

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Analytická verbonominální spojení v Hájkově *Kronice české* (1541)

Analytical verbo-nominal constructions in Václav Hájek's *Czech chronicle* (1541)

Autor práce: František Martínek

Vedoucí práce: Mgr. Robert Adam, Ph.D.

Konzultantka práce: PhDr. Šárka Zikánová, Ph.D.

Oponent práce: Prof. PhDr. Karel Kučera, CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

Abstrakt

Analytická verbonominální spojení v Hájkově *Kronice české* (1541)

V 1. a 2. kapitole práce vymezujeme na základě literatury **analytická verbonominální spojení** (AVNS), tedy spojení slovesa obecného významu, které vyjadřuje kategoriální významové rysy (např. stav, změnu stavu a způsobení změny stavu), a abstraktního substantiva: *dát radu*, *položít otázku*, *být v nesnázích*. K AVNS řadíme také spojení se substantivem v nominativu (*jednání probíhá*) a některá spojení s adverbii (*vyjít najevo*).

Ve 3. kapitole klasifikujeme AVNS vypsaná z Hájkovy *Kroniky* podle formálních znaků a popisujeme spojení utvářená podobně jako AVNS. Ve 4. kapitole kriticky hodnotíme a doplňujeme dosavadní významová třídění AVNS a třídíme získaná spojení podle relevantních rysů (protiklad stavu a děje, vyjádření fází děje, kauzativita a další). V 5. kapitole pozorujeme funkce AVNS ve starém textu, např. potvrzení příslušnosti textu k vyšší stylové rovině. Celá práce prokazuje nepřesnost obvyklého hodnocení AVNS jen jako progresivního rysu moderního jazyka.

Přílohami práce jsou soupisy vyexcerpovaných AVNS a podobně utvářených spojení.

Abstract

Analytical verbo-nominal constructions in Václav Hájek's *Czech Chronicle* (1541)

In Chapters 1 and 2, the thesis delimits **analytical verbo-nominal constructions** (AVNS) based on the relevant literature. AVNS are phrases which consist of a verb with a general meaning, expressing categorical semantic features (e.g. state, change of state, and cause of change of state), and an abstract substantive: *dát radu* – *to give advice*, *položít otázku* – *to ask a question*, *být v nesnázích* – *to be in a difficult situation*. Phrases with a substantive in nominative case (*jednání probíhá* – *the negotiation is proceeding*) and with an adverb (*dát najevo* – *to put forth*) are also included in the AVNS classification.

In Chapter 3, the phrases excerpted from a Middle Czech text of 1541 are classified according to their formal features and some groups of related phrases are also described. In Chapter 4, some models of AVNS-classification are critically evaluated and supplemented according to their semantic features. The excerpted phrases are classified using the following features: the state/action opposition, action phases, causativity, etc. In Chapter 5, the functions of AVNS in text are analyzed (e.g. as indicators that a given text is on a higher stylistic level). Overall, the thesis demonstrates that it is inadequate to consider AVNS as only a progressive feature of modern language.

Appendices include lists of the excerpted AVNS and several groups of related phrases.

Obsah

1. Úvod	9
1.1 Cíle práce	9
1.2 Vymezení AVNS	9
1.2.1 Kritéria: kdy jde o AVNS?	10
1.2.2 Terminologie	11
1.2.2.1 Pojmenování jevu	11
1.2.2.2 Kategoriální (funkční) slovesa	12
1.2.2.3 Predikát versus přísudek	12
1.2.3 Prozatímní shrnutí	13
1.3 Materiál	13
1.3.1 K literární a jazykové specifičnosti Hájkovy <i>Kroniky</i>	13
1.3.2 Transkripce dokladů	14
1.3.3 Srovnávací materiál	16
1.3.4 Databáze dokladů	16
1.4 Členění práce	17
2. Zachycení AVNS v odborné literatuře	18
2.1 Základní česká a slovenská literatura k popisu AVNS	18
2.1.1 Čermák (1974)	18
2.1.2 Macháčková (1983)	21
2.1.3 Kralčák (2005) a další slovenská literatura k AVNS	23
2.1.4 Prozatímní shrnutí	24
2.2 Zmínky o AVNS v další české jazykovědné literatuře	25
2.2.1 Obecně sémantické východisko	25
2.2.1.1 K obecným významovým rysům predikátů	26
2.2.1.2 Další kritérium AVNS	26
2.2.1.3 Poměr mezi „původním“ a „depletivním“ významem funkčního slovesa, metaforizace	27
2.2.1.4 Kdy je sloveso kategoriální: příklady	28
2.2.1.5 Shrnutí	29

2.2.2 Syntaktické východisko	29
2.2.2.1 Popis AVNS jako typu analytických predikátů	30
2.2.2.2 Popis AVNS jako typu přísudku	30
2.2.2.3 Jiné pojetí syntaktického přístupu	31
2.2.2.4 Shrnutí	33
2.2.3 Hledisko komunikační	33
2.2.4 Hledisko lexikálněsémantické	34
2.2.4.1 Oblast víceslovných lexémů a oblast AVNS	34
2.2.4.2 AVNS jako pojmenovací jednotky	37
2.2.5 Hledisko frazeologické	39
2.2.5.1 Místo AVNS mezi frazeologickými jednotkami	39
2.2.5.2 Kralčákovo odlišení AVNS od frazémů	40
2.2.5.3 Kritika Kralčákova přístupu	40
2.2.5.4 K vymezení AVNS a frazémů ve starším jazyce	41
2.2.5.5 K odlišení AVNS a volných spojení (kolokací)	42
2.2.5.6 Shrnutí	43
2.2.6 Otázka původnosti AVNS v jazyce a stylistické hledisko	43
2.2.6.1 AVNS (jen) jako dynamický jev moderního vyjadřování?	43
2.2.6.2 Přístup českých puristů jako ukázka staršího stylistického hodnocení AVNS	44
2.2.6.3 Přístup J. V. Bečky jako ukázka novějšího stylistického hodnocení AVNS	45
2.2.6.4 Problematika stylistického hodnocení AVNS ve starším jazyce	46
2.2.7 Shrnutí	47
2.3 Zachycení AVNS v literatuře popisující starší vývojové fáze jazyka	47
2.3.1 Historické mluvnice	48
2.3.2 Němec 1968	49
2.3.3 Oberpfalcer 1935	49
2.3.4 Kamiš 1974	50
2.3.5 Kralčák 2005	51
2.3.6 Shrnutí	52

3. Morfologické, syntaktické (a lexikální) vlastnosti AVNS	53
3.1 Východiska morfologicko-syntaktického popisu AVNS	53
3.1.1 Helbigovo dělení FVG	53
3.1.2 Kralčákovo vymezení struktur AVNS	54
3.1.3 Problematizace Kralčákova přístupu: slovnědruhové přechody	55
3.1.4 Shrnutí: k pracovnímu postupu	56
3.2 Podrobněji k vymezení oblasti AVNS	57
3.2.1 Aplikace kritérií: příklady	57
3.2.2 Příčiny nejasností	58
3.2.2.1 Přejít mezi abstrakty a konkréty	58
3.2.2.1.1 K vymezení abstraktních substantiv	58
3.2.2.1.2 Konkretizace abstrakt: pojetí V. Šmilauera (1953)	59
3.2.2.1.3 Jinak o přechodu mezi abstrakty a konkréty:	
Mikulová et al. 2005	60
3.2.2.1.4 Odůvodnění našeho postupu	61
3.2.2.1.5 Příklady	62
3.2.2.2 Hranice AVNS a přísudku jmenného se sponou	64
3.2.2.3 Dvě AVNS ve větě jednoduché	65
3.2.2.4 Nestandardní výraz na místě jmenného komponentu	67
3.2.2.4.1 Zájmený výraz a obdobné náhrady jmenného komponentu	67
3.2.2.4.2 Modifikující výraz formálně na místě jmenného komponentu	69
3.2.2.5 Shrnutí	70
3.3 Morfologicko-syntaktické třídění Hájkových AVNS (podle morfologické charakteristiky jmenného komponentu)	71
3.3.1 Struktura Vk – Sa	71
3.3.1.1 Jmenný komponent v akuzativu	71
3.3.1.2 Jmenný komponent v genitivu	71
3.3.1.3 Jmenný komponent v dativu	75
3.3.1.4 Jmenný komponent v instrumentálu	75
3.3.1.5 Shrnutí	78

3.3.2 Struktura Vk – Prep – Sa	78
3.3.2.1 Předložky s akuzativem	79
3.3.2.1.1 <i>na</i>	79
3.3.2.1.2 <i>v</i>	81
3.3.2.1.3 <i>za</i>	82
3.3.2.1.4 Další předložky s akuzativem (<i>o, pro, před, skrze</i>)	83
3.3.2.2 Předložky s genitivem	83
3.3.2.2.1 <i>bez</i>	83
3.3.2.2.2 <i>do</i>	83
3.3.2.2.3 <i>od</i>	84
3.3.2.2.4 <i>z</i>	84
3.3.2.3 Předložky s dativem	85
3.3.2.3.1 <i>k</i>	85
3.3.2.3.2 <i>proti</i>	86
3.3.2.4 Předložky s instrumentálem	86
3.3.2.5 Předložky s lokálem	86
3.3.2.5.1 <i>v</i>	86
3.3.2.5.2 <i>na</i>	87
3.3.2.5.3 Další předložky s lokálem (<i>o, po, při</i>)	88
3.3.2.6 Shrnutí	88
3.3.3 Struktura Sa – Vk	88
3.3.4 Jmenným komponentem je adverbium	91
3.3.5 Shrnutí	93
3.4 Vybrané skupiny hraničních a sporných příkladů	93
3.4.1 Tzv. bližší určení a prostředek	93
3.4.2 Počasí, meteorologické jevy	95
3.4.3 Tzv. substantivum personální	95
3.4.3.1 Vymezení pojmu	95
3.4.3.2 Skupiny příkladů	96
3.4.3.3 Popis dokladů	98
3.4.3.4 Shrnutí	100
3.4.4 Vnitřní předmět	100
3.5 Shrnutí kapitoly	101

4. Předpoklady a možnosti sémantické klasifikace AVNS	103
4.1 Východiska	103
4.1.1 Popis formálních sloves; návrh na jejich třídění (Kralčák 2005)	103
4.1.2 Pokus o třídění AVNS podle obecného významu slovesa (Markiewicz-Pławecka 2007)	105
4.1.3 Třídění AVNS podle celkového významu spojení	106
4.1.3.1 Čermák 1974	106
4.1.3.2 Macháčková 1983	107
4.1.3.3 Kralčák 2005	110
4.1.4 Shrnutí a výhledy	112
4.2 Návrh třídění	113
4.2.1 Předpoklady třídění: Jak určit základní podobu AVNS (AVNS v textu a v sémantickém třídění)	113
4.2.2 K tzv. modálním funktorům	114
4.2.3 AVNS v systému predikátů	116
4.2.4 Korelace slovesného vidu funkčního slovesa a obecného významu spojení	117
4.2.5 Protiklad stavu a děje	119
4.2.5.1 Stavová spojení	119
4.2.5.2 Neakční procesy	120
4.2.5.3 Neakční mutace	121
4.2.5.4 Akční procesy	122
4.2.5.5 Akční mutace	122
4.2.5.6 Shrnutí	124
4.2.6 Intervalovost / fázovost	125
4.2.6.1 Spojení ingresivní	125
4.2.6.2 Spojení durativní	126
4.2.6.3 Spojení egresivní	126
4.2.6.4 Shrnutí	127
4.2.7 Kauzativita	128
4.2.7.1 Opozice kauzativní – nekauzativní	129
4.2.7.2 Opozice kauzativní – antikauzativní	129
4.2.7.3 Opozice kauzativní – autokauzativní	129
4.2.7.4 Různá spojení s jedním abstraktem	130

4.2.7.5 Shrnutí	130
4.2.8 Další modifikace	130
4.2.8.1 Intenzifikační modifikace	131
4.2.8.2 Časové modifikace	132
4.2.9 Shrnutí kapitoly	132
5. Využití AVNS v Hájkově textu	133
5.1 Hájkův pohled na události	133
5.2 AVNS jako prostředek vyššího stylu?	134
5.3 Funkce nominalizovaných AVNS	136
5.4 Přívlastek u jmenného komponentu AVNS	137
5.5 Shrnutí	139
6. Závěr	140
Prameny	142
Literatura	142
Software	144
Přílohy	
Příloha 1: Seznam spojení s tzv. bližším určením na místě jmenného komponentu	145
Příloha 2: Spojení s tzv. substantivem personálním a podobná	148
Příloha 3: Soupis analyzovaných AVNS a obdobně utvářených spojení	153
Příloha 4: CD se soubory diplomka.doc a spojeni.xls	

1. Úvod

1.1 Cíle práce

Tato práce chce přispět k poznání úlohy spojení „významově vyprázdněného“ (funkčního) slovesa a abstraktního substantiva jako *dát radu, přivést k zodpovědnosti, jednání probíhá* v současné i starší češtině. S oporou v domácí i zahraniční literatuře tato tzv. *analytická verbonominální spojení*¹ vymezuje, klasifikuje (srov. podkap. 3.3 a 4.2) a odlišuje od jevů příbuzných: od slovesných frazémů, tedy spojení s celkovým významem nedělitelným na jednotlivé komponenty (*dát košem, ztratit hlavu, brát na lehkou váhu*), a kolokací, spojení bez celostního významu (*dát košili, přivést do města* apod., srov. odd. 2.2.5.5). Dále podniká sondu do humanistické češtiny a analyzuje doklady z Hájkovy *Kroniky české* (1541; velmi výběrově i z jiných zdrojů; srov. odd. 1.3.4).

1.2 Vymezení AVNS

AVNS stojí na hranici různých jazykových rovin: lexikologie, frazeologie, syntaxe i morfologie. Popis tohoto jevu je mnohostranný a ne vždy přehledný, klasifikace AVNS pak je nutně graduální. Různá vymezení AVNS v literatuře uvádíme a hodnotíme v kap. 2.

Předpokladem toho, abychom příslušné spojení hodnotili jako AVNS, je „oslabení“ (vývojově) původního významu slovesa, jeho významový přenos vedoucí od konkrétnějšího významu k významu méně určitému, a zahrnutí významu abstrakta do predikátu, metaforicky vyjádřeno významové „srůstání“ původních větných členů.²

¹ Tento pojem přebíráme z monografie slovenského lingvisty L. Kralčáka (2005) a pod zkratkou AVNS ho budeme užívat v celé práci. Jiná pojmenování pro totožný jev výběrově uvádíme v odd. 2.1.1. K vhodnosti pojmu AVNS a nepřesnosti jiných užívaných srov. následující citát: „Napriek tomu, že u jednotlivých autorov prevládajú označenia *verbo-nominálne* alebo *slovesno-menné spojenie*, podľa nášho názoru nie sú tieto termíny celkom adekvátne, alebo inak povedané, nie sú celkom presné. Termín *verbonominálne* [sic!] *spojenie* by totiž mohol zastupovať i voľné spojenie slovesa a mena, termín *slovesno-menné spojenie* zasa môže označovať nielen spojenie slovesa a substantíva, ale navyše aj spojenie slovesa s iným menným výrazom (adjektíváliom), t. j. napr. spojenie sponového slovesa s adjektívom (slovesno-menný prísudok) a pod. Ďalej termín *ustálené verbo-nominálne spojenie* neslúži dostatočne na odlišenie skúmaných útvarov od frazém a navyše vylučuje z danej množiny spojenia, ktoré sú síce utvorené presne podľa modelu takéhoto typu spojení, no (ešte) nie sú ustálené, resp. lexikalizované. Preto je potrebné doplnenie najvhodnejšieho z uvedených pomenovaní o výraz *analytické*, ktorý navyše reprezentuje charakter konštituovania, ako aj štruktúru takýchto spojení. Zároveň treba poznamenať, že pomenovanie *analytické predikáty* podľa nášho názoru tiež celkom nevyhovuje spomínaným pomenovacím potrebám, pretože vo funkcii predikátu predpokladá všetky spojenia pomocného slovesa s plnovýznamovým členom, a to i slovesným (slovesno-menný prísudok, zložený prísudok).“ (Kralčák 2005: 15)

² Srov. např. J. Oravec, *Väzba slovies v slovenčině*, Bratislava 1967: 75–76 (cit. dle Kralčák 2005: 19): místo spojení slovesa s volným předmětem jde o nesamostatné komponenty tvořící významový celek. Některé aku-

Náš přístup počítá s posílením vazby mezi oběma komponenty AVNS. Další doplnění (kromě přívlastků abstraktního substantiva) se pak vážou na celé spojení, ne pouze na jeden z jeho členů.

1.2.1 Kritéria: kdy jde o AVNS?

AVNS jsou jednotky stojící mezi volným a frazeologickým spojením slov. Nejedná se pouze o spojení pevně lexikalizovaná: k AVNS se počítají i další, méně ustálená spojení založená na modelových „syntakticko-gramatických“ vlastnostech (Kralčák 2005: 29). Jak jsme uvedli, tvoří je kombinace **kategoriálního (funkčního) slovesa** (viz odd. 1.2.2.2) se **substantivem-abstraktem nebo s předložkou a substantivem-abstraktem** (srov. v kap. 3).³ Spojení se utvářejí „na báze transponovanéj sémanticko-syntaktickej štruktúry“ a mají **jednotný (celostní) slovesný význam** (tamtéž).⁴

Utváření transponované sémanticko-syntaktické struktury ve vývoji příslušných jazykových plánů češtiny postihl Igor Němec (1968: 62n.) při popisu vlivu „diferenciace syntaktické a lexikálně sémantické úlohy pádů“ na vývoj slovní zásoby. Uvádí, že prostý pád se v původním lokálním významu změnil v pád předložkový, kdežto ve významu přeneseném „srostl se slovesem v těsnou vazbu, ve výraz konstrukčně podmíněného významu“ (t.: 62; např. *dojiti miesta* → *dojít k místu / na místo; dojíti odplaty*). Jakmile byla zrušena „systémová dvojice významu lokálního a přeneseného v téže konstrukci“ (t.), zůstal přenesený význam izolován a jeho výraz přešel do slovní zásoby: rekční spojení typu *dojíti čeho (odplaty)* „se stávají jednotkami lexikálními“ (t.).⁵

Transponovanou sémanticko-syntaktickou strukturu ilustruje následující doklad z Hájkova textu: „počkaj zlý a loupežný člověče/ mne jsi chudého **zbavil** mého **statečku**/ a já tebe **zbavím** dnes **života** tvého“ (1303; zvýr. F. M.). V prvním zvýrazněném spojení je konkrétní substantivum, jde o volné spojení (kolokaci, srov. odd. 2.2.5.5), zatímco u druhého zvýrazněného spojení, s abstraktním substantivem, registrujeme užší vztah obou komponentů. Toto druhé spojení má celostní význam a bylo utvořeno podle vzoru spojení s významem nepřeneseným (srov. také příklad *měli domy a obydlé* v odd. 2.2.5.5).

zativy v takových spojeních ztrácejí své charakteristiky, např. se nemění v genitiv záporový (Oravcův příklad: **nedávat pozor*).

³ Okrajově též s adverbiiem – srov. odd. 3.1.2 a 3.3.4.

⁴ V tomto odstavci jsme shrnuli Kralčákova čtyři primární kritéria vymezení AVNS (jsou zvýrazněna). Sémanticko-syntaktickou strukturou se rozumí „všeobecná báza spojenia, ktorá sa prvotne podieľa na utváraní konštrukcií s konkrétnym významom“ (s. 29). Po transpozici „nastáva sémantický posun ve prospech abstraktného významu“ (30, následující příklady tamtéž): můžeme ho pozorovat na spojeních *brať do úvahy, dať súhlas, mať záujem* proti *brať do ruky, dať pero, mať chatu*. – Helbig (1984: 165) podobně hovoří o „významové jednotě“ („semantische Einheit“) funkčního slovesa a substantiva.

⁵ Analogicky se staly rekčními původní „genitiv odlukový u adjektiva *daleký* a dativ cílový u adjektiva *blízký*“ (t.) ve svých přenesených významech (Němcovy příklady: *byl dalek nějaké animozity, býti blížek mdlobě / slzám / pravdě*; t.). – Dále Němec analyzuje stč. prostě dativní vazbu slovesa *chýliti se* a jeho novější vazbu s předložkou *k*, zastoupenou ovšem již ve staré češtině a vyjadřující tam jak konkrétní, tak přenesený významy. Na dokladech ze spisovatelů přelomu 19. a 20. století ukazuje, že u novočeského adjektiva *nakloněný* zůstala pro vyjádření některých přenesených významů v užívání bezpředložková vazba (jde o významy ‚náchylný k nějaké nemoci‘ a ‚příznivý k někomu‘, t.: 63).

K odlišení AVNS od podobných útvarů, frazémů a volných slovních spojení, se užívá řada kritérií: pro němčinu navrhl Helbig dokonce 16 bodů (1984: 168–173). Kralčák uvádí kromě čtyř primárních kritérií vymezení AVNS, shrnutých výše, ještě dvě kritéria sekundární, tedy bez univerzální platnosti: „spojenie má v absolútnej väčšine prípadov ustálený charakter“; „spojenie má v absolútnej väčšine prípadov svoj jednoslovný, resp. dvojslovný slovesný ekvivalent alebo aspoň ekvivalent sponovo-menný“ (30; naše doplňující kritérium je v odd. 2.2.1.2, srov. diskusní pozn. 51).

1.2.2 Terminologie

1.2.2.1 Pojmenování jevu

Sekundární literatura pojmenovává AVNS různě: jako „verbalizační frazeologické obraty“ (Bečka 1970: 23n. a 1992: 80n.), „rozložené vazby slovesné“ (Bečka 1973: 133n.), „víceslovná pojmenování typu verbum-substantivum“ (Čermák 1974), „analytické predikáty“ (Macháčková 1983), „analytické verbo-nominální spojení“ (Kralčák 2005), „(ustálená) verbonominální spojení“ (Gregor 2006) atd.⁶

Pojem AVNS s vědomím možného zjednodušení ztotožňujeme s německými termíny jako *Funktionsverbgefüge*, *nominale Umschreibungen* nebo *Streckformen* (srov. Macháčková 1983: 124; podrobněji u Helbiga 1984: 164),⁷ s polským *analityczne orzeczenia werbo-nominálne* (srov. Markiewicz–Pławecka 2007) a s ruským *устойчивые глагольно-именные словосочетания*.⁸

Pojem AVNS není explicitně uveden kromě výše citovaných prací ani v mluvnicích a podobných pracích (zejména v *MČ 3*, *ESČ*, *PMČ*, *ČŘJ*; viz odd. 2.2), ani v literatuře cha-

⁶ Další variantní pojmenování z prací jiných badatelů uvádí Kralčák (2005: 15; srov. zde pozn. 1). – Je nutno poznamenat, že jsou některé pojmy v různých pracích užívány nedůsledně, pro nestejné množiny jazykových jevů. Srov. např. užití pojmu *analytické predikáty* jednak u E. Macháčkové (1983) pro označení AVNS, jednak u F. Daneše v *MČ 3* (1987: 22–24) a u P. Karlíka v *ESČ* (2002: 339n., viz zde v odd. 2.2.2), kde se na víceznačnost tohoto pojmu upozorňuje, nebo terminologickou nekompatibilitost příručky *Anotace ...* (Mikulová et al. 2005; srov. odd. 2.2.2.3). – Na neustálenou terminologii poukazuje také Čermák (1974: 287, pozn. 3): uvádí pojmy *frazeologismus*, *sdrúžené pojmenování*, *víceslovný lexém* nebo *verbonominální fráze*.

⁷ Literatura bohemistická (např. Macháčková 1983) i germanistická (srov. Helbig 1984: 166n.) se shoduje v tom, že za jádro AVNS / FVG uznává následující struktury: jednak spojení formálního slovesa a abstraktního substantiva v akuzativu, jednak formálního slovesa a předložkové vazby s abstraktním substantivem.

⁸ Termín přebíráme z názvu následující monografie: B. M. Дерibas: *Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка*, Москва 1983 (cit. dle Gregor 2006: 91).

rakterizující jazyk určité epochy (viz odd. 2.3). Pojmenováváme jím zde tedy jev, jehož popis v uvedených pracích hledáme.⁹

1.2.2.2 Kategoriální (funkční) slovesa

Součástí AVNS jsou *kategoriální (funkční)* slovesa. Tak se nazývají proto, že v příslušném spojení vyjadřují především slovesné kategorie (funkce), zatímco těžiště lexikálního významu spojení spočívá na substantivu (z těchto důvodů se jím také někdy říká *formální*).¹⁰

Tato slovesa bývají též označována za depletivní (významově vyprázdněná). Jak upozorňuje Helbig (1984: 166), nelze hovořit o úplném významovém vyprázdnění, protože nesou jisté obecné významové rysy: význam stavu (u *durativních* AVNS), změny stavu (u *inchoativních* AVNS) a způsobení změny stavu (u *kauzativních* AVNS) vytvářejí tři základní sémantické třídy spojené s gramatickými kategoriemi (t.: 178). Další rozdělení skupiny změny stavu na vyjádření počátku a konce děje (v *ingresivních* a *egresivních/terminativních* AVNS) se podle Helbiga opírá pouze o lexikální znaky (t.).

Uvedenou terminologii budeme diskutovat a rozpracovávat nejprve v odd. 2.2.1.1, kde upozorníme na nejednotné užívání některých termínů, a poté při vlastním sémantickém třídění AVNS v kap. 4. Při referování o literatuře se budeme držet terminologie, jakou používají autoři příslušných prací.

1.2.2.3 Predikát versus přísudek

Při vymezování pojmu AVNS budeme často používat pojem *predikát*. Na syntaktické rovině se jedná o organizační centrum větné struktury, vystupující „v podobě některého z finitních tvarů sloves“ (MČ 3 1987: 21), na rovině sémantické „je predikát představován významem příslušného slovesa“ (tamtéž). Realizace těchto významů, jejich „lexikální vyjádření“ jednotlivými slovesy, se nazývají *predikátory* (Daneš 1985: 12; o analytických predikátech srov. MČ 3 1987: 190 a Macháčková 1983: 127).

Pojem *predikát* používáme ve druhém z uvedených významů pro označení sémantických kategorií, pro vyjádření slovesného významu (srov. tamtéž a v ESC 2002: 339). Mezi pojmy *predikát* a *predikátor* rozlišujeme pouze tehdy, je-li to nezbytně nutné. Mluvíme-li

⁹ Pro popisovaný jev důsledně používáme zkratku AVNS. Hovoříme-li naproti tomu o *slovesně-jmenných* či *verbominálních spojeních*, máme na mysli širší množinu spojení, z nichž určité skupiny stojí na hranici nebo vně množiny AVNS.

¹⁰ Termíny *kategoriální sloveso* a *funkční sloveso* užíváme v této práci synonymně. Antonymem k těmto termínům je pojem *plnovýznamové sloveso*.

výjimečně o *predikátu* na syntaktické rovině, užíváme domácí termín *přísudek*. Respektujeme odlišnou terminologii v dalších citovaných pracích.

1.2.3 Prozatímní shrnutí

Při rozhodování o hranicích AVNS se teoreticky můžeme přiklonit k jedné ze dvou následujících možností. Buď budeme zkoumat centrum jevu, pevně vymezenou skupinu lexikalizovaných spojení typu *dát radu*, u nichž je oprávněné zrušit pro jmenný komponent označení předmět a považovat ho za část přísudku, nebo rozsah AVNS určíme volněji a budeme k nim počítat několik poněkud odlišných podskupin (předložková spojení, spojení s adverbiem na místě jmenného komponentu, spojení typu *jednání probíhá*, srov. kap. 3), z nichž některá budou centrální, zatímco jiná, periferní, budou splňovat stanovená kritéria jen výběrově (srov. odd. 3.2.1). Poněvadž starší fáze jazyka v dostupné literatuře nejsou dostatečně popsány (úplně chybí např. slovník češtiny doby střední)¹¹ a jsou charakteristické větší variantností a rozkolísaností normy než jazyk dnešní (k tomu např. Kralčák 2005: 117), nezdá se nám přiměřené stanovovat kategorie a třídy zkoumaného jevu bez hlubšího vhledu do problematiky, a proto v této práci volíme druhou z uvedených možností.

1.3 Materiál

V souladu s dostupnou literaturou vycházíme při vymezení kritérií AVNS hlavně z novočeských příkladů (resp. z příkladů ze současné slovenštiny). I když nám jde o popis starší fáze jazyka, budou zde doklady z Hájkovy *Kroniky* naše vymezení především ilustrativ. Komplexní charakteristika Hájkových dokladů je pak předmětem kapitol 3 a 4.

V následujících oddílech nejprve co nejstručněji postihujeme literární specifika Hájkovy *Kroniky* (1.3.1), dále zaznamenáváme své úpravy transliterovaného textu (1.3.2) a uvádíme další, srovnávací zdroje, z nichž jsme čerpali doklady AVNS ve starším jazyce (1.3.3). V odd. 1.3.4 pak charakterizujeme databáze hájkovských dokladů, s nimiž jsme pracovali.

1.3.1 K literární a jazykové specifičnosti Hájkovy *Kroniky*

Literární historik Jaroslav Kolár psal o tom, že kronikář Václav Hájek z Libočan se k minulosti nestaví jako historik v dnešním slova smyslu, ale jako epik (1981: 13–15). Hájková výpověď v *Kronice české* (1541) tak není suchou letopisnou zprávou, ale v první řadě lite-

¹¹ Češtinou doby střední rozumíme češtinu humanismu a baroka (orientačně: češtinu let 1500–1780).

rárním dílem. Prameny jsou Hájkovi jen materiálem, při jehož dotváření uplatňuje vedle své fantazie a fabulačních schopností také zkušenosti z kazatelny. Vzniká tak živý literární text, jehož „orální vypravěčské povaze“ odpovídá, že významovým celkem Hájkova vyprávění není věta, nýbrž celý odstavec s náhodným členěním jednotlivých vět (tamtéž).

Jazyk Hájkovy *Kroniky* nemůžeme ztotožňovat s češtinou poloviny 16. století, s dobovou jazykovou normou. Byl významně ovlivněn jednak jazykem a stylem některých Hájkových předloh (včetně cizojazyčných), jednak Hájkovou vědomou preferencí prostředků vyššího stylu a (skutečných i domnělých) archaických jazykových prvků, jež se výrazně projevují např. při řečové charakteristice postav.

V nedávné době byl jeden z jevů Hájkova jazyka předmětem vědeckého zájmu: Š. Zikánová analyzovala ve své disertaci (v tisku: 185–197) postavení přísudkového slovesa v Hájkově větě, a to jak v syntetickém přísudku, tak u tzv. funkčních sloves námi pojednávaných jako část AVNS (srov. příklady citované na s. 196n.). Podle jejích zjištění klade Hájek ve srovnání s dobovou historiografickou produkcí přísudkové sloveso méně často na konec věty, a jeho text je tedy mezi historiografickými díly netypický (188). Přechodová slovesa v přísudku se na rozdíl od dobových jazykových norem umisťují „častěji na počátek a doprostřed než do pozice před postponovaným členem“, ačkoliv v *Kronice* „existuje srovnatelný počet příležitostí umístit sloveso před postponovaný člen“ (196; tam viz i další výsledky analýz).

1.3.2 Transkripce dokladů

Excerpovali jsme elektronický přepis Hájkovy *Kroniky* pořízený Janem Linkou (2006).¹² Doklady lokalizujeme odkazem na rok v textu *Kroniky*, případně rozmezím let, z nichž pocházejí doklady shromážděné v některé z databází.

Citovaná místa transliterovaného textu zde transkribujeme vesměs podle obecně přijímaných zásad (srov. Daňhelka 1985, Vintr 1998) s přihlédnutím k pravidlům stanoveným pro elektronizaci Tylovy lexikální kartotéky češtiny doby střední, databázovou položku *heslo* (Madla 2007, Tyl 1971–2003). Vzhledem k cílům práce se od uvedeného návodu při transkripci, resp. při uvádění základních podob AVNS lišíme ve dvou marginálních bodech:

- dvojhlásku *ou* zachycenou jako *au* přepisujeme jako *ou* (otázka její výslovnosti se zkoumáním AVNS nesouvisí);

¹² Za poskytnutí elektronické transliterace Hájkovy *Kroniky české* děkujeme mgr. Janu Linkovi z ÚČL AV ČR. – Ve dvacátém století vyšly následující dvě neúplné edice Hájkovy *Kroniky*: Flajšhansova (Hájek z Libočan 1918–1933, končí rokem 1347) a Kolárova (Hájek z Libočan 1981; výbor zahrnující asi třetinu celkového rozsahu *Kroniky*).

- u sloves typu *pojmuti* zaznamenáváme infinitiv podle 2. infinitivní třídy, čímž se mj. vyhýbáme nežádoucí homonymii (*pojít*; s výjimkou sloves *začít* /se/ a *počít* /se/).

Při samotné transkripci, jejíž neprovedení by nejen vyjadřovalo malý ohled na čtenáře práce, ale zejména znamenalo rezignaci na interpretaci některých spornějších úseků textu, jsme vycházeli z dostupných pomůcek popisujících tehdejší stav jazyka (slovníky jsou vyčteny v odd. 1.3.3; dále např. Lamprecht – Šlosar – Bauer 1986) a provedli především následující úpravy transliterovaného textu:

- rozepsání tiskařských zkratk (*to^u* → *tomu*, *p'ti* → *proti*, *Swatý* → *svatých*, *plūdrowánij* → *plundrování* apod.);
- nezachování velkých písmen (kromě vlastních jmen);
- zachování původní virgulové interpunkce;¹³
- přizpůsobení hranic slov dnešnímu úzu (*mohlaby*, *ztoho* → *mohla by*, *z toho*);
- změny běžného zápisu hlásek (*cz, ff, g, ie, ij/j, rz/rž, f, ff, v, w, y* → *c/č, f, j, ě* /při signalizaci jotace/, *í, ř; s, š, u, v, il/j/y* apod.);
- doplnění samohláskové kvantity, značené v tisku nedůsledně;
- zachování zápisu dvojhlásek: *ie, uo; aj* (vedle *ej*);¹⁴
- zachování *y* po tvrdých souhláskách i v přejatých (popř. citátových) slovech: *Nylus, Frydrych, Honoryus*;
- ponechání skupin *dia, tia* ve slovech *křestian, diábel*, v nichž lze *i* interpretovat buď jako označení první části dvojhlásky, nebo jako znak palatalizující předchozí souhlásku; změna skupiny *Zi-* na *Ži-*, popř. *Ž-* (*Žid, Žateč*);
- zachování dvou stejných souhláskových grafémů vedle sebe v několika málo případech (*radda, masso, zlatto*), ne však u zmíněného *ff* a ve jméně *Ottakar*;
- přizpůsobení grafémů *s* a *z* v cizích slovech předpokládané výslovnosti (*lozunk, procesí*);
- vyznačení emendací, doplnění a vysvětlivek hranatými (nebo kulatými) závorkami.

¹³ V tomto bodě se vědomě odchylujeme od obecně přijímaných zásad (srov. výše), avšak domníváme se, že účelně. Naše výňatky z textu jsou většinou příliš krátké na to, aby bylo smysluplné do nich doplňovat interpunkci novočeskou (o Hájkově pojetí odstavce a členění informací srov. odd. 1.3.1).

¹⁴ Aniž bychom přeceňovali přínos písemného zachycení samohlásek a dvojhlásek v tisku z poloviny šestnáctého století pro poznání hláskového stavu tehdejší češtiny. Různé grafémy byly pro vyjádření různých hlásek v tiscích užívány *promiscue* (např. *ó, uo, ů*), a nelze je proto bezpečně považovat za důkaz koexistence všech tří podob v tehdejší živém mluveném jazyce, ale za svědectví o variantnosti tiskařského úzu – jednotlivé litery či jejich kombinace byly dokonce užívány s ohledem na místo zbývající na konci řádku apod. (Za konzultaci k této problematice děkujeme dr. Ondřeji Koupilovi; ústní sdělení.)

1.3.3 Srovnávací materiál

Popisovat AVNS vyexcerpovaná ze souvislého textu má samozřejmě své výhody i nevýhody oproti klasifikaci utříděných slovníkových dokladů, u nichž se někdy musíme spokojit s nedostatečným kontextem. Ani v souvislém textu však nebývá jednoduché interpretovat významově zastřená místa. Popis dokladů z textu umožňuje věnovat větší pozornost přechodným, vzájemně si konkurujícím jevům a charakterizovat stylovou funkci příslušných spojení v textu. Některé vztahy mezi AVNS, např. jejich významové řady, je naopak z praktických důvodů výhodnější popisovat na základě slovníkových dokladů (viz níže seznam slovníků).

Srovnávacím materiálem k Hájkově *Kronice* budou tyto zdroje: Tylova lexikální karto-téka češtiny doby střední (Tyl 1971–2003), *Staročeský slovník* (1968–2009; doklady jsou lokalizované s. v.; excerpované památky citujeme podle tzv. *Zkratek*, 1968), Gebauerův *Slovník staročeský* (²1970) a Jungmannův *Slovník česko-německý* (²1989). Dvě posledně jmenovaná díla obsahují i řadu dokladů z období humanismu.¹⁵

Příklady ze současné češtiny čerpáme jednak z literatury o AVNS, jednak z vlastního jazykového povědomí.

1.3.4 Databáze dokladů

Excerpované hájkovské doklady jsme soustředili do elektronických databází zhotovených v programu Access (2003). První databáze, tzv. průzkumná, obsahuje 1021 dokladů z Hájkových let 1201–1236.¹⁶ Vyexcerpovali jsme spojení slovesa a dalšího slova: substantiva, adjektiva, pronomina, adverbia;¹⁷ okrajově i AVNS skrytá v nominalizované struktuře (*po vykonání tohoto života*). Spojení byla do databáze zanesena, pokud splňovala alespoň jednu z níže uvedených podmínek:

- sloveso je desémantizované;
- jmenný komponent je buď abstraktní substantivum, nebo neabstraktní substantivum z výrazně zastoupeného sémantického okruhu, spojitelného s vymežitelnou množinou sloves, přičemž lze pozorovat modelové tvoření slovesně-jmenných spojení (*král, císař, biskup*);

¹⁵ Zastoupení dokladů v Jungmannově *Slovníku* charakterizuje V. Šmilauer ve stati „Slovník česko-německý Josefa Jungmanna“, *Slavica Pragensia* 17, s. 43–56, cit. dle Lehečka – Martínek – Vajdllová 2007: 98.

¹⁶ Excerpovali jsme zde přibližně 60 normostran. Excerpci cca 1000 dokladů, v níž se samozřejmě některá spojení opakovala, považujeme jako základ k ověřování hypotéz za dostatečnou. Pro srovnání: Kralčák zjistil ve štúrovské slovenštině málo přes 750 AVNS (viz soupis in 2005: 197–203).

¹⁷ V následující větě považujeme slovo *jedno* ne za číslovku, ale za ustrnulé adverbium: „Že jsú všickni lidé od Adama pošlí/ a všickni/ že mají **býti jedno**/ a vrchnosti žádné.“ (1222)

- buď: lze pozorovat komplexní význam spojení, u spojení dochází k sémantické transformaci, nebo: jeden člen spojení má přenesený význam.

Tato databáze tedy rozhodně neobsahuje AVNS, ale i přechodné jevy a řadu kontrastních příkladů. I s jejich pomocí budeme v kap. 4 vymezovat hranice a podskupiny oblasti AVNS.¹⁸

Do druhé databáze, tzv. rozšířené, jsme přidali přes 800 dalších dokladů z Hájkových let 1236–1264.¹⁹ Kromě jednoznačných AVNS jsme vypisovali spojení z několika vymezených významových okruhů, jež považujeme za jevy přechodné, stojící na periferii AVNS (srov. podkap. 3.4).

1.4 Členění práce

V prvních kapitolách práce shrnujeme a kriticky hodnotíme poznatky o AVNS v dostupné literatuře a komentujeme několik obecných otázek, např. výskyt AVNS v dnešní a starší češtině, jejich stylovou platnost, hranice mezi nimi a frazémy nebo roli metaforizace při jejich utváření (kap. 2). V kap. 3 posuzujeme vhodnost kritérií k vymezení AVNS a hodnotíme podle nich vybrané sporné příklady z tzv. průzkumné databáze (srov. odd. 1.3.4). V kap. 4 se zamýšlíme se nad možnostmi sémantické klasifikace AVNS a upozorňujeme na její problematické body a dále klasifikujeme AVNS vyexcerpovaná z textu *Kroniky české* podle dříve stanovených kritérií. V kap. 5 popisujeme stylistické využití AVNS ve zkoumaném textu.

¹⁸ Pokud jsme u jednoho výskytu (funkčního) slovesa našli více slovesně-jmenných spojení, rozepsali jsme je v databázi do příslušného počtu příkladů, srov. odd. 3.2.2.3.

¹⁹ Excerpovali jsme zde tedy dalších 55 normostran.

2. Zachycení AVNS v odborné literatuře

V této kapitole nejprve shrneme, co se o AVNS a konkurenčních jevech píše v nejdůležitějších monografiích a člancích k tématu (Čermák 1974, Macháčková 1983, Kralčák 2005; viz odd. 2.1), poté se budeme věnovat popisu AVNS z hledisek různých jazykovědných disciplín (viz odd. 2.2) a konečně v oddílu 2.3 si povšimneme zachycení AVNS v pracích analyzujících určité vybrané starší období jazyka.

2.1 Základní česká a slovenská literatura k popisu AVNS

AVNS se vyskytují v mnoha jazycích, a to i mimoevropských (Macháčková 1983: 123).²⁰ Není úkolem této práce diskutovat o jejich vymezení a funkci v cizích jazycích, proto odkazujeme: názory germanistů na tuto problematiku shrnuje a komentuje starší práce Helbigova (1984); se základní polskou literaturou pracuje článek E. Markiewicz–Pławecké (2007); rusistické práce (i konfrontativní, srovnávající ruštinu s češtinou, resp. slovenštinou) registrují v seznamech literatury Macháčková (1983) a Kralčák (2005).

Z bohemistických prací o AVNS jsou pro nás nejdůležitější dva články: Františka Čermáka (1974) a Evy Macháčkové (1983). Jejich obsah zde nastíníme podrobněji.²¹ Dále je pro nás podstatná nová slovenská monografie Ľubomíra Kralčáka (2005).

2.1.1 Čermák (1974)

F. Čermák nazývá předmět svého výzkumu „víceslovná pojmenování typu verbum–substantivum“ a popisuje „oblast dvouslovných verbonominálních syntagmat, slovních spojení typu verbum a substantivum abstraktní“, jejichž znakem je „ustálenost“ – vykazují „určité pravidelnosti v distribuci svých členů“ (1974: 287). Zaměřuje se tedy na centrální oblast (resp. centrálnější oblasti) AVNS. Vychází z materiálu 264 nejfrekventovanějších českých abstrakt, k nimž doplnil podle slovníků a vlastního povědomí vhodná slovesa (s. 287).

Čermák rozlišuje šest strukturních modelů spojení podle (ne)přítomnosti předložky u jmenného komponentu a nutných valenčních doplnění (288; srov. zde kap. 3), uvádí základní rysy zkoumaných spojení (289; podrobněji zde v odd. 1.2.2.2 a dále v kap. 4), všímá si „často se opakujících sémantických opozic“ mezi spojeními (t.) – tyto „tři základní typy

²⁰ Autorka bohužel své tvrzení nedokládá relevantním odkazem na odbornou literaturu, ale vágním „badatelé potvrzují, že“; její seznam literatury (1983: 172–176) obsahuje práce francouzské, ruské aj.

²¹ Srov. stručnější shrnutí obou článků u Kralčáka (2005: 24–26). Kralčák z obou prací v mnoha ohledech vycházel.

(fáze) věcné souvislosti“ (290) pojmenovává jako *inchoativní*, *durativní* a *terminativní* (podrobněji zde v odd. 4.1.3.1) – a popisuje následující nápadné formální a gramatické rysy spojení (290 a 292n.):

- plurálový tvar abstrakta je výjimečný;
- zejména u akčních sloves koreluje vid slovesa s číslem substantiva (*provést pokus* × *provádět pokusy*); odchýlné, příznakové případy zdůrazňují distributivnost (*provést pokusy*), resp. intenzitu (*provádět pokus*; srov. odd. 4.2.4);
- substantivum je nejčastěji v akuzativu, méně jsou využity lokál, genitiv a instrumentál (ten zejména u slovesa *být*), velmi málo je zastoupen dativ;
- lokální předložky u substantiva umožňují řadit některá spojení do fází (viz výše); předložky jsou nejčastěji zastoupeny u spojení inchoativních.

Dále se autor zabývá rozdílnou schopností jednotlivých abstrakt pevně se spojovat s úzkou skupinou sloves (293n.). Dochází ke zjištění, že abstraktum je tím pevněji spojeno s nějakým slovesem (přičemž dochází k „oslabení větotvorného aktu“, 293), čím větší je jeho frekvence, a pokouší se přiřazovat slovesa k 15 sémantickým skupinám abstrakt (294).

Poté se Čermák věnuje možnostem užití pasiva a imperativu u analyzovaných spojení (294 a 296). Uvádí např., že pasivum nemají především spojení s *mít* – někde však jsou k dispozici „jakoby náhradní konstrukce s *být*“ jako *byla z toho škoda* (294) – nebo mnohá spojení se slovesy *ztratit* a *dát*.²² V tabulce na s. 295 dokládá, že se projevuje „jistá tendence k souvškytu zvláště opisného pasiva a možnosti imperativu“ (294).

Spojení je možné modifikovat dvojím způsobem: (dalším) objektem a adjektivem. Čermák píše, že modifikace adjektivem je „velmi řídká“, s „přechody jednak do terminologické (podat *zlepšovací* návrh), jednak do idiomatické oblasti (jít *svou* cestou, mít *poslední* slovo)“ (296), a že se nejčastěji objevují „adjektiva intenzifikační a hodnotící“. Je zajímavé, že jako příklady uvádí adjektiva vyjadřující velkou míru: *rozsáhlý*, *velký*, *radikální*, *významný*, *urputný* (t.; srov. podkap. 5.4). Dále si Čermák všímá koexistence analyzovaných spojení a spojení sloves s adjektivem (*být silný* × *mít sílu*, ale i *zvětšit*, *zvýšit sílu*, *krásu* × *učinit silným*, *silnějším*, *krásným*; t.; srov. odd. 3.3.2.2).²³

Druhá část Čermákovy studie pojednává nejprve o spojitelnosti substantiv se slovesy (296n.) a sloves se substantivy (297). Substantiva jsou rozdělena do tří skupin – na ta s vyso-

²² U řady Čermákových dílčích poznatků by bylo vhodné přezkoumat, např. na hájkovském materiálu, zda platí i pro dřívější fáze vývoje češtiny. Je však jisté, že bychom si přitom nevystačili pouze s odlišením opisného a reflexivního pasiva, ale museli bychom přihlížet i k jiným více či méně určitým kategoriím (srov. Čermákovu připomínku, že sloveso *dostat* „je svou povahou blízké pasívnímu stavu“, 294).

²³ Spojení se slovesem *činit* jsou uvedena jako „řidší“, „méně průkazný“ případ (t.).

kou, průměrnou a silně omezenou až nulovou spojitelností (syntagmatikou).²⁴ Dále se mluví o „relativně vysoké koexistenci“ prostých sloves a spojení s deverbativním substantivem, jež mají stejný morfologický základ, jako *provést změnu* × *změnit* (297–299; v této oblasti se vyskytuje i tzv. *figura etymologica*: *žít život*, *bojovat boj*, *hrát hru*, *dělat dílo*, srov. odd. 3.4.4). U desubstantivních a deadjektivních sloves jsou případy této korelace řidší (*dát hlas* × *hlasovat*, *dát právo* × *oprávnit*, *poskytnout možnost* × *umožnit*).²⁵ Podobné korelace je podle Čermáka možné zjišťovat především u sloves a spojení tranzitivních (oproti intranzitivům) a také u spojení durativních se slovesem *být* (pro inchoativní prostá slovesa analytický protějšek neexistuje: *bojovat* × *být v boji*; 0 × *zahájit boj*; 299).

V dalším z oddílů studie (na s. 299 a v tabulce na s. 298) je popsáno, s kolika substantivy se jaká slovesa spojují. Obecný závěr zní, že „spojitelnost verb je [...] přímo úměrná jejich frekvenci“ (299). Sloveso *mít* se v Čermákových dokladech spojovalo se 135 substantivy, sloveso *být* s 82, *dát* s 76, *ztratit* s 64 a *dostat* s 62 (t.).²⁶ Na s. 300 se slovesa nejprve rozdělují podle toho, zda se jako významově vyprázdňená, depletivní (srov. odd. 2.2.1), vyskytují pouze v některém svém významu (*provést*, *založit*),²⁷ nebo převážně (*vytvořit*), či výhradně (*nabýt*, *splnit*, *kout*).²⁸ Poté se uvádí, že do popisované konstrukce nevstupují slovesa modální, „slovesa duševních stavů“ (*zapomenout*), *verba dicendi* (s výjimkou spojení *mluvit prav-*

²⁴ Syntagmatiku podle zjištění autora studie nemají časové pojmy (*den*, *léto*, ...), kvantitativa (*část*, *kus*, *kraj*, ...) a některé absolutní pojmy (tj. bez hyperonym: *bůh*, *věc*, *národ*, ...; 296). Silně omezenou syntagmatiku mají jednak další zástupci již uvedených skupin – z časových pojmů např. *doba* a *věk*, z kvantitativ *počet*, z absolutních pojmů *duše* nebo *způsob* –, jednak tzv. lidské výtvořiny (*píseň*, *revoluce*, *výchova*, ...), přírodní jevy a stavy (*tma*, *ticho*), tzv. dynamické pojmy (*hnutí*, *rozdělení*), jiná substantiva (*jazyk*, *poezie*) a deverbativa na *-tí* a *-ní* (297). – Podotýkáme, že významové vymezení takovýchto skupin je problematické a některé skupiny se nutně překrývají (z výše uvedených výběrově: *jazyk* a zřejmě i *poezii* bychom považovali za „lidský výtvor“ spíše než např. *výchovu*; *rozdělení* je také deverbativum na *-ní*). – Další, závažnější námitkou je, zda není nízké zastoupení deverbativ na *-ní* a *-tí* v Čermákových dokladech způsobeno jejich pravidelným tvořením, a proto pouze výběrovým (či nahodilým) výskytem ve slovnících, z nichž Čermák čerpal.

²⁵ Pokusili jsme se zde opravit Čermákovu formulaci, že *hlas*, *právo* a *možnost* jsou denominativní substantiva (1974: 298).

²⁶ U slovesa *dát* 64 dokladů s nereflexivní podobou + 12 s podobou reflexivní, u *dostat* 53 + 9 (t.).

²⁷ Čermák píše, že „se projevuje někdy snaha o morfologické rozlišení obou funkcí“ (rozumí se valenci, 300). Z jeho příkladů vybíráme *založit 4 někam* a *založit 4 na 6*, tedy *založit plán na nápadu*. O morfologických rozlišeních však lze mnohdy hovořit pouze jako o převažujících tendencích (dr. R. Adamovi děkuji za pokyn, že se spojení různých typů mohou lišit jen lexikálním obsazením): máme nejen *založit plán na nápadu* a *založit oheň na ohništi* (spojení *založit oheň/požár* klasifikujeme jako AVNS), v nichž se liší druh předložkového doplnění, ale také *založit boty na skříň* ‚položit‘, s akuzativem, a *založit boty na skříni* ‚zapomenout‘, s lokálem, případně ještě *založil jsem kamarádovi na ulici stovku* ‚půjčil peníze‘. – Vhodnější než sporný Čermákův příklad jsou příklady Bečkovy: *těšit se něčí přízni* – *těšit se nač / z čeho*, *dojít odplaty* – *dojít do města* (k tomu i Němec 1968: 62, srov. odd. 1.2.1), *propadnout zoufalství* – *propadnout roštěm*, *stihla ho rána* – *stihl vlak* (1977: 367). – Srov. také pozn. 2.

²⁸ Je otázkou, zda sloveso *kout* považovat za významově vyprázdňené a všechna spojení nabízená slovníky – *kout plány*, *pikle*, *zradu*, *pomstu* (srov. Čermák 1974: 300) – za součást dnešní slovní zásoby, a tedy za AVNS, nebo brát dvě poslední spojení za příležitostná a aktualizovaná a hovořit o prvních dvou jako o variantním frazému, pro což by svědčila i sama nízká spojitelnost a frekvence uvedeného slovesa. Domníváme se, že tato spojení stojí nanejvýš na samé hranici mezi AVNS a frazémy.

du), „citových stavů“ (*hodit se, líbit se*), dále slovesa jako *potřebovat, pomáhat, platit, opakovat* nebo *vypadat* (t.). Tento přehled nám jistě pomůže při posuzování hájkovských dokladů – nebo bude pro materiál humanistické češtiny předmětem dílčích oprav.²⁹ V závěru práce Čermák vyzývá ke zkoumání synonymie (a polysémie) funkčních sloves a celých spojení (300 a 302): nejvíce synonym má mezi funkčními slovesy podle něj sloveso *dát*.

Přílohou článku je rozsáhlá tabulka o čtyřech sloupcích, seskupující spojení podle tří výše uvedených fází věcné souvislosti – tedy inchoativnosti, durativnosti a terminativnosti – a přidávající k nim ještě substantivní „transformaci v subjekt“ (304), kde již může spojení vyjadřovat jak začátek, tak trvání.

2.1.2 Macháčková (1983)

Macháčková popisuje „analytické predikáty“, tedy pro nás AVNS, z různých hledisek. V úvodní kapitole uvažuje o vzájemných vlivech jazyků při jejich vzniku a šíření, uvádí rozdílná hodnocení těchto jazykových prostředků v němčině, ve francouzštině a v češtině (srov. odd. 2.2.6) a tvrdí, že se jich v současném jazyce „užívá stále více“ (125).

AVNS vymezuje především v danešovské terminologii („analytická vyjadřování slovesného významu“, „rozložení slovesného významu mezi dvě složky“, viz odkazy k literatuře na s. 127) a vysvětluje, že funkční sloveso ve spojení nese obecné významové rysy, kdežto substantivum rysy lexikálněsémantické. Charakterizuje komponent jmenný (jako „názvy dějů, statických situací [...], pocitů, emocí, postojů, vlastností, vztahů“, 128)³⁰ i slovesný (zde popisuje ztrátu některých významových rysů a zdůraznění jiných, např. ve spojení *přijít do rozpaků* chybí ve významu slovesa rys ‚chůze pěšky‘ a zdůrazňuje se rys ‚dostání se někam‘, 129, srov. 2.2.1.3).

Autorka dále píše o vyjadřování způsobu slovesného děje a změn v diatezi pomocí AVNS (129–133, podrobněji zde v odd. 2.2.1 a 2.2.3) a zabývá se hranicemi mezi pevnými a volnými spojeními: pochybuje o přínosu rozlišování „základního“ významu slovesného komponentu ve spojení *skládat dříví* a jeho „vázaného“ významu ve spojení *skládat přísahu* (133), připomíná některé obvyklé testy celostního významu spojení (134, viz odd. 2.2.3) a popisuje procesy gramatikalizace funkčního slovesa a lexikalizace spojení (t., srov. odd. 2.2.4).

²⁹ Podobně budeme moci porovnávat s naším materiálem výše uvedená abstrakta s nulovou a omezenou syntagmatikou (zvláště pak substantiva jako *věc* a *počet*, jež máme bohatě doložena; srov. pozn. 24).

³⁰ Je zajímavé, že Macháčková uvádí při zmínce o čísle substantiva a vidu slovesa stejný příklad jako Čermák, spojení *provést pokus* a jeho varianty (srov. Čermák 1974: 290 a 292, zde v odd. 2.1.1).

V dalším, syntaktickém oddíle se upozorňuje jednak na to, že u „analytických predikátů“ obsazuje pozici jednoho z participantů abstraktum,³¹ jednak na možnost nominalizace celé struktury (*provádění oprav*, 135; srov. podkap. 5.3), dále pak na valenci u AVNS a jeho původních komponentů (včetně valence slovesa se stejným kořenem, jako má abstraktum ve spojení; 136) a konečně na obligatorní rozvití některých abstrakt přívlastkem (136n.).³² Následuje rozdělení AVNS podle větných struktur (137–140).

Jen málo AVNS je podle Macháčkové „součástí stylově neutrální slovní zásoby: *mít strach, mít vliv*“ (140). „Na okraji oblasti spisovného jazyka nebo až mimo ni“ stojí spojení jako *vlepit komu pohlavěk, slíznout facku, dát řeč* atd. (t.). Jiná spojení jsou knižní: *dojít obliby, doznat změny, vykazovat podobnost* (t.). Spojeními typickými pro administrativní styl se v jeho projevech vyjadřuje „jistá oficiálnost“ (141) – a komplementárně k ní pronikají AVNS „jako žertem“ i do projevů soukromých (142). AVNS se užívají v odborném stylu jak v teoretických, tak v popularizujících textech, frekventované jsou podle Macháčkové zvláště v oblasti právní, politické, vojenské a sportovní (141). V textech uměleckých se užívá AVNS velmi málo, autoři musí stále hledat neotřelá metaforická spojení (142; k metaforičnosti srov. odd. 2.2.1.3; celkově ke stylistickému hodnocení AVNS viz odd. 2.2.6).

Macháčková věnuje pozornost také možnostem využití AVNS v aktuálním větném členění (142n., srov. odd. 2.2.3).

V další, rozsáhlé části práce zařazuje autorka AVNS do pěti sémantických tříd predikátů (143–158; viz zde odd. 4.1.3.2).

V posledním oddílu článku (158–165) pojednává Macháčková jednotlivé sémantické třídy abstrakt (tj. názvy dějů, vlastností a emocí), věnuje se slovotvorné stránce substantiv a ukazuje různé kombinace funkčních sloves a substantiv s rysy stavu, akčního a neakčního děje. Článek pak doplňuje množství tabulek, v nichž se s menšími skupinami abstrakt označujících emoce (nezřídka i s abstraktem jediným, např. *úzkost, tréma, rozpaky*) spojují slovesa vyjadřující jejich (a) průběh a (b) nastání, zřídka i (c) ukončení nebo (d) negaci, a dále (e) změnu v diatezi, ojedinele rovněž členěnou na nastání a ukončení (166–171).

³¹ Z tohoto pohledu by nám tedy při tradiční větněčlenské analýze nic nebránilo operovat i u prototypických AVNS se jmenným komponentem v akuzativu s termínem předmět. Na jiném místě studie se však Macháčková vyjadřuje jinak: u analytických konstrukcí se slovesem a původním předmětem přijímá označení tohoto spojení za jeden větný člen, a dokonce akceptuje návrh ruského lingvisty V. G. Gaka označovat za jediný větný člen i strukturu, v níž je substantivum podmětem (127, *U nego rabota idet bystro* je podle Gaka bezpodmětná věta).

³² Při rozvití abstrakt přívlastkem uvádí Macháčková příklady jednak substantiv s „významem velmi širokým“, např. *mít skvělý začátek, jiný průběh, šťastný konec*, jednak terminologických sousloví (*provádět tupý stříh*) a pozoruje také nemožnost transformace adjektiva v adverbium ve druhé uvedené skupině (136n., citát ze s. 136).

2.1.3 Kralčák (2005) a další slovenská literatura k AVNS

Nejdůležitější slovenskou prací je již několikrát zmiňovaná monografie Ľubomíra Kralčáka (2005),³³ z níž naše práce v mnoha směrech vychází. Kralčák uvádí kritéria vymezení AVNS (s. 27n., srov. odd. 1.2.1), diskutuje možné struktury spojení a povahu komponentů (s. 33n., srov. kap. 3), klasifikuje spojení podle sémantických kritérií³⁴ (s. 63n., viz odd. 4.1.3.3), zabývá se jejich valencí (s. 73n.), lexikálnėsémantickou stránkou (s. 89n., srov. odd. 2.2.4) a jejich odlišením od frazémů (s. 106n., podrobněji v odd. 2.2.5). V druhé části pak charakterizuje AVNS ve štúrovské slovenštině – zejména uvádí příklady z jednotlivých sémantických skupin rozpracovaných na s. 63n. (podrobněji v odd. 2.3.5).

Z přehledu další slovenské literatury o AVNS v této publikaci (2005: 17–23) zde uvádíme tematické zaměření nejdůležitějších prací, které naznačuje některé zvlášť důležité aspekty zkoumání AVNS: J. Oravec se zabýval otázkou významového srůstání slovesa a akuzativu. Některé předměty podle něj srůstají se slovesem a tvoří významově celistvou lexikální jednotku složenou ze dvou nesamostatných komponentů (*dať pozor*), v níž „frazeologizované akuzativy [...] strácajú charakteristiky svojho druhu“, např. genitiv záporový po záporných slovesech (srov. pozn. 2).³⁵ V jiných pracích se též autor věnoval užití předložek v AVNS s jmenným komponentem v předložkovém pádě³⁶ nebo valenci AVNS.³⁷ M. Pisárčiková se zabývala úplnou a neúplnou významovou shodou mezi ekvivalentními plnovýznamovými slovesy a AVNS.³⁸ J. Kačala pojednal syntax a sémantiku sloves vstupujících do AVNS a upozornil na společný význam jednotlivých komponentů vytvářejících spojení;³⁹ později se zabýval také povahou kategoriálních slov, jejichž význam je na hranici lexikálního a gramatického.⁴⁰ V jiné, lexikologické práci označil AVNS za živý prvek slovní zásoby posilující v ní analytické rysy a doplnil, že by ve slovníku měla být AVNS zařazena v substantivních i

³³ Kralčákova publikace byla recenzována v *SaS* (Gregor 2007). Recenzent uvádí (na s. 74), že Kralčák zpracoval téma složité, s mnoha komplikovanými a přechodnými jevy, a to uceleně, způsobem nikoliv vnitřně rozporným. – Významnou nevýhodou Kralčákovy knihy je podle nás skutečnost, že u dokladů ze současného jazyka neuvádí zdroje, z nichž čerpá.

³⁴ Sémantickými kritérii se nemyslí zřetel ke společnému (lexikálnímu) významu jednotlivých skupin AVNS. Kralčákova klasifikace vychází z kombinací distinktivních rysů *modálnost*, *intervalovost*, *akčnost* a *dynamičnosť* aplikovaných nejen na funkční slovesa, ale i na celá spojení (podrobněji zde v odd. 4.1.3.3).

³⁵ Ján Oravec, *Väzba sloviess v slovenčine*, Bratislava 1967, s. 75–76; cit. dle Kralčák 2005: 19.

³⁶ J. Oravec, *Slovenské predložky v praxi*, Bratislava 1968, s. 33, 55 a 95; cit. dle Kralčák 2005: 19n.

³⁷ J. Oravec, *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*, Bratislava 1986 [strany u Kralčáka neuvedeny]; cit. dle Kralčák 2005: 20.

³⁸ Mária Pisárčiková, „Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach typu *dať súhlas*“, *Slovenská reč* 42, 1977, s. 144–153; cit. dle Kralčák 2005: 20.

³⁹ Ján Kačala, „Slovesá v spojeniach so substantívom *pozornosť*“, *Slovenská reč* 43, 1978, s. 139–146; cit. dle Kralčák 2005: 21.

⁴⁰ J. Kačala, „Kategoriálne slová v slovných spojeniach (Príspevok k teórii jazykového významu)“, *Jazykovedný časopis* 44, 1993, s. 14–24; cit. dle Kralčák 2005: 21n.

slovesných heslech mezi exemplifikací a frazeologií.⁴¹ F. Kočiš zkoumal oslabení lexikalizované vazby mezi slovesným a jmenným komponentem spojení přidáním přívlastku k původnímu předmětu.⁴² AVNS věnoval pozornost také Slavomír Ondrejovič, který užívá pojmenování „multiverbizované spojenia“.⁴³ M. Sokolová zařadila v klasifikaci predikátů kategoriální slovesa mezi pomocná. AVNS (analytické predikáty) rozdělila podle vlastního třídění plnovýznamových sloves do skupin statických, procesních a akčních predikátů, což Kralčák nekriticky přejal (srov. odd. 4.1.3.3).⁴⁴ A konečně ve stejném roce jako Kralčák vydala svou práci, v níž porovnávala valenci AVNS a ekvivalentního plnovýznamového slovesa a zkoumala hranice mezi AVNS a frazémy, polská lingvistka M. Szymczaková.⁴⁵

2.1.4 Prozatímní shrnutí

Shrnuli jsme obsah dvou článků a jedné monografie, jejichž tématem jsou AVNS. Jak jsme viděli na dalších příkladech, existuje řada prací, v nichž se řeší dílčí otázky týkající se AVNS. V našem přehledu je nemůžeme všechny podrobně reprodukovat.⁴⁶ Mnohé poznatky však využijeme v dalším výkladu (kap. 2.2). Rozčlenili jsme jej pro lepší přehlednost podle jazykovědných disciplín, z nichž autoři textů vycházejí (syntax, obecná a lexikální sémantika, lexikologie a frazeologie, stylistika atd.), i když je zřejmé, že se uvedené disciplíny na mnoha místech stýkají, a naše členění se proto může někde zdát příliš násilné.

Všechny citované koncepce klasifikace slovesně-jmenných spojení i poukazy k dílčím problémovým bodům (jako jsou oslabení lexikálního významu slovesa a jeho významové „srůstání“ s původním předmětem, odlišení AVNS od frazémů, otázky valence AVNS apod.) nám umožňují nejen poukázat na různé neshody ve vymezení AVNS a jim konkurujících

⁴¹ J. Kačala, „Obraz slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku“, in: *Obsah a forma v slovnej zásobe*, ed. J. Kačala, Bratislava 1984; cit. dle Kralčák 2005: 21.

⁴² František Kočiš, *Podrad'ovacie syntagmy v slovenčine*, Bratislava 1988 [strany u Kralčáka neuvedeny]; cit. dle Kralčák 2005: 22.

⁴³ Slavomír Ondrejovič, „O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine“, *Slovenské reč* 53, 1988, s. 337–348; cit. dle Kralčák 2005: 22.

⁴⁴ Miloslava Sokolová, *Kapitolky zo slovenskej morfológie*, Prešov 1995, s. 30; cit. dle Kralčák 2005: 22n.

⁴⁵ Mariola Szymczak, „Kilka uwag na temat struktur werbo-nominalnych w języku słowackim“, in: *Język a komunikacja w súvislostiach*, ed. J. Dolník, Bratislava 2005, s. 275–283; cit. dle Kralčák 2005: 23.

⁴⁶ Nejde jenom o mluvnice a podobné příručky (MČ 3 1987, ČŘJ 2000, PMČ 2001, EŠČ 2002) a širě zaměřené vědecké monografie (např. ČLex 1985), ale i specializované články a monografie (řadíme je podle data vzniku: J. V. Bečka, „Slovesná rčení a sousloví“, *NŘ* 18, 1934, s. 8–17 a 38–44, cit. dle Macháčková 1983: 172; J. Kuchař, „Základní rysy struktur pojmenování“, *SaS* 24, 1963, s. 105–114, cit. dle Kralčák 2005: 190; M. Vácha, „Analytická verbonominální spojení a jejich funkce v odborném stylu“, *Československá rusistika* 21, 1976, s. 62–68, cit. dle Kralčák 2005: 192; M. Kubík, *Modeli dvusostavnykh glasol'nykh predloženij russkogo jazyka v sopostavlenii s češským*, Praha 1977, cit. dle Gregor 2007: 75; V. Vlková, „K problematice tzv. multiverbizačních spojení, zvláště v odborném stylu“, *SaS* 39, 1978, s. 107–115, cit. dle Kralčák 2005: 192; Ž. Hrbáčková, *Ustálená analytická spojení verbonominální v aspektu lingvodidaktickém*, disertace, Praha 1980, cit. dle Gregor 2007: 74; Gregor 2006).

spojení (včetně neshod terminologických), ale především nezačínat s vlastním vymezením AVNS od nuly a vstoupit do dialogu s poznatky jiných badatelů, v němž budou naše repliky někdy souhlasné, někdy polemické.

2.2 Zmínky o AVNS v další české jazykovědné literatuře

V rozvíjení debaty o AVNS budeme pokračovat porovnáváním přístupů jak specializovaných monografií, tak mluvnic a jazykových příruček instruktivních⁴⁷ k této problematice.

Způsoby pojednání AVNS a souvisejících jevů se liší podle zaměření prací, jejich cílů i zvoleného teoretického východiska. V našem přehledu zaznamenáváme a komentujeme východisko obecně sémantické (členění predikátů, upozornění na obecné významové rysy funkčních sloves a na poměr mezi „původním“ a „depletivním“ významem funkčního slovesa, viz odd. 2.2.1), syntaktické (popis AVNS v rámci tzv. analytických predikátů a vymezení, jaké typy přísudku mohou být AVNS, viz odd. 2.2.2), komunikační (komunikační výhody užití AVNS v poměru ke konkurenčním gramatickým a lexikálním prostředkům, viz odd. 2.2.3), lexikálněsémantické (problematika vymezení víceslovného lexému, viz odd. 2.2.4), frazeologické (otázka hranic jednak mezi AVNS a frazémy, jednak mezi AVNS a volnými spojeními, jež nazýváme kolokace, viz odd. 2.2.5) a konečně stylistické (jak je užití AVNS hodnoceno podle kritérií stylistických a příbuzných /původnost v jazyce apod./, viz odd. 2.2.6).

2.2.1 Obecně sémantické východisko

AVNS lze zařadit do Danešova systému predikátů (1985: 12n.). Daneš dělí predikáty na **neděje** (příklad členěného děje: *otec je nemocen*) a **děje**, děje dále na **procesy** (příklad členěného neakčního procesu: *slunce svítí*, příklad členěného akčního procesu: *vojsko pochoduje*) a **mutace** (příklad členěné nekauzativní mutace: *mléko zkyslo*, příklad členěné kauzativní mutace: *Pavel se rozběhl*).⁴⁸

⁴⁷ Instruktivní příručkou je v naší literatuře *Anotace ...* (Mikulová et al. 2005). U této práce stejně jako u mluvnic určených širší veřejnosti (ČŘJ 2000, PMČ 2001) lze předpokládat velkou míru kompilace z dostupných zdrojů.

⁴⁸ V Danešových příkladech se samozřejmě nejedná o AVNS, příklady AVNS viz MČ 3 1987: 190. Zde je citujeme v odd. 4.2.3 i s obsáhlejším odůvodněním, proč je uvedené dělení predikátů podle našeho názoru vhodnější a kontrolovatelnější než triáda stav–proces–akce, kterou používá Kralčák (2005; srov. odd. 4.1.3.3).

2.2.1.1 K obecným významovým rysům predikátů

V odd. 1.2.2.2 jsme věnovali pozornost vyjádření tzv. způsobu slovesného děje u slovesných složek AVNS. Hovořili jsme o významových rysech stavu (*durativní* AVNS), změny stavu (*inchoativní* AVNS: obvykle se rozdělují ještě na *ingresivní*, vyjadřující začátek děje nebo stavu, a *egresivní / terminativní*, vyjadřující jejich konec)⁴⁹ a způsobení změny stavu (*kauzativní* AVNS).

Toto hrubé rozdělení je třeba precizovat. Prvním důvodem je fakt, že u AVNS nevyjadřuje uvedené významové vztahy vždy pouze funkční sloveso, ale také celé spojení, tedy že v některých případech promlouvá do hodnocení obecného významu spojení i jeho jmenný komponent (o tom podrobněji ve 4. kapitole). Druhým důvodem je víceznačnost některých pojmů v citovaných pracích (Čermák 1974, Helbig 1984, Kralčák 2005): např. pojem *inchoativní* někdy znamená prostou změnu stavu bez zřetele k fázovému rozdělení, někdy jako antonymum k pojmu *terminativní* změnu způsobující počátek děje nebo stavu.

Při dalším třídění funkčních sloves a AVNS budeme zřetelně odlišovat AVNS vyjadřující změnu stavu bez nutnosti vyjádření fáze (**inchoativní**: *provést změnu*) a AVNS odlišující různé fáze děje (stavu) – jeho počátek (**ingresivní**: *zahájit vyučování*), průběh (**durativní**: *vyučování probíhá*) a ukončení (**egresivní, terminativní**: *ukončit vyučování*).⁵⁰ Z příkladů je patrné, že se neobejdeme bez určování **kauzativity** jednotlivých spojení (srov. *ukončit vyučování* a *vyučování skončilo*, blíže v odd. 4.2.7). Všechny uvedené rysy podrobně rozpracováváme, doplňujeme a aplikujeme na příkladový materiál (4.2.5, 4.2.6).

2.2.1.2 Další kritérium AVNS

Několik právě uvedených příkladů ukazuje, že AVNS tvoří významové skupiny (řady) a že lze velmi jednoduše převést AVNS z jedné třídy vymezené obecným významem funkčního slovesa do třídy jiné (*zahájit vyučování – ukončit vyučování*). F. Daneš (1985: 14n.) hovoří o množinách predikátů, „jejichž členy se mezi sebou liší jen sémantickosyntaktickými klasifikačními distinktivními rysy“; z jeho příkladů jsou pro naše téma podstatné „prostředky perifrastické (analytické)“ s durativně-inchoativně-kauzativní triádou příkladů *být rozpačitý – upadnout do rozpaků (zrozpačitět) – přivést do rozpaků* (15; srov. pozn. 218). Kralčák uvádí příklady *dat' příkaz – prikázat', dostat' příkaz – 0* (2005: 29, srov. i 30–32).

⁴⁹ Přehled skupin způsobu slovesného děje je v ESC (2002: 568n.). – Kralčák (2005: 47 pro formální slovesa a t.: 64 aj. pro AVNS) i Čermák (1974: 290n.) nazývají členy uvedené opozice *inchoativní* (= začátek děje) a *terminativní* (= konec děje).

⁵⁰ Ukázkou práce s těmito pojmy přináší odd. 3.3.3 a 3.4.3.

Po úvodní diskusi o jednotlivých obecných významových rysech predikátů (a tím i AVNS) soudíme, že takové modelové tvoření je důležitou vlastností AVNS. Ke Kralčákovým pomocným kritériím (srov. odd. 1.2.1) tedy navrhuje přidat ještě jedno: spojení jistě ochotněji označíme za AVNS, pokud bude **součástí sítě několika významově souvisejících spojení**, a to v různých dimenzích paradigmatické osy.⁵¹

1. Tehdy, uplatňuje-li se u obdobných spojení modelové tvoření a je-li příslušné spojení součástí „Kommutationsreihe“ (srov. Helbig 1984: 169), pojí-li se tedy funkční sloveso s řadou podstatných jmen, nebo abstraktum s řadou funkčních sloves, případně platí-li obojí.
2. V těch případech, když se vytváří soustava AVNS spojená sémantickými opozicemi, existují-li tedy vedle sebe spojení inchoativní a durativní, kauzativní a durativní apod.⁵²

2.2.1.3 Poměr mezi „původním“ a „depletivním“ významem funkčního slovesa, metaforizace

V literatuře o AVNS se uvádí, že v těchto spojeních má funkční sloveso „oslabený“, depletivní význam vzhledem ke svému významu původnímu (srov. odd. 1.2.2.2). Používané slovo „oslabení“ implikuje jistou neplnohodnotnost, proto je zřejmě vhodnější hovořit o přenesení významu a zachování obecnějších sémantických rysů.⁵³ Macháčková hovoří o základním a vázaném významu slovesa (srov. odd. 2.1.2), Čermák uvádí příklady sloves, která se jako významově vyprázdněná vyskytují jen v některém svém významu, převážně nebo výhradně (srov. odd. 2.1.1).

Některá slovesa si však v AVNS zachovávají určité poměrně výrazné konkrétní významové rysy:

„Pokud se v platnosti kategoriálního slovesa užije slovesa lexikálně sémanticky bohatšího, ztrácí toto sloveso většinu těchto rysů (významově se ‚vyprazdňuje‘) a mění i selektivní sémantické tendence spojené s jeho komplementem (jde tedy o jistou metaforizaci – srov. např. *upadnout do rozpaků*); zachovává si však ten lexikální rys (spíše rázu konotačního a expresivního), který motivuje jeho volbu pro danou kate-

⁵¹ Přítomnost či nepřítomnost obecných významových rysů, jako je inchoativnost, durativnost nebo kauzativnost, je samozřejmě vlastností všech predikátů. Jak vyplývá z označení navrhovaného kritéria za pomocné, nechceme jednotlivá slovesně-jmenná spojení řadit k AVNS automaticky pouze podle toho, zda tyto rysy vyjadřují.

⁵² Toto navrhované kritérium je přinejmenším stejně spolehlivé jako jiné, navržené Kralčákem: „Spojenie má v absolútnej väčšine prípadov svoj jednoslovný, resp. dvojslovný slovesný ekvivalent alebo aspoň ekvivalent sponovo-menný“ (2005: 30; srov. odd. 1.2.1). Slovy „v absolútnej väčšine prípadov“ Kralčák až příliš zeslabil své předchozí zjištění, opřené o práce jiných autorů, že existence jednoslovného ekvivalentu není nutnou podmínkou klasifikace spojení jako AVNS.

⁵³ K oslabování významu funkčního slovesa srov. i odd. 2.2.4.

goriální funkci (např. *upadnout* – změna náhlá a nepříjemná; *vzplanout* (*hněvem*) – změna náhlá, výsledný stav má ráz silného afektu projevujícího se výrazně navenek).“ (MČ 3 1987: 23)

Sekundární literatura se však v názorech na takovou metaforičnost u AVNS liší. Podle Čermáka (1974: 287, srov. 2.1.1) jsou AVNS v dnešním jazyce spojení nemetaforická, dochází u nich ke „stírání metafor“. Macháčková (1983: 129, srov. 2.1.2) naproti tomu uvádí, že u některých funkčních sloves dochází ani ne tak k desémantizaci (k významovému vyprázdnění), ale k metaforizaci (např. *zahrnout výčitkami*, *obklopit péčí*, *chovat nedůvěru*, *přijít do rozpaků*). Kralčák (2005: 29, 60 aj.) zase hovoří o transpozici sémanticko-syntaktické struktury a zejména u AVNS s příslovci na místě jmenného komponentu o abstrahování od konkrétního významu: *naša firma ide hore* znamená ‚stěhuje se nahoru‘, ale i ‚ekonomicky roste‘.

Tyto rozdílné názory jsou způsobeny (a oprávněny) odlišným chápáním pojmu metaforičnost. Čermák vidí z procesu významových přenosů pravděpodobně jen základní význam slovesa a jeho nový význam v AVNS, srovnává je a u nového, hojně užívaného výrazu registruje automatizaci. Macháčková naopak do jisté míry předpokládá etymologizační úsilí uživatelů jazyka, kteří v užívání aktualizují nápadné významové rysy sloves. Nezáleží pak tolik ani na tom, zda tato spojení vznikla v češtině, nebo byla přejata z cizích jazyků (u příkladů uváděných Macháčkovou zřejmě jde o sémantické kalky), ani na tom, že snaha uživatelů jazyka o aktualizaci je v jistém rozporu s dlouhým životem některých metaforizovaných spojení v jiných jazycích.

Z předchozích řádků vyplývá, že za funkční slovesa budeme v odůvodněných případech uznávat i slovesa s výraznými konkrétními významovými rysy.

2.2.1.4 Kdy je sloveso kategoriální: příklady

Opakem spojení slovesa s konkrétními významovými rysy a abstrakta je spojení slovesa všeobecného významu a konkrétního. V příkladech z Hájkova textu jako *udělati dům* (‚postavit dům‘, se zřetelným konkrétem), jež se v našem třídění verbonominálních spojení řadí ke kolokacím (srov. odd. 2.2.5.5), je dnešní čtenář užitím sloves s velmi obecným významem znejištěn. Hájkovi zřejmě mají nevýrazná slovesa významově osamostatnit substantivum, v nové době jsou naopak v hodinách slohu kárána a zapovídána jako neobratný způsob vyjadřování. Takovým spojením schází celostní význam jejich komponentů (blíže v odd. 3.2.2.1), proto je neřadíme k AVNS a slovesa v nich užívaná nehodnotíme jako kategoriální.

Kategoriálním slovesem také není *verbum dicendi* (srov. odd. 2.1.1) ve spojeních jako *oznamovati neřády* (proti *provozovati neřády*) nebo *vypravovati sen* (proti *míti sen*). Přesto se u Macháčkové některá *verba dicendi* jako kategoriální slovesa objevují: *vyhlásit* (*amnestii*),

vyslovit (dotaz), vyjádřit, projevit (např. *nesouhlas*, 1983: 153n., srov. odd. 4.1.3.2). Kategoriální užití těchto sloves je podmíněno významovým přenosem od významu ‚řít‘ k významu ‚vykonat‘, který předpokládáme např. u Hájkova spojení *ukazovati milost* (panovník *ukazuje*, tj. ‚projevuje‘ *milost*). Zbývá dodat, že právě u *verb dicendi* je hranice mezi kategoriálností a nekategoriálností velmi tenká a že ve starém textu je sotva možné přesně určit, zda k uvedenému významovému přenosu došlo.⁵⁴

2.2.1.5 Shrnutí

Tomuto oddílu jsme předsadili Danešovo třídění predikátů, z něhož bude naše klasifikace AVNS (ve 4. kap.) vycházet. Vymezili jsme pojmy *inchoativní, ingresivní, durativní a egresivní / terminativní*, stanovili další pomocné kritérium pro posuzování AVNS a diskutovali významové vyprázdňení, respektive míru metaforičnosti u kategoriálních sloves. Dále jsme uvedli a odůvodnili rozdílná hodnocení vybraných slovesných lexémů jako kategoriálních a nekategoriálních.

2.2.2 Syntaktické východisko

Nové mluvnice (srov. níže v tomto odd.) popisují AVNS v různých kapitolách: buď jako způsob vyjádření slovesných významů (jako typ analytických predikátů, přičemž vychází od sémantiky, viz 2.2.2.1), nebo jako typ slovesného přísudku (viz 2.2.2.2). U obou možností je nicméně zdůrazněna úloha slovesa (přísudku) ve větné struktuře, a proto je zařazujeme k syntaktickému východisku. Třetí částí oddílu (2.2.2.3) ukazuje alternativní členění tzv. víceslovných predikátů.

⁵⁴ *Verby dicendi*, o něž nám jde, se zabývá M. Hirschová ve své práci v kapitole nazvané „VI. skupina – predikátory realizující výpovědi – skutky (v užším slova smyslu)“ (1988: 93–99). Konstatuje, že jsou formálně heterogenní a nelze u nich postihnout jazykovou stránku realizace komunikativního záměru „uvést ve skutek [...] propoziční obsah výpovědi“ (95). Všimá si, že v nich často vystupují „analytické predikátory“, a to „buďto jako varianta stejnovýznamového predikátoru jednoslovného, nebo jako jediný, funkčně (pro performativní platnost) diferencovaný způsob uplatnění sémantiky korespondujícího jednoslovného predikátoru – *uděluji vám pochvalu, napomenutí* jsou performativní výpovědi, kdežto *chválím vás, napomínám vás* jsou hodnocení vlastní výpovědi mluvčím, jejich performativní platnost vzbuzuje pochybnosti; podobně *vznáším námitku – namítám*. Zdá se, že některé analytické predikátory zvláště přesně vystihují charakter této třídy výpovědí, totiž že jde o ‚skutky‘, avšak realizované verbálně. Jedna složka odpovídá skutkovosti výpovědi, druhá vyjadřuje, že jde o akt verbální. V případech jako *dávat jméno, svolení, požehnání, udělovat pochvalu, důtku, vznášet protest, námitku* slovesná složka ‚zpředměťňuje‘ verbální akt pojmenování, chválení, kárání, protestování apod.“ (97) K této charakteristice se vrátíme v podkap. 5.2. Dále M. Hirschová z nejasných důvodů zpochybňuje kategoriálnost některých sloves (98).

2.2.2.1 Popis AVNS jako typu analytických predikátů

Ve vědecké mluvnici češtiny (MČ 3 1987: 22–24) dělí autor příslušné kapitoly, František Daneš,⁵⁵ analytické predikáty (AP) do dvou základních skupin:⁵⁶

- a) AP se slovesem *být*, zvaným spona, po němž následuje predikativum.
- b) AP se slovesem kategoriálním a substantivem abstraktním.⁵⁷ Kategoriálním slovesům zůstávají „sémantické rysy zařazující daný predikát do jisté sémantickosyntaktické třídy predikátů“ (23).

MČ 3 si dále mj. všímá, že některým AP z druhé skupiny neodpovídají žádné predikáty syntetické, že tyto AP leckdy implikují fázi děje („počáteční“, „koncovou“ a „střední“, srov. zde odd. 2.1.1) a že lze abstraktum rozvíjet přívlastkem (vše na s. 24). Mezi několika desítkami příkladů AP je uvedeno i spojení se slovesem *být* (*být v rozpacích*) a několik spojení s abstraktem v nominativu (*nastalo rozdávání dárků; boj o titul mistra Evropy začíná* atd.; t.).

Podobně jako F. Daneš v MČ 3 postupuje Petr Karlík v ESC (2002: 339n.). Úkolem hesla je definovat „predikát analytický“, nikoliv klasifikovat všechny typy syntaktického přísudku. AP s kategoriálním slovesem, odlišené od AP se slovesem *být*,⁵⁸ rozděluje Karlík na dvě podskupiny podle toho, zda podle něj (a) tvoří, nebo (b) netvoří syntaktickou jednotku (k tomuto rozdělení podrobněji v odd. 2.2.2.2):

- a) typ *vzít na vědomí, dostat se do problémů*;
- b) typ *provádět kontrolu*.⁵⁹

2.2.2.2 Popis AVNS jako typu přísudku

V jiných mluvnicích než v MČ 3 (1987) jsou AVNS zmiňována v rámci typů přísudku.

P. Karlík v PMČ (2001: 398) pojednává syntaktická spojení slovesa obecného významu a dějového nebo stavového substantiva, tvořící významovou jednotku, v rámci slovesného

⁵⁵ Podle soupisu autorů a jimi zpracovávaných tematických okruhů (MČ 3 1987: 5) nelze vyloučit, že se na kapitole o analytických predikátech podílela Eva Macháčková.

⁵⁶ Základní definice odlišení syntetických a analytických predikátů podle MČ 3 zní: „Z hlediska sémantického je třeba lišit případy, kdy sémantický predikát představuje na rovině syntaktické formy sloveso samo, od případů, kdy k predikátu patří nejen význam slovesa, ale zároveň s ním i význam nějakého dalšího větného členu jmenné povahy.“ (22)

⁵⁷ Na pozici abstraktního substantiva počítá MČ 3 jen s deverbativy (srov.: „abstraktní substantivum si zachovává lexikálně sémantické rysy svého základového slovesa“; 23). Deverbativum se tím, že ztrácí ve srovnání se svým základovým slovesem jeho klasifikační rysy, degramatikalizuje (tamtéž).

⁵⁸ Úplně zde chybí zmínka o dalších sponových slovesech – v úvahu připadají *stát se a činit* (srov. odd. 3.2.2.2). V PMČ je jejich existence alespoň naznačena (2001: 399).

⁵⁹ Spojení typu *vzít na vědomí* lze podle ESC (2002: 339) interpretovat buď jako jednu syntaktickou jednotku („s souslovnou / idiomatickou povahou“), nebo jako jednotky dvě (možná odůvodnění: referenční platnost jmenné složky; možnost jejího samostatného rozvíjení; možnost pronominalizace; možnost koordinace). Spojení typu *provádět kontrolu* se interpretují jako dvě syntaktické jednotky „mj. proto, že se při pasivizaci jmenná složka v akuz[ativu] pravidelně mění na nom[inativ]“ (tamtéž).

přísudku (odlišeného od přísudku slovesně-jmenného) a dělí je jako v *ESČ* do dvou skupin (k vymezení těchto skupin srov. pozn. 59):

- a) Do první skupiny patří AP tvořící syntaktickou jednotku (*vzít na vědomí, uvést do pohybu, dát v sázku*).⁶⁰
- b) Ve druhé skupině jsou spojení slovesného predikátoru a jeho valenčního doplnění, utvořené ze dvou syntaktických jednotek (*provádět kontrolu, dát rozkaz, dělat potíže*).

Jinou skupinu, mimo slovesný přísudek, tvoří přísudek slovesně-jmenný se slovesem *být* ve funkci tzv. „verbalizátoru“ (= spony; 370).

Josef Hrbáček v *ČŘJ* (2000: 288) rozlišuje následující skupiny slovesného přísudku, odlišného od přísudku slovesně-jmenného: jednoduchý slovesný, složený slovesný a souslovný slovesný. Poslední uvedená skupina se dělí na „frazologická slovesná pojmenování“ (*přijít s křížkem po funuse*), stojící mimo oblast AVNS (srov. 1.1 a 2.2.4), a dále na „slovesná sousloví“ (*dát pozor, budit dojem*) a „multiverbální slovesné výrazy“ (*vykonat návštěvu, provést kontrolu*). Nešťastným kritériem tohoto rozdělení je, zda je, nebo není sousloví utvořeno multiverbizací.⁶¹

Další AVNS *mít po zkouškách* uvádí Hrbáček mezi příklady „přísudku slovesně(sponově)-jmenného“ (t.).

Problémem uvedených klasifikací je, že ve vyjmenovaných skupinách uvádějí jako příklady jen typické zástupce (se zvýrazněním rysů, jimiž se blíží frazémům; jde např. o omezenou až minimální možnost kombinace elementů) a nepouštějí se do diskuse o prostupných hranicích popisované oblasti. Přesto však poskytují jistý základ pro naše další analýzy.

2.2.2.3 Jiné pojetí syntaktického přístupu

Jinak pojednává otázku AVNS příručka *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu* (Mikulová et al. 2005).⁶² K tzv. „víceslovným predikátům“ (301) řadí následujících pět skupin:⁶³

- a) „modální a fázové predikáty“ (stojí mimo oblast našeho zájmu);

⁶⁰ Ve srovnání s *ESČ* jsou zde uvedeny idiomatizovanější příklady, aby je bylo možné bez diskusí označit za spojení tvořící „jednotku syntaktickou“. – V mluvnici určené středoškolským a vysokoškolským studentům a veřejnosti samozřejmě nelze proti tomuto zjednodušení nic namítat.

⁶¹ *ČŘJ* ještě připomíná, že možnost samostatně rozvíjet substantivní komponent nenastává jen u slovesných sousloví a tzv. multiverbálních slovesných výrazů, ale také u přísudku sponově-jmenného (t.).

⁶² Uvádíme zde soupis těch kapitol příručky, s nimiž jsme pracovali: 5.2.2.2 Valenční rámce frazémů a složených predikátů (s. 98–99); 5.8.2 Slovesná frazeologická spojení (s. 297–301); 5.9 Víceslovné predikáty (s. 301–358); 7.2 Konstrukce se slovesem *být* [označované jako verbonominální predikáty; viz náš komentář v dalším výkladu, F. M.] (s. 623–650); Příloha 5, 5.2 Složené predikáty kontroly (s. 1185–1188).

⁶³ Tyto skupiny zde z praktických důvodů uvádíme v jiném pořadí, než jsou v citované příručce, a označujeme je malými písmeny.

- b) „kvazimodální a kvazifázové predikáty“ (např. *mít zájem studovat*, *ztratit chuť studovat*; v Kralčákově klasifikaci /2005: 65 a 72/ by se spojení *mít zájem* a *ztratit chuť* zařadila k modálním funktorům);⁶⁴
- c) „verbonominální predikáty“ (v pojetí *Anotace* nejde o všechny slovesně-jmenné konstrukce, jak by napovídal název, ale pouze o spojení slovesa *být* a jednak adjektiva, jednak substantiva);⁶⁵
- d) „složené predikáty“ (pouze bezpředložková spojení funkčního slovesa a substantiva v akuzativu, např. *provést kontrolu*, *učinít rozhodnutí*; jde o centrum AVNS);
- e) „slovesná frazeologická spojení“; oproti očekávání se v takto nazvané skupině vedle jasných frazémů jako *házet klacky pod nohy* atd. objevují typy námi řazené k AVNS: nejen spojení s adverbiem na místě jmenného komponentu (*dávat najevo*, Mikulová et al. 2005: 297) nebo se substantivem v jiném pádě než akuzativu (*jít příkladem*, t.), ale především AVNS s předložkou u jmenného komponentu (*mít v užívání*, *mít v plánu*, t.: 298; obhajitelné je vzhledem k omezené kolokabilitě *být na spadnutí*, t.).

Příručku *Anotace* ... budeme dále využívat jako zdroj dat i cenných dílčích postřehů, její pojetí AVNS však nemůžeme převzít. Jak vyplývá z komentářů k jednotlivým bodům, zásadně se s naším přístupem rozchází v následujících otázkách:⁶⁶

1. Rozsah termínu *verbonominální predikáty* je nevhodně zúžen na spojení slovesa *být* a substantiva nebo adjektiva; rozsah termínu *složené predikáty* je nevhodně zúžen na spojení funkčního slovesa a substantiva v akuzativu.⁶⁷
2. AVNS s předložkou a abstraktním substantivem jsou nepřiměřeně traktována jako slovesné frazémy.⁶⁸

⁶⁴ Jde o spojení, která ve větě zpravidla vyžadují doplnění infinitivem. Tato spojení jsou variantní k modálním a fázovým slovesům: *mít zájem (studovat)* – *chtít (studovat)*. – Diskusi o modálních funktorech shrnujeme v odd. 4.2.2.

⁶⁵ Název skupiny je tedy podle našeho názoru nepřesný a zavádějící.

⁶⁶ Opomíjíme klasifikaci spojení **Vk** – **Adv** jako slovesný frazém (máme k dispozici jen jeden – citovaný – příklad, nikoliv jasný metodický pokyn) a nezařazení spojení se substantivem v jiném pádě než akuzativu k AVNS.

⁶⁷ Spojení *jít příkladem* se pak ocitá mezi slovesnými frazémy, snad z důvodu omezené kolokability abstrakta.

⁶⁸ Jsme si vědomi, že při anotaci korpusových vět bylo třeba brát ohled i na jiné okolnosti než jen čistě lingvistické, a proto možná nebylo možné / výhodné označovat AVNS struktury **Vk** – **Prep** – **Sa** jako složené predikáty. Přesto souhlasíme s následujícími větami *Anotace* ..., které prokazují, že si autoři textu uvědomují nutnost dalšího zkoumání otázky „složených predikátů“:

„Jsme si vědomi toho, že ve výsledné anotaci určitě nejsou označeny všechny víceslovné predikáty, které by bylo možné považovat za složené predikáty. Je pravděpodobné, že se v PDT vyskytují další kandidáti na složené predikáty, které jsme zatím za složený predikát neoznačili.“ (Mikulová et al. 2005: 330n.).

2.2.2.4 Shrnutí

Žádná z citovaných mluvnic a obdobných příruček nepracuje s pojmem AVNS, rozsah příbuzných pojmů (např. *analytické predikáty*) je v nich různý. Ukázali jsme, kde v těchto příručkách hledat zmínky o AVNS. Našli jsme pouze příklady názorné, modelové, nikoliv hraniční a diskusní. I v příručce *Anotace ...*, kde se upozorňuje na problematičnost zařazení některých slovesně-jmenných spojení, byla většina sporných příkladů nakonec zařazena do široké a neurčité skupiny slovesných frazémů.

2.2.3 Hledisko komunikační

Při popisu AVNS v současném jazyce se klade hlavní důraz na jejich komunikační přínosy, jež jsou umožněny gramatickými a lexikálními vlastnostmi těchto spojení. Petr Karlík uvádí následující důvody komunikační výhodnosti užívání AVNS (ESČ 2002: 339n.):

- a) AVNS jsou důležitým prostředkem vyjádření aktionsartu (srov. odd. 2.2.1.1).
- b) Ta AVNS, jež nelze nahradit plnovýznamovým slovesem, vyplňují mezery v lexikálním systému jednotlivých jazyků.⁶⁹
- c) AVNS umožňují jednak odkazovat na děj nebo stav, aniž by bylo nutné referovat na jeho účastníky (*Předložím vám návrh proti Navrhnu vám ...*), jednak umístit děj do postavení jádra (ESČ 2002: 339n.; *Vedoucí hodnotí pracovníka podle výsledků jeho práce* proti *Vedoucí provede podle výsledků pracovníkovy práce příslušné hodnocení*).⁷⁰

Více prostoru než P. Karlík v ESČ měl k popisu komunikačních výhod AVNS ve své studii G. Helbig (1984: 176n.). Uvádí zde ještě mj. následující (z různých jazykových rovin):

- d) Ve srovnání s plnovýznamovými slovesy má několik za sebou užitých AVNS shodnou valenci a rekcii (příklad ze s. 177: *Wir klagten ihn an, werfen ihm etwas vor und beschweren uns über ihn. – Wir erheben Klage, Vorwürfe und Beschwerden gegen ihn.*).
- e) Děj je možné blíže charakterizovat pomocí atributů u abstrakta (příklad tamtéž: *Der Forschungsstudent hat fleißig gearbeitet. – Der Forschungsstudent hat eine fleißige, nützliche und für das gesamte Forschungskollektiv unabdingbare Arbeit geleistet.*). – Toto je

⁶⁹ Pro němčinu uvádí Helbig následující příklady AVNS (FVG), jež nelze nahradit plnovýznamovým slovesem: *zur Vernunft bringen, auf den Gedanken bringen, in Auftrag gehen, zu der Ansicht gelangen, in Verzug geraten, in Gang kommen, in Frage kommen* (1984: 173). Je však třeba upozornit také na potenciální komunikační přínos AVNS, pokud jednoslovný ekvivalent existuje: lexikální význam těchto spojení se v některých svých složkách nemusí shodovat s (příslušným) lexikálním významem odpovídajících plnovýznamových sloves (obě vyjádření nebývají plně synonymní), a tak se užitím AVNS dále rozšiřují vyjadřovací možnosti.

⁷⁰ Z uvedeného zdroje parafrázujeme tvrzení a citujeme první dvojici příkladových vět. Druhou dvojici jsme upravili, protože v původní (*Vedoucí / hodnotí / pracovníka podle výsledků jeho práce* proti *Vedoucí / provede / hodnocení pracovníka podle výsledků jeho práce*) stojí v pozici jádra v obou případech kritérium hodnocení (za tento postřeh děkuji dr. R. Adamovi, ústní sdělení) a určitá slovesa si neodpovídají videm, resp. časem.

jeden z bodů Karlíkova zdůvodnění (EŠČ 2002: 339), proč lze AVNS interpretovat jako dvě syntaktické jednotky.

f) AVNS slouží opisu pasiva (parafráze Helbigova příkladu: *bylo zdokonaleno – došlo ke zdokonalení, zlepšilo se – doznalo zlepšení*).

g) AVNS pro svůj modelový ráz usnadňují vnímání odborných, vědeckých a podobných textů.⁷¹

2.2.4 Hledisko lexikálněsémantické

V tomto oddílu se budeme věnovat dvěma různým tématům: jednak tomu, kdy lze AVNS považovat za víceslovný lexém (s oporou v kritériích, která stanovil I. Němec; 2.2.4.1), jednak otázce vzniku AVNS jako potřebných pojmenovacích jednotek (tady vyjeme z prací J. V. Bečky; 2.2.4.2). Další lexikologický problém související s AVNS, odlišení abstraktních a konkrétních substantiv, pojednáme až v souvislosti s morfologickým tříděním jednotlivých nalezených spojení v odd. 3.2.2.1.

2.2.4.1 Oblast víceslovných lexémů a oblast AVNS

Igor Němec (1968: 35–39) komplexně pojednal problematiku odlišení víceslovného lexému od volného spojení slov. Ze skupiny AVNS ponejvíce pracuje s prototypickým příkladem *dávat pozor*. Mnohá jeho zjištění je při vymezení AVNS v současném i starém jazyce nutno zohlednit.

Němec nejprve (na s. 35) upozorňuje na terminologické nesrovnalosti při pojmenování „lexikálně významové jednotky tvořené více slovy“: vhodný termín *sousloví* je podle jeho zjištění omezen buď na „lexikalizovaná spojení neobrazná“ (pro obrazná typu *mít roupy* se pak užívá pojem *rčení*), nebo na pojmenování jmenná (*vysoká škola*):

„víceslovné jednotky slovesné [pak příslušní autoři⁷²] jmenují „frazologická spojení slov“ (*dávat pozor, přijít něčemu na kloub*⁷³ apod.) nebo je řadí mezi „úslví“ (*páté kolo u vozu*,⁷⁴ *malovat čerta na zeď, mít něco za lubem*)“ (t.: 35–36).

Němec poukazuje na nevhodnost těchto dichotomií mezi obrazným a neobrazným významem a jmenným a slovesným výrazem a s odvoláním na Dokulilovo odlišení trojího tvoření slov –

⁷¹ AVNS totiž slouží při výstavbě textu jako „prefabrikáty“ a při jeho vnímání jako ustálené jednotky a tím umožňují soustředění na další informace v textu (srov. Helbig 1984: 177).

⁷² B. Havránek – A. Jedlička, *Česká mluvnice*, s. 410–411. Cit. dle Němec 1968: 36 (pozn. 59).

⁷³ Stranou prozatím ponecháváme zcela odlišný status těchto dvou příkladů v našem pojetí AVNS.

⁷⁴ Jako slovesné spojení zde zřejmě mělo být *být páté kolo u vozu*.

morfologického (odvozeniny), morfologicko-syntaktického (kompozita) a syntaktického (víceslovná pojmenování)⁷⁵ – volí termíny *jednoslovný* a *víceslovný lexém*.

Shrňme Němcova kritéria odlišení víceslovného lexému od volného spojení lexémů jednoslovných. Na jejich základě budeme moci určit, u kterých skupin našich AVNS lze hovořit o víceslovných lexémech.

1. Ke kritériím systémovým patří:

- a) Kritérium sémantické: „víceslovný výraz je jazykově ztvárněn jako významová jednotka, jestliže jeho význam se nerovná souhrnu významů jeho složek“ (t.: 36). Ze slovesných lexémů bez vlastního významu jedné ze složek, případně s posunutým významem celku jsou uvedeny *dávat pozor*, *mít za ušima*, stč. *bíti se*, *bojovat*.
- b) Další, syntaktické kritérium má pro nás zvláštní význam: „zatímco ve volném syntaktickém spojení lze dílčí člen rozvíjet výrazem specifikujícím [...], v **lexikalizovaném spojení** (ve víceslovném lexému) to možné není, **dílčí člen tu lze rozvíjet pouze výrazem pleonastickým nebo konstantním** (lomit *rukama* – stč. lomiti *bielé ruce*; *umyl se* v potoku → *umyl se* v potoku *celý*; *prolili krev* za vlast → *prolili svou krev* za vlast)“ (t.: 36–37, zvýr. F. M.). Na základě tohoto lexikologického zjištění se lze u většiny našich AVNS neohlížet na námitku, že rozvití jmenného komponentu přívlastkem způsobuje rozpad syntaktické jednoty spojení, a tedy vyřazuje rozvitá spojení z množiny AVNS. Ve většině našich příkladů jde totiž právě o Němcem akceptované pleonastické nebo konstantní přívlastky (podrobněji v podkap. 5.4).
- c) „Kritérium kontextové [tj. např. současný výskyt např. reflexivního a nereflexivního objektu ve stč. památkách] lexikálně významovou jednotu vylučuje.“ (t.: 37) Při zkoumání AVNS na něj nemusíme brát zřetel.
- d) Kritérium „významové příslušnosti ke kategorii průkazných lexikálních jednotek“ (t.) je naopak při určování příslušnosti jednotlivých spojení k AVNS nezbytné. Při našem zkoumání se netýká jen paralelní existence AVNS a synonymního plnovýznamového slovesa (srov. Němcem uvedené „rčení“ *krátiti si čas* proti *baviti se*), ale v případech, kdy jednoslovné synonymum nemáme k dispozici, také začlenění spojení do významové řady (např. inchoativum – durativum – kauzativum) obsazené zčásti i plnovýznamovými slovesy.

2. Ke kritériím pomocným, majícím „charakter průvodní“ (t.), patří:

- a) nápadnější frekvence výrazu;
- b) jednoslovný ekvivalent v jiném jazyce (*chvíli krátie* – *delectantur*; t.);
- c) „kontinuita s nástupnickým výrazem jednoslovným“ (t.).

3. Příklady, kterými Němec (t.: 38) dokumentuje nutnost konfrontace výše zmíněných kritérií „s fakty mimojazykovými“, se zkoumání AVNS nedotýkají.

Dále (t.: 38–39) se Němec zabývá vývojovým vztahem jednoslovného a víceslovného lexému. Problematiky verbonominálních spojení se dotýká při charakteristice vzniku víceslovného lexému z volného spojení (1) a univerbizace (2).

⁷⁵ M. Dokulil, *Tvoření slov*, s. 22 a 25. Cit. dle Němec 1968: 36 (pozn. 60).

1. Víceslovný lexém může z volného spojení vzniknout mj. zánikem (rozpadem) gramatické kategorie a následnou izolací a lexikalizací několika zbylých spojení. Němec zmiňuje jednak zánik „kategorie příslušných sloves s funkcí pologramatickou ‚být čím‘ – ‚stát se čím‘ – ‚učinit co čím‘“ s řadami stč. příkladů *ležeti ladem – léci úlehlu – položití zem’u pustú* a *seděti hospodářem – siesti mistrem – usaditi králem* (t.: 38),⁷⁶ z nichž se do dnešního jazyka dochovalo lexikalizované spojení *ležeti ladem*, jednak rozpad stč. kategorie ingresivnosti – jako pozůstatek počínavé konstrukce typu *vzieti víru / smrt / slepotu / odplatu* se dodnes dochovala knižní spojení *vzíti škodu* a *vzíti počátek* (t.; blíže v odd. 2.2.6.1).

2. Univerbizace řeší „systémový rozpor mezi dvoučlennou formou a jednotným obsahem“ lexému (t.: 39). Němec za ni pokládá mj. tvoření eliptického výrazu z víceslovného lexému (*sejít s světa* → *sejít /mečem/*), jednak „přestavbu takového volného spojení dvou jednotek, z nichž jedna je neplnovýznamová, pologramatická“ (t.), např. *živu býti* → *žíti*, *spravedlna činiti* → *ospravedlňovati* (k jeho příkladům dodejme ještě sloveso *upřednostnit*, srov. odd. 2.2.6.2). Původním spojením sice nepřisuzuje platnost víceslovných lexémů – zatímco my spojení jako *spravedlna činiti* k AVNS počítáme –, ale je důležité, že popisuje jeden z procesů odbourávání analytických konstrukcí (podrobněji výše v bodě 1).

Zcela bez významu pro naši otázku není ani třetí bod, náhrada jednoslovného lexému volným spojením slov. K Němcovým příkladům: rozpadu stč. kategorie ingresivnosti (srov. výše bod 1) jistě neodpovídá jen náhrada slovesa *vzkralovati* spojením dvou sloves *začít kralovat* (t.: 39), ale i jeho náhrada verbo-nominálním spojením, např. *začít kralování*. Kromě toho registrujeme v Hájkově jazyce perifrastická spojení s expletivním substantivem (srov. příklad *zastihla jej smrtelná příhoda* v podkap. 5.4 a výklady v pozn. 263).

Porovnáme-li Němcovy výklady s naším materiálem, zjistíme, že tzv. víceslovné lexémy tvoří pouze jádro oblasti AVNS. Úvahy odvolávající se na Dokulilův pojem *syntaktické tvoření slov* však potvrzují nutnost zkoumat hranice mezi víceslovnými lexémy a volnými slovními spojeními; naše bádání o AVNS zřejmě potvrdí, že hranice mezi oběma oblastmi jsou neostře.

Kritéria stanovená pro odlišení obou oblastí jsou pro naše odlišování AVNS od jiných typů slovesně-jmenných spojení inspirativní: jde především o kritérium sémantické, kritérium syntaktické a kritérium významové příslušnosti ke třídě prokazatelných lexikálních jednotek, blíží se našemu kritériu sítě významově blízkých spojení (srov. odd. 2.2.1.2); diskutabilní je

⁷⁶ V souladu s těmito řadami můžeme označit Hájkova spojení *býti králem*, *učiniti králem* apod. za produkty syntaktického tvoření slov.

kritérium frekvenční, jež vzhledem k omezenému počtu dokladů nebudeme moci aplikovat důsledně.

Popis vzniku víceslovného lexému zánikem gramatické kategorie a izolací několika zbylých spojení osvětluje jeden z důležitých zdrojů AVNS ve slovní zásobě současné češtiny, ale také češtiny starších vývojových etap.

2.2.4.2 AVNS jako pojmenovací jednotky

Podobné východisko, jaké mělo sledované vymezení víceslovných lexémů v Dokulilově teorii syntaktického tvoření slov (srov. odd. 2.2.4.1), inspiruje J. V. Bečku při popisu „verbalizačních frazeologických obrátů“, tedy jednotek v podstatě odpovídajících AVNS (1970: 23n.; k jejich poměru k AVNS srov. níže).⁷⁷ Tyto obraty vznikají, když je třeba uvést substantivum, zejména abstraktum, „do dějového vztahu“, protože odvozování prostých sloves od substantiv se děje jen velmi omezeně (t.: 23).⁷⁸

Bečka uvádí následujících 10 skupin dějových vztahů s příklady verbalizačních frazeologických obrátů (t.: 24n.):⁷⁹

1. vyjádření abstraktního majetnictví (*mít radost, těšit se úctě, sklízet úspěchy, jímá mě strach*);
2. vyjádření abstraktního stavu (*být v rozpacích, být pod vlivem čeho*);
3. vyjádření „dostati se do stavu vyjádřeného abstraktním substantivem“ (*nabýt jistoty, dospět k závěru, zaujmout místo*);
4. typ „dostat koho nebo co do stavu vyjádřeného abstraktem“ (*uvést koho do rozpaků, dodávat odvalu, naplňovat koho úžasem*);
5. typ „způsobovat stav vyjádřený substantivem, dělat to, co vyjadřuje abstraktní substantivum“ (*budit pozornost, vyvíjet tlak, věnovat pozornost, činit potíže, klást odpor, uzavřít přátelství, zavdat příčinu*);
6. typ „slovy nebo jednáním dávat najevo, na vědomí to, co označuje substantivum“ (*klást otázky, vyslovovat pochybnosti, podat žádost, vynést rozsudek, vytyčit úkol*);
7. typ „překonávat stav vyjádřený substantivem“ (*překonávat překážky, rozptylovat pochybnosti*);
8. typ „činit co v souladu nebo v rozporu s tím, co vyjadřuje abstraktní substantivum“ (*zachovávat / udržovat kázeň, překročit / porušit zákon*);
9. typ „měnit stav vyjádřený substantivem“ (*zvyšovat / snižovat teplotu, prohlubovat rozpory, rozšiřovat obzor*);

⁷⁷ Termín *verbalizační frazeologické obraty* se objevuje také v Bečkově stylistice (1992: 80), ve slovníku Bečka hovoří o „fazeologických obratech slovesných“ (1977: 332), v příručce pro novináře pak o „rozložených vazbách slovesných“ (1973: 133). Bečkovy výklady o těchto obratech se v pracích 1970, 1977 a 1992 v podstatě shodují včetně rozlišení jejich deseti skupin (přesné odkazy viz výše; zde čerpáme z první z uvedených prací), jinak je zaměřeno pojednání v příručce pro novináře (podrobně zde v odd. 2.2.6.3).

⁷⁸ Vzhledem ke zdůraznění pojmenovací potřeby nezařazujeme tyto Bečkovy výklady do kapitoly věnované frazeologii, ale k východisku lexikálnímu.

⁷⁹ Z bohatého množství příkladů vybíráme; příklady citujeme podle Bečkova zápisu (infinitiv na -ti nebo -t, valence /částečně/ zaznamenána nebo nezaznamenána).

10. typ ‚vznikla nebo je možnost, aby nastal jev označený substantivem‘ (*rozhostilo se ticho, spása kyne, hrozí nebezpečí*).

Pouze některé z těchto skupin jsou dostatečně abstraktně vymezeny a mohou nás inspirovat při našem třídění (srov. např. protiklad *dostat se do stavu* a *dostat někoho do stavu* nebo poukaz k modifikaci již existujícího stavu ve skupině č. 9, částečně i 8 a 10 – tyto poznatky využijeme ve 4. kap.). Jiné skupiny, jejichž názvy se změnilly v dlouhé, perifrastické definice, prozrazují nedostatečné zobecnění lexikálního významu skupiny spojení (*vyjádření abstraktního majetnictví; činit co v souladu nebo v rozporu s tím, co vyjadřuje substantivum*) a jsou pro naše třídění nepoužitelné.

Dodejme ještě, že některé Bečkou uváděné obraty (srov. jejich obsáhlý seznam v 1977: 334–367) patří na periferii AVNS nebo dokonce mimo jejich oblast: Bečka v příkladech pozorně zaznamenával jak slovesa významově vyprázdněná, tak slovesa, jimž zůstávají určité výrazné konkrétní významové rysy (k tomu srov. odd. 2.2.1.3), protože se soustředil na zapojení abstrakt do dějového vztahu.

Mnoho z původního významu si zachovávají slovesa ve spojeních *vyslovovat pochybnosti* a *dožít se zklamání*. Přiznáváme jim status AVNS, protože v prvním může původní *verbum dicendi* (srov. odd. 2.2.1.4) zastupovat kategoriální sloveso *mít* a ve druhém lze nahradit obrazné sloveso neutrálním *být* (*být zklaman*; podobně ve spojení *spása kyne* → *spása je*). Řadíme je však na samu periferii zkoumaného jevu, neboť u nich jsou patrné drobné významové odlišnosti od uvedených „neutrálních“ spojení s depletivními slovesy (jde o modifikace, podrobněji v odd. 4.2.2.5). – Naopak spojení *bojovat proti překážkám* podle našeho názoru k AVNS jednoznačně nepatří, protože sloveso si zachovává svůj původní význam a není kategoriální.

Ve *Slovníku synonym a frazeologismů* (1977: 367n.) řadí Bečka k verbalizačním obratům také spojení s abstraktizovaným obrazným substantivem (*slova padla na úrodnou půdu, nalézat živnou půdu* apod.). Ta v našem třídění patří mezi frazémy, protože mají celkový (přenesený) význam podmíněný přítomností více komponentů (zde jsou to adjektiva). Stejně nezbytná je přítomnost dalších komponentů u frazémů se slovem *cesta* ‚způsob‘ (*ukázat cestu z poroby* apod.; srov. odd. 2.2.5).

Nejen tyto příklady, ale i AVNS tedy Bečka zařazuje k frazeologickým obratům, ustáleným spojením slov, jejichž významová samostatnost je oslabena (vedle obratů verbalizačních rozlišuje ještě intenzifikační a konkretizační, srov. 1970: 22). Postavení AVNS v oblasti frazeologie a odlišení AVNS od frazémů si vyžaduje další diskusi, již však zahájíme důležitou premisou.

2.2.5 Hledisko frazeologické

AVNS jsou nesporně součástí oblasti frazeologie – můžeme tedy říct, že jde o jednotky (obraty) frazeologické –, ale nejsou to typické frazémy, tedy jednotky frazeologizované (idiomatizované).⁸⁰

Odlišení frazémů a AVNS, resp. stanovení hranice mezi těmito dvěma oblastmi, je velmi složité.⁸¹ Při popisu různých typů slovesně-jmenných spojení nelze popřít, že některé perifernější skupiny AVNS k frazémům přecházejí. Hranice jsou neostré a jednoznačné zařazení každého spojení mezi AVNS, nebo mezi frazémy je sotva možné.

Podobně jako přecházejí AVNS na jedné straně k frazémům, lze zaznamenat neostrou hranici i směrem k volným slovním spojení, jež nazýváme **kolokace** (vymezení zde v odd. 2.2.5.5).

Abychom mohli zformulovat vlastní kritéria odlišení AVNS a frazémů, budeme v následujících oddílech práce diskutovat rozlišování AVNS (resp. složených predikátů) a frazémů v práci F. Čermáka (*ČLex* 1985), v *Anotaci ...* (Mikulová et al. 2005) a v práci L. Kralčáka (2005).

2.2.5.1 Místo AVNS mezi frazeologickými jednotkami

Pojednání F. Čermáka (*ČLex* 1985: 205, srov. i 216n.) řadí AVNS (výrazy *dávat pozor*, *věnovat pozornost*) do oblasti frazeologie, mezi tzv. „kvazifrazémy a kvaziidiomy“, do „pásma přechodu do pravidelného jazyka“. Důvodem je „omezená kolokabilita abstrakta“.

Uvedená publikace vymezuje rozsah frazeologie velmi široce. AVNS jsou jistě zajímavým jevem hodným pozornosti frazeologů, jejich centrální skupiny však rozhodně k frazémům nepočítáme (srov. výše). Celostní význam AVNS nemá charakter „přeneseného“ významu frazémů (neodvoditelnosti celkového významu z významu jednotlivých komponentů; srov. 2.2.4.2). U AVNS se obvykle vyskytuje značná variabilita komponentů, s jedním slovesem se pojí mnoho substantiv a naopak (srov. Helbigovy „Kommutationsreihen“, 1984: 169).

Jak jsme uvedli, sahají v příručce *Anotace ...* (Mikulová 2005) hranice frazeologizovaných jednotek neúměrně daleko (viz kap. „Slovesná frazeologická spojení“, 297n.): k frazémům se počítají mj. i AVNS typu *mít v užívání* (podrobněji v odd. 2.2.2.3).

⁸⁰ Srov. např. přehledný popis frazeologičnosti a frazeologizace / idiomaticnosti různých typů slovních spojení u německých lingvodidaktiků (Wotjak – Heine 2005: 145).

⁸¹ Hlavním cílem této práce původně mělo být popsání frazeologizovaných slovesně-jmenných spojení z Hájkova textu. Po podrobném prostudování Hájkovy jazyka se ukázalo, že frazémů je v něm relativně velmi málo (viz také odd. 2.2.5.4 o větší neustálosti frazémů ve starších fázích jazyka), a tak bylo zamýšlené téma rozšířeno a upraveno.

2.2.5.2 Kralčákovo odlišení AVNS od frazémů

Přehlednou klasifikaci jednotlivých typů možných spojení slovesa a substantiva uvádí Kralčák (2005: 109–112).⁸²

Nepochybnými AVNS jsou dvě z Kralčákových skupin:

- a) spojení formálního slovesa původně všeobecného významu s abstraktním nocionálním substantivem s plnou sémantikou (*mať záujem, byť príčinou, dať odpoveď, vyjadriť protest*); tato spojení tvoří jádro systému AVNS;
- b) spojení formálního slovesa původně specifického významu s abstraktním nocionálním substantivem s plnou sémantikou (*niešť zodpovednosť, stratiť odvahu, nájsť uplatnenie, klásť prekážky*).

Na hranici mezi AVNS a frazémy stojí další skupina:

- c) spojení formálního slovesa původně všeobecného významu s obrazným nebo jinak expresivním abstraktním substantivem (*mať šancu, robiť drahoty, robiť fóry, robiť okolky*).⁸³

Za jednoznačné frazémy Kralčák prohlašuje poslední dvě skupiny:

- d) spojení všeobecného slovesa (*byť, mať*) s konkrétním substantivem (*mať okno, mať opicu, mať iskru, byť na dne*);
- e) spojení autosémantického slovesa specifického významu s konkrétním substantivem (*brúsiť si zuby, pustiť korene, stratiť hlavu*).

Spolehlivým vodítkem je u skupin d) a e) přenesený význam celého spojení neodvoditelný z významů jeho jednotlivých součástí.

2.2.5.3 Kritika Kralčákova přístupu

Uvedenou Kralčákovu klasifikaci, jež zůstává u centrálních a přehledných příkladů spojení, by bylo možno jednodušeji vyjádřit následovně:

1. Je-li na místě jmenného komponentu abstraktní substantivum, jde o AVNS. Abstraktní substantiva se totiž ve frazémech vyskytují velmi řídce (srov. ČLex 1985: 181, podrobněji v odd. 3.2.2.1).
2. Je-li na místě jmenného komponentu spojení konkrétní substantivum, nejde z podstaty věci o AVNS (srov. odd. 1.2.1).

⁸² Srov. Gregorovy dílčí výhrady ke Kralčákovu odlišení AVNS a frazémů (2007: opakovaně na s. 72–74).

⁸³ Z řady zde citovaných příkladů se vymyká spojení *mať šancu*. Hodnocení substantiva *šanca* jako obrazného nebo expresivního je podle našeho názoru diskutabilní.

3. Existují přechodné případy, které řadí omezená syntagmatika jmenného komponentu mezi frazémy (*dělat drahoty, dělat okolky*).

Otázkou však je, zda má takto podaná klasifikace smysl: nejenže pouze reprodukuje poznatky podané na jiných místech této práce, ale především zanedbává přechodné jevy, na něž je nutné brát zřetel (srov. např. odd. 2.2.1.4 a 3.2.2.1).

2.2.5.4 K vymezení AVNS a frazémů ve starším jazyce

Odlišení AVNS a frazémů je snazší v dnešním jazyce než v textu starém několik století, např. právě v Hájkově *Kronice*, protože starší fáze jazyka jsou typické vyšší mírou rozkolísanosti, respektive variantnosti normy na všech jazykových rovinách (k tomu Kralčák 2005: 117). Hájkův jazyk navíc není „synchronní řez“: je nutné počítat s jazykovým vlivem textů, s nimiž Hájek pracoval, i s jeho záměrným archaizováním (srov. odd. 1.3.1).

Repertoár frazémů v jazyce podléhá v průběhu času vývoji a i jejich podoby se proměňují (to samozřejmě platí jak u frazémů známých i dnes, tak u zaniklých). V diachronním průřezu by rozhodně neplatilo Čermákovu pozorování *dnešní češtiny*, že jen zhruba čtvrtina frazémů je variantní, a to buď na rovině paradigmatické, nebo syntagmatické (ESČ 2002: 141).

Jako doklad variantnosti ve frazeologii si na následujících příkladech ukážeme genezi nesporného slovesného frazému, který má dnes podobu *dělat z komára velblouda*, a jeho konkurenci s variujícím frazémem *cediti komáry a požíratí velbloudy* (k jeho významu srov. níže doklad z *Traktátu o tanci*; doklady přebíráme z Tylovy lexikální excerpce, 1971–2003):⁸⁴

často komára pomíjejíc, velblouda požíráme (Kuthen, *Kronika o založení země české*, 1539; dle Mt 23, 24);

že jako z malého komára udělali velikého ptáka vejra (*Akta jednoty bratrské IV*, po r. 1543);

komáry cedí [v rkp. nespr. „jedí“] *a velbloudy požírají* (Srnc, *Proverbia*, 1582);

že ty, Uberyne, můžeš takovou metamorfozi a proměnu učiniti, že z komára můžeš hned učiniti velblouda a z velikého slona jednoho mravence (Šturm, *Apologia*, 1587);

abychom pak také komárů necedili, velbloudů nepožírali, malých hříchů velmi netížili (Lomnický, *Traktát o tanci*, 1597);

pakli jsi křivdu dostal, abys ji více, než sluší, nezvejšoval a z komára nedělal velblouda (Kleklar, *Semeno slova Božího*, 1702);

zdaliž zrak takový ještě se nachází, který když komára [rkp. „komora“] *vidí, soudí velblouda býti* (Náchodský, *Sancta curiositas I*, 1707);

povíš-li víc a komára z velblouda učiníš (Náchodský, *Sancta curiositas I*, 1707);

poněvadž zelotypia, nevěra, a podezřelost manželův již od přirození jest tak ustanovená, že snadno z komára velblouda učiní (Náchodský, *Sancta curiositas II*, posmrtně 1746);

⁸⁴ Doklady čerpáme z Tylovy lexikální excerpce češtiny doby střední (Tyl 1971–2003); srov. také odd. 3.2.2.4.1.

když se z komára udělal vůl nebo velbloud, potom se to mezi jiné trousí (Fabián Veselý, *Kázání*, 1724).⁸⁵

Jak jsme uvedli (2.2.5.1), pro AVNS je typická značná variabilita komponentů: k podstatnému jménu se přiřazuje kategoriální sloveso z méně či více omezené skupiny a stejně tak je sloveso spojitelné s méně či více omezeným počtem podstatných jmen. Viděli jsme však, že značná proměnlivost komponentů je ve starším jazyce typická i pro spojení, která dnes jednoznačně hodnotíme jako frazémy.

2.2.5.5 K odlišení AVNS a volných spojení (kolokací)

Podobně jako jsme odlišili AVNS od frazémů, je třeba určit hranici AVNS a volných slovesně-jmenných spojení, tzv. kolokací. Kolokace nesplňují aspoň jedno z následujících kritérií AVNS: kategoriálnost slovesa nebo přítomnost abstraktního substantiva (event. slova jiného slovního druhu, srov. vymezení v odd. 3.1.2) na místě jmenného komponentu.

Některé kolokace se častým užíváním lexikalizují, čímž se zpevňuje vazba mezi jejich komponenty. Dojde-li navíc např. k významovému posunu u substantiva, hodnotíme je jako přechodný jev mezi volnými spojeními a AVNS (srov. odd. 3.2.2.1, zejména příklady v odd. 3.2.2.1.5). Pokud však řekneme, že ve spojení s abstraktem se potenciálně kategoriální sloveso kategoriálním skutečně stává a naopak ve spojení s konkrétem není sémanticky vyprázdňené sloveso kategoriálním, přičemž status substantiva vyplývá v některých případech až ze spojení, dostaneme se do nebezpečné blízkosti definice kruhem (srov. odd. 3.2.2.1.4).

Budeme tedy vycházet od jasných příkladů (*dát knihu – dát příkaz, dělat košili – dělat potíže*). Materiál nám umožňuje zařadit sporná spojení do skupin podle jejich lexikálního významu a hodnotit pak jejich status v širším kontextu (viz podkap. 3.4; modelová spojení vyprázdňeného slovesa a konkréta popisujeme také v odd. 2.2.1.4), přesný deduktivní postup však zřejmě není možný.

Prostupnou hranici mezi AVNS a volnými spojeními (kolokacemi) ukazuje např. následující doklad z Hájkova textu: *někteří z pánuov/ [...] a zvláště ti, kteříž v Praze domy a své obydle měli* [...] (1307). Význam spojení lze parafrázovat takto: *mít domy* ‚vlastnit domy‘, *mít obydle* ‚bydlit‘. Konkrétum a abstraktum se zde vyskytují (větněčlensky jako objekty) koordinovaně u jednoho významově nevyhraněného slovesa.

⁸⁵ Máme ještě doklad z Šaldova *Zápisníku* pro podobu *cedit komáry a polykat velbloudy*: „To je právě charakteristické pro naši demokracii: ta politika zcela přízemní, řekl bych hokynářská, která cedí komáry a polyká velbloudy; která škudlí na nejmenších a nejbědnějších, hrdlí se s nimi o zlámanou grešli a nechává se při tom o stamiliony okrádat nejružnějšími dobrodruhy a špekulujícími gaunery a ničemy.“ (Šalda 1931–1932/1991: 208).

2.2.5.6 Shrnutí

Souhlasíme s Čermákem, jenž zařadil AVNS do přechodného pásma mezi frazémy a pravidelnými lexikálními jevy (2.2.5.1). Při úvahách o odlišení frazémů a AVNS a od tzv. kolokací jsme poukázali na to, že existují početné skupiny přechodných případů, jimž se literatura vyhýbá; v naší práci se jimi budeme výběrově zabývat (srov. 3.2.2.1, 3.4.3 aj.). Odlišení AVNS, frazémů a kolokací je ve starší češtině mnohem obtížnější než v současném jazyce, protože nám chybí aktivní znalost dobové jazykové normy (srov. odd. 2.2.7).

2.2.6 Otázka původnosti AVNS v jazyce a stylistické hledisko

V tomto oddílu budeme nejprve diskutovat o rozšíření AVNS v češtině starších vývojových etap. Dále se budeme věnovat stylistickému hodnocení českých AVNS v průběhu posledních 150 let: dlouho byla z hlediska jazykové čistoty odmítána (jako nejsilnější zdroj těchto pojmenování byla totiž vnímána němčina), což se změnilo jednak díky poznatkům o jejich fungování ve staré češtině (srov. níže), jednak díky popisu jejich komunikačních přínosů (srov. odd. 2.2.3).

2.2.6.1 AVNS (jen) jako dynamický jev moderního vyjadřování?

Česká AVNS bývají označovány za dynamicky se šířící jazykový jev. Bohemistická odborná literatura⁸⁶ je obvykle zpracovává jako produkty multiverbizace (*poradit – dát radu, navrhnout – přednést, podat návrh*). Jsou významně zastoupena v textech administrativních, odborných a publicistických, většinou – kromě neutrálních spojení jako *mít strach, mít vliv* – jsou stylově příznaková (Macháčková 1983: 140n.).

E. Macháčková také uvádí, že se AVNS jako model vyjadřování slovesného významu vyskytují v jazycích evropských i mimoevropských (1983: 123).⁸⁷ Z Mathesiovy teze, že české sloveso „plní svou vyjadřovací úlohu výrazněji a samostatněji“ než sloveso anglické, pak badatelka vyvozuje, že role analytických predikátů (AVNS) byla dříve v češtině menší než dnes (t.: 124). S Mathesiovou myšlenkou jistě není v rozporu, že nižší stupeň gramatikalizace funkčních sloves v češtině (např. ve srovnání s angličtinou nebo němčinou) odpovídá méně

⁸⁶ Soupis nejpodstatnějších prací je u Kralčáka v seznamu literatury (2005: 187–192), doplňky přináší Gregor (2007: 74n.); srov. také Macháčková 1983: 172–176. (Významné jsou česko-ruské konfrontativní studie.)

⁸⁷ Autor práce získal povědomí o velkém zastoupení AVNS v češtině starších vývojových etap studiím lexikální excerpce češtiny doby střední (Tyl 1971–2003). – E. Kralčák (2005: 8) připomíná, že se AVNS objevují i ve staroslověnských památkách.

pevné lexikalizaci českých AVNS.⁸⁸ (Menší pevnost spojení pak částečně vysvětluje nižší zájem českých lingvistů o problematiku AVNS.)

Jak je ale možné, že AVNS jsou ve značném množství zastoupena ve starších českých textech,⁸⁹ když z citovaných prací lze usuzovat především na jejich expanzi během posledních desetiletí? Vysoký výskyt dostatečně nevysvětluje hypotéza, že do starší češtiny pronikala z cizích jazyků a buď byla výsledkem kontaktu s mluvčími sousedních jazyků, nebo byla „vytvářena“ ať už neobratnými překladateli, či naopak pozornými stylisty. Následující příklad ilustruje, jak se jedna skupina AVNS významně uplatnila již ve staročeském lexikálním a gramatickém systému (srov. odd. 2.2.4.1 a 2.3.2).

V gramatickém vývoji českého slovesa je nástup nového, vidového protikladu (dokonavosti a nedokonavosti) podmíněn rozkladem opozice ingresivnosti a durativnosti (začátku a trvání děje; Němec 1968: 51n.). Ve staročeských „opisných konstrukcích kategorie ingresivnosti/durativnosti typu **víru jieti : víru jmieti**“ (t.: 52) v souvislosti s oslabováním původní opozice zpravidla zaniká či zastarává ingresivní člen (*jieti vieru, vzieti rozum* atd.), zatlačený předponovými slovesy (*uvěřit, porozumět* atd.), „tj. výrazovými prostředky nového systému vidového“, tamtéž). Některá spojení zůstávají v jazyce jako knižní obraty (*vzítí škodu*), další, již významově přehodnocená, vstupují do frazeologie (*vzítí rozum do hrsti*, t.: 53).⁹⁰

Uvedený pevný model staročeského spojení slovesa a podstatného jména je jedním z důkazů, že AVNS necharakterizují pouze moderní vyjadřování. Lingvistika tato spojení však doposud hledala a popisovala především v nejnovějším jazyce.⁹¹

2.2.6.2 Přístup českých puristů jako ukázka staršího stylistického hodnocení AVNS

Vhodnost užívání AVNS byla dlouho posuzována výlučně podle hledisek stylistických a příbuzných hledisek jazykové správnosti. Správnost se ztotožňovala s původností výrazu v příslušném jazyce, pro češtinu byla tedy podmíněna doložením výrazu v textech staročeských a humanistických spisovatelů.⁹²

Také v jiných jazycích byla AVNS dlouhou dobu hodnocena výhradně z pohledu stylistiky. Zatímco ve francouzštině údajně patří nahrazování prostých sloves nominálním opisem k elegantnímu stylu (Macháčková 1983: 123), v němčině byla AVNS dlouhou dobu kritizová-

⁸⁸ O přímé úměře gramatikalizace funkčních sloves a lexikalizace AVNS píše Helbig (1984: 173 a 175).

⁸⁹ Podobně upozorňuje Kralčák (2005: 8 a 127) na jejich hojný výskyt ve štúrovské slovenštině.

⁹⁰ Zánik, případně přehodnocení uvedených opisných konstrukcí není jediným důsledkem rozkladu opozice ingresivnost/durativnost. Dále zanikla stavová slovesa označující stav, v němž se ocitl objekt nebo subjekt dokonáním děje, např. *tčietí* „být zatčen“, *hřbietí* „být pohřben“, a předponová ingresa typu *vzbydliti* „začít bydlet“ (tamtéž).

⁹¹ Literaturu s dílčími poznatky o AVNS získanými studiem jazyka starých památek připomínáme v podkap. 2.3.

⁹² Srov. poukaz na kladné stanovisko Gebauerovy–Ertlovy mluvnice z r. 1914 k AVNS (v článku E. Macháčkové 1983: 125).

na jako příznak „papírové němčiny“ (t.), než byl popsán jejich přínos na rovině gramatické, lexikální i komunikační.⁹³

Ve srovnání s negativními postoji starších německých stylistik k AVNS (srov. odd. 2.2.6.1) překvapuje, že čeští puristé odmítali jen některé typy slovesně-jmenných pojmenování. M. Jelínek předkládá a bohatě dokumentuje puristickou tezi o slovesném charakteru slovanských jazyků a nominálním charakteru němčiny (2000: 26) a dodává, že boj s verbonominálními spojeními jako „protisystémovým importem z němčiny“ se dobře doplňoval s bojem proti abstraktům (tamtéž).⁹⁴ Purista J. Haller (2007: 53) v tomto duchu upozorňuje na stírání vlastních významů sloves pod vlivem němčiny v jejich „pouhý formální smysl“ (např. *tvořiti; držeti schůzi, řeč*) a dále pozoruje, že čeština dává přednost slovesům „s významem přesně ohraničeným“ „před výrazem abstraktním“: *vybaviti vzpomínku, způsobiti bouři, vzbuditi nevoli* (v němčině by ve všech případech bylo sloveso *hervorrufen*; t.: 55).

Některé konkrétní příklady puristické činnosti jsou však s Jelínkovými tvrzeními o odmítání AVNS v rozporu. Místo desubstantivních sloves (jako *upřednostnit*), tvořených – ať už domněle, nebo skutečně – podle německých vzorů, puristé doporučovali „česká“ analytická vyjádření. Kritiku výrazů typu *uzavřítí mír, uzavřítí smlouvu* nebo *vzbuditi dojem*, pro které byly nalezeny doklady ve staročeských, respektive humanistických textech, čteme po *Matičním brusu* naposledy u archaizujícího Františka Bílého, ne už u jeho kolegů z redakce *Naší řeči* (Haller 2007: 106). Úpadkový purista Jan Javůrek dokonce doporučuje ve svém *Brusu jazyka českého* z roku 1873 užívat místo zdvořilostní formulace *poroučeti se (někomu)* staročeské spojení *vzkazovati službu svou* (cit. dle Haller 2007: 90).

2.2.6.3 Přístup J. V. Bečky jako ukázka novějšího stylistického hodnocení AVNS

I v poválečných popisech AVNS se vedle dominujících aspektů komunikačních (srov. odd. 2.2.3) bere ohled na stylistická hlediska.

Přístupnou formou pojednává tzv. „rozložené vazby slovesné“, tedy AVNS, J. V. Bečka v práci popisující jazyk novin (1973: 133–143). Zdůrazňuje jejich potřebnost v jazyce (blíže

⁹³ Helbig (1984: 163) připomíná, že starší německé stylistiky AVNS odmítaly: *Funktionsverbgefüge* byla hodnocena jako „Papieridiome“, „Sprachbeulen“, „Spielart der Hauptwörterkrankheit“ či „Hauptwörterseuche“. Toto negativní hodnocení AVNS zanechalo stopy i v Povejšilově srovnávací německo-české mluvnici (1999: 97n.). Její autor v němčině vyzývá k nahrazování AVNS příslušnými plnovýznamovými slovesy. – Helbig pokračuje (1984: 163), že dnes již není možné napsat vážně míněnou gramatiku, která by se AVNS podrobně nezabývala („[...] daß man heute u[n]seres] E[rachtens] keine ernsthafte Grammatik mehr **ohne** eine ausführliche Darstellung der Funktionsverben schreiben kann, wie es früher keine Grammatik **mit** einer solchen Darstellung gab und geben konnte“). Je překvapivé, že tato výzva nenašla pochopení v nové, rozsáhlé česko-německé srovnávací mluvnici (Šticha 2003): AVNS zde podrobně pojednána nejsou.

⁹⁴ Jelínek (t.) uvádí následující příklady spojení puristy odmítaných: *uskutečniti založení spolku, udělati návštěvu, doznati změn, ohled bráti nač*.

v odd. 2.2.3), ale zároveň vypisuje mnoho takových, které pouze zatěžují a komplikují sloh, a opravuje je. Prostředkem k oživení slohu je mu zvýšení počtu sloves v poměru k počtu substantiv a vedle toho ještě zvýšení počtu adverbii v poměru k počtu adjektiv (t.: 141). Zatížení slohu „rozloženými vazbami slovesnými“⁹⁵ charakterizuje Bečka takto:

„Rozloženou vazbou slovesnou se myšlenka nejednou vyjádří přesněji nebo s větší účinností, vždy však je **jistým zatížením výrazu**. Dějovost výrazu se oslabuje, zesiluje se abstraktní ráz slohu, **sloh ztrácí lehkost, živost**. Proto také se v uměleckém stylu rozložené vazby slovesné vyskytují jen v omezené míře, tam, kde jejich užití je opravdu nutné nebo nesporně výhodné. Zato ve slohu intelektuálním je větší zpřesnění nebo větší určitost výhodou, rozložené vazby jsou vítány třeba i za cenu zatížení slohu. Proto ve stylu odborném je jejich výskyt poměrně vysoký i jejich formy jsou dosti rozmanité. Ve slohu novin **bychom čekali celkově nižší frekvenci těchto vazeb**, ale **překvapuje**, že naopak jejich výskyt je tu spíš ještě vyšší nebo aspoň se jeví jako nápadnější. **Některých konstrukcí se tu zřejmě užívá dosti stereotypně i přes míru potřeby. Abstraktní ráz novin, jímž noviny, jak jsme již řekli, značně trpí**, se takto ještě více zesiluje.“ (T.: 135n., zvýr. F. M.)

Ne zcela v souladu se závěrem citované pasáže je tvrzení z jiné Bečkovy práce (1970: 25), že tato spojení mají „zvlášť význačné místo [...] v **abstraktním intelektuálním slohu** (v projevech odborných a **publicistických**)“ (zvýr. F. M.; tato práce je však deskriptivní, nikoliv preskriptivní).

V Bečkově *České stylistice* (1992: 80n.) žádná varování před nadměrným či nevhodným užíváním „verbalizačních frazeologických obrátů“ nenajdeme. Autor uznává jejich důležitost pro pohotové vyjadřování „v odborných projevech společenskovedních a publicistických“ (t.: 81). Kromě toho si všímá, že spojení jako *podstoupit oběť* a *vydati svědectví* „nevznikla z vyjadřovací nutnosti“, nýbrž „zpravidla poetizují sloh a dodávají mu jistý slavnostní ráz“ (t.).

2.2.6.4 Problematika stylistického hodnocení AVNS ve starším jazyce

Viděli jsme několik příkladů stylistického hodnocení novočeských AVNS. Zhruba můžeme říct, že se ustálilo uznání role AVNS pro plnění vyjadřovacích potřeb (o tom blíže v odd. 2.2.3), které se obvykle kombinuje s varováním před nadměrným užíváním AVNS tam, kde zatěžují styl projevu.

Novodobá hodnocení, navíc nejednotná, však není možné mechanicky přenášet na češtinu starších vývojových etap, pro něž předpokládáme jiné povědomí o vhodnosti užití AVNS (a např. i jazykových prostředků vlastních němčině a latině). Z tohoto důvodu je při vymezování stylové příslušnosti, případně stylové funkce AVNS v Hájkově *Kronice* namísto opatrnost. Prohlubují snad tato spojení stylistickou rozmanitost vyprávění, ozvláštňují jej?

⁹⁵ Různá pojmenování AVNS užívaná Bečkou uvádíme v pozn. 77.

Při analýze stylistických a komunikačních přínosů Hájkových AVNS (v 5. kap.) se budeme snažit o potvrzení, nebo vyvrácení vlastní hypotézy, založené na nesystematickém pozorování (Martínek, v tisku): uvedli jsme, že AVNS potvrzují zařazení Hájkova vypravování do vyšší stylové roviny, mezi literární texty.⁹⁶ Jejich časté užívání, případně paralelní distribuci plnovýznamových sloves a AVNS jsme vysvětlili jako snahu o zdůraznění, zvýznamnění sdělovaného.^{97, 98} Podobně tomu podle našeho dříve publikovaného názoru je i v dalších textech češtiny střední doby excerpovaných Z. Tylem (Tyl 1971–2003).

2.2.7 Shrnutí

V této podkapitole jsme naznačili několik hledisek, z nichž je možné přistupovat k AVNS. Náš přehled není vyčerpávající, přesto snad postihuje všechny podstatné aspekty sémantické, gramatické, komunikační, lexikální, frazeologické i stylistické.

Zatímco některé gramatické a komunikační aspekty užití AVNS lze bez podrobné znalosti dobové jazykové normy poměrně úspěšně popsat, u jiných jevů se musíme, zkoumajíce jeden text, spokojit s předběžnými tvrzeními a hypotézami: až větší množství textů by pomohlo při určování stylové příslušnosti slovních spojení nebo při odlišování AVNS od frazémů. Při hledání jednoslovných slovesných ekvivalentů AVNS nám bude chybět reprezentativní slovník češtiny doby střední, při určování valence výchozích sloves a substantiv nebudeme moci s jistotou použít obvyklá kritéria.

2.3 Zachycení AVNS v literatuře popisující starší vývojové fáze jazyka

V této kapitole zmiňujeme několik monografií popisujících starší vývojové fáze češtiny a slovenštiny, v nichž se hovoří o námi popisovaném jevu. Nechceme jen upozorňovat na nesrovnalosti v jednotlivých pracích, ale také využít dílčích zkušeností jiných badatelů se zkoumáním starších fází jazyka (problémy spojené s tímto zkoumáním jsme shrnuli v odd. 2.2.7).

Znovu zdůrazňujeme, že s výjimkou Kralčákovy práce (2005; srov. odd. 2.3.5) se nikde nemluví přímo o *analytických verbonominálních spojeních* (srov. odd. 2.1.1).

⁹⁶ Kromě ověření této hypotézy se jako jeden z naléhavých úkolů při zkoumání *Kroniky* jeví srovnání funkce (významového zatížení) pasáží vystavěných z AVNS a naopak úseků, které se bez nich obejdou (viz podkap. 5.2).

⁹⁷ Tuto hypotézu můžeme nyní podpořit Bečkovým hodnocením novočeských spojení *podstoupit oběť* a *vydati svědectví* jako poetizujících (1992: 81, podrobněji v odd. 2.2.6.3) a Kralčákovým tvrzením, že AVNS ve štúrovské slovenštině naplňují snahu „o intelektualizáciu jazykového prejavu“ (2005: 177, srov. zde odd. 2.3.5).

⁹⁸ Tato snaha je nejpatrnější na tzv. vnitřním předmětu (*dáti dary, platiti plat*, srov. zde v odd. 3.4.4).

2.3.1 Historické mluvnice

V historických mluvnicih češtiny hledáme zmínky o oslabování původního slovesného významu a významovém „srůstání“ slovesa s předmětem marně. Přesto jsou tyto práce pro naše téma zdrojem cenných dílčích poznatků.

Jan Gebauer (1929) postupuje opačným způsobem než my: nezduřazuje významový pokles některých sloves, ale seskupováním dokladů s konkréty i abstrakty ilustruje jednotlivé pádové významy. Tak čteme u různých typů genitivu a instrumentálu vedle sebe doklady na základní (lokální) význam i na různé významy přenesené⁹⁹ a některá AVNS najdeme u příslušných pádů jako lexikalizované vazby, „rčení“.¹⁰⁰

Gebauer dále upozorňuje na rozdíl větněčlenské a významové interpretace pádů (v *želet /čí/ smrti* je substantivum v genitivu předmětu a genitivu příčiny; 1929: 297). Dvojí interpretace je možná také z hlediska větněčlenského, a to u pádů přívlastkových: závislé členy ve spojeních *žádost peněz*, *zvolení biskupem* a *chůze lesem* jsou jak přívlastky, tak (po řadě) předmět, doplněk a příslovečné určení (1929: 296).¹⁰¹

Podobně jako Gebauer vysvětluje Václav Zikmund ve své syntaxi, jež sice není syntaxí historickou, ale vzhledem k orientaci jazykovědy v době svého vzniku je naplněna starým jazykovým materiálem, vznik přenesených pádových významů z původních významů směrových (1863: 45–289).^{102, 103}

Obě uvedené mluvnice věnují pozornost tzv. vnitřnímu instrumentálu (Gebauer 1929: 420n.; Zikmund 1863: 187), Gebauer i tzv. vnitřnímu akuzativu (1929: 330; srov. zde v odd. 3.4.4).

Ani novější historické mluvnice (např. Lamprecht – Šlosar – Bauer 1986) se o AVNS nezmiňují. Trávníček (1962: 144n) zevrubně analyzuje pády substantiva u slovesně-jmenných spojení s tzv. substantivem personálním (naš termín, srov. odd. 3.4.3).

⁹⁹ U ostatních pádů není pro naše téma rozlišení pádových významů podstatné. Gebauer rozlišuje genitiv *záporový*, *cílový*, *partitivní*, *odlukový*, *dotykový*, *příčinný*, *vlastnosti*, *possessivní*, *podmětu a předmětu* a *příslopečný*; instrumentál mj. *nástroje a prostředku*, *látky*, *sociativní*, *způsobu*, *vztahu a míry*, *příčiny*, *vlastnosti* a *praedikativní*. – V našem třídění AVNS podle morfologických vlastností jmenného komponentu (viz podkap. 3.3) budeme vycházet ze zjednodušeného třídění pádových významů, přizpůsobeného jazykovému materiálu češtiny 16. a 17. století, které vypracoval Oberpfälzer (1935: 36–75; srov. odd. 2.3.3).

¹⁰⁰ Např. *jmě (jménem) dieti, vzdieti, dáti, jmiati, býti* (Gebauer 1929: 308).

¹⁰¹ O dvojí možnosti interpretace významové pak svědčí různé rozvržení pádových významů u Gebauera (1929) a Zikmunda (1863; srov. pozn. 99 a 102).

¹⁰² Např. z jednoho z původních směrových významů instrumentálu, „kudy“, se vyvinuly instrumentály „prostředku, nástroje a látky“, „příčiny a původu“, „společnosti a jakosti“ a „vztahu, přiměřenosti a přirovnání“ (1863: 175–189).

¹⁰³ Ani u Zikmunda se nedočteme o významovém oslabení některých sloves. (Viz např. větu *řeka činila škodu*, 1863: 43.)

2.3.2 Němec 1968

Svou lexikologickou teorii, založenou převážně na staročeském jazykovém materiálu, rozpracoval Igor Němec v monografii *Rekonstrukce lexikálního vývoje* (1968). Problematiky verbonominálních spojení se přitom dotkl v několika kapitolách. Jeho výklady rekapitulujeme a komentujeme na více místech této práce. Upozornění na staročeskou slovesnou kategorii inchoativnosti a durativnosti a její vyjadřování verbonominálními spojeními (t.: 51n.) jsme použili jako důkaz existence těchto spojení ve staré češtině (viz odd. 2.2.6.1). Kritéria vymezení víceslovných lexémů a pojednání o problematice jejich vývoje (35n., viz odd. 2.2.4.1) poslouží při vymezení AVNS. Dílčí postřehy o změně prostého pádu v rekcí rozvíjeného slova, dokládající vliv diferenciací úlohy pádů na vývoj slovní zásoby (62n.), budou zohledněny při morfologické a syntaktické analýze jmenných komponentů AVNS.

2.3.3 Oberpfalcer 1935

Práce F. Oberpfalcera (1935; doklady pocházejí především z 2. pol. 16. a 1. pol. 17. stol.) popisuje a analyzuje jazyk smolných knih prostředky a nástroji tradiční jazykovědy.¹⁰⁴ Ve výčtu slovesně-substantivních syntagmat (na s. 36–75) nabízí četné příklady jak klasických AVNS, tak spojení, která hodnotíme jako přechodné případy či jako příklady kolokací.

Při pojednání o substantivech v prostém akuzativu se Oberpfalcer bystře dopracoval k poučce obdobné obvyklému vymezení AVNS: „Slovesa obecného významu, jako *míti, dáti, dělati, bráti* [sic!] splývají namnoze se svým předmětem v jeden pojem.“ (1935: 38) Mezi příklady na tento jev však neuvádí jen AVNS (*vzíti/bráti konec/skončení*,¹⁰⁵ *udělati vzatek/činiti vzatky, učiniti doptání, učiniti násilí, míti obcování, míti pardus, míti dobrou vůli*), ale také spojení *dávati lotry a psy/lotry/staré šelmy/chromý báby* (s významem ‚nadávat do lotrů‘ atd.), u nichž se nejedná o významovou jednotu obou členů syntagmatu, ale o kolokace. AVNS s abstraktem v akuzativu navíc nejsou uvedena jen v tomto odstavci, ale už dříve (na s. 37) se objevují např. tato spojení: *založiti právo (na koho)* ‚vykonati na kom trest‘, *odvésti (svou) nevinu, vztáhnouti podezření (na sebe)*.

Pro další typy spojení nám Oberpfalcerova klasifikace nabízí užitečný pojmový aparát (srov. zejm. odd. 3.3.1.2 a 3.3.1.4). V jeho soupisech dokladů také najdeme mnoho příkladů

¹⁰⁴ Viz celkové pojetí jazykového rozboru i způsob utřídění materiálu, ale také např. dělení akuzativního objektu na „vlastní, jež verbální činnost jen zasahuje a který trvá i mimo ni“ a „resultativní, který slovesným dějem teprve vzniká jako jeho výsledek nebo jeho obsah“ (1935: 36).

¹⁰⁵ Substantivum *skončení* (doklad z r. 1587) dokazuje, že ne všechna spojení s deverbativou na *-ní/-tí* je oprávněné hodnotit jako publicistické kalky z němčiny typické pro jazyk novin 18. století, jak je zjednodušeně popisuje A. Kamiš (srov. odd. 2.3.4).

valence AVNS.¹⁰⁶ Doklady na předměty v různých pádech a druhy příslovečných určení pomáhají zpřesňovat naše třídění, ale k pojmenováním jejich větněčlenské platnosti tradičními termíny budeme přistupovat kriticky. Tato zařazení totiž někdy bezděčně ukazují nepřiměřenost užití větněčlenských termínů při popisu AVNS (srov. např. odd. 2.1.3).

2.3.4 Kamiš 1974

Monografie o jazyku české publicistiky 18. století (Kamiš 1974: 58–60) uvádí typická AVNS¹⁰⁷ mezi „frazeologickými kalky“.¹⁰⁸ Některé typy těchto spojení „byly živé už ve starší češtině“ (59),¹⁰⁹ většina prý však „vznikla napodobením německých typů, které jsou příznačné pro německé noviny té doby“ (t.). „Tento způsob tzv. rozloženého vyjadřování slovesně jmenného“ byl „zavrhován jako germanismus“ (autor připomíná nulové zastoupení těchto prvků ve frazeologické příručce J. M. Sychry)¹¹⁰ a v češtině prý „zůstal na periferii jazykového systému“ (t.).

Zdůrazňujeme, že Kamiš zachycuje ve výčtu frazeologických kalků i příklady, které nelze jako AVNS klasifikovat. Prvním typem takových příkladů je konstatování existence, při němž se vzhledem k sémantické charakteristice podmětu nevytváří spojení s celostním významem: *v domě nalezenců nejenom samí pancharti, nýbrž i z pravého manželství splozené děti se vynacházejí; píše se, že tam jeden dobrodinec lidský se nalézá* (oproti AVNS *v otrocké porobě se nalézá*). Druhý typ představuje vazba *dáti se* + infinitiv (*oheň [...] v povětrí se viděti dal*).

Kamišovo odmítání AVNS v podstatě koření v puristickém nazírání na jazyk (k tomu srov. zde v odd. 2.2.6.2) a zasluhuje revidovat. I když nepopíráme enormně silný vliv němčiny na jazyk publicistických textů 18. století,¹¹¹ konstatujeme, že mnohé typy Kamišem uváděných spojení jsou doloženy ve starších fázích českého jazyka (*vzíti svůj začátek, držeti shromáždění / sněm, nalézati se v porobě, uvést v zkázu / známost* apod., dokonce i AVNS

¹⁰⁶ Např. *upadnouti v nenávisť* + dativ: *za tou příčinou Falta Vinklar v nenávisť svý ženě upadl, že jiným frejoval*, 1935: 47 (zvýraznil Oberpfalcer).

¹⁰⁷ Jedná se o AVNS a okrajově i o jiná spojení (srov. níže) se slovesy *bráti / vzíti, činiti, držeti, nacházeti / vynacházeti se / nalézati se, přijíti (k), státi se, vésti / uvést / přivést* a *dáti*. K *nacházeti* není uveden žádný doklad, v dokladech k *dáti* nejsou žádná AVNS.

¹⁰⁸ V kap. Charakteristika pojmenovávacích a slovtvorných struktur, odd. Viceslovná pojmenování (s. 97n.), už Kamiš oproti očekávání žádné verbonominální pojmenovávací jednotky neuvádí, popisuje tam pouze spojení adjektiva se substantivem a substantiva se substantivem.

¹⁰⁹ Autor opírá toto své tvrzení mj. o práci I. Němce (1968), o níž zde pojednáváme v odd. 2.3.2.

¹¹⁰ J. M. Sychra, *Versuch einer böhmischen Phraseologie*, Brno 1821–1822; cit. dle Kamiš 1974: 59.

¹¹¹ Na základě vlastního pozorování: Tylova lexikální excerpce češtiny doby střední (Tyl 1971–2003) obsahuje výpisky z Rosenmüllerových *Sobotních (outerních) pražských poštovských novin*, srov. Kamiš 1974: 120.

struktury **Sa – Vk**: *stane se pozdvižení*).¹¹² Tvůrci novinových textů tak jen bohatě využili jeden z lexikálně-gramatických prvků češtiny vlastních; paralelnost prostředku nemusí znamenat jen (dobové) kalkování.¹¹³

Kdy však přece jde o prokazatelné kalky z němčiny? Podle našeho názoru velmi často u spojení funkčního slovesa se slovesným substantivem na *-ní* nebo *-tí*, jež se v AVNS vyskytují jen málo,¹¹⁴ (*oheň k udušení přišel, šif k rozkotání přišel, stříbro [...] zase k naleznutí přišlo, sněm k roztržení přišel*) a v ojedinělém případě také u nepříliš zdařilého překladu německého předponového slovesa (*dáleji svou cestu do Bavor bere*; toto spojení by se v naší klasifikaci zařadilo ke struktuře **Vk – Adv**).¹¹⁵

2.3.5 Kralčák 2005

L. Kralčák vyexcerpoval ze štúrovské slovenštiny přes 750 AVNS (2005: 197–203) a naplnil své schéma jejich sémantické klasifikace bohatým počtem dokladů (t.: 127–176; srov. zde odd. 4.1.3.3). Postihl však také několik obecnějších rysů fungování AVNS ve starší fázi jazyka (t.: 177–183):

- AVNS obvykle mají proti jednoslovnému ekvivalentu „oficiálnější a knižnější charakter“, a proto je jejich používání naplněním snahy „o intelektualizáciu jazykového prejavu“ – AVNS jsou hodnocena jako kulturní lexikum (177; srov. zde odd. 2.2.6); jiná AVNS však Kralčák popisuje jako příznačná pro jadrný lidový jazyk.¹¹⁶
- Z nejednotnosti normy ve starší fázi jazyka (srov. odd. 1.2.3 a 2.2.5.4) plyne, že se některá spojení vyskytovala ve více podobách: výjimkou nebyly různé slovotvorné varianty jmenného komponentu nebo variantnost ve vnitrovalenční¹¹⁷ i valenční struktuře spojení (178n.).

¹¹² Ke struktuře **Sa – Vk** však neřadíme spojení *vede se verbování*, jež je pasivní transformací spojení *vésti verbování*.

¹¹³ Při výzkumu kalkování ve starších fázích jazyka je také užitečné mít na paměti poznámku V. Šmilauera, že kalky „nemůžeme zjišťovat podle dnešních korespondencí, nýbrž podle korespondencí té doby, v níž ona česká slova vznikla“ (1953: 77). – Mezi Šmilauerovými příklady bohužel nejsou verbonominální spojení.

¹¹⁴ O tom, že substantiva na *-nie* a *-tie* se jako součást AVNS vyskytují překvapivě řídko, píše Kralčák (2005: 57), vycházející z pozorování současné slovenštiny. Platnost jeho tvrzení lze podle našich pozorování (srov. např. Tyl 1971–2003) rozšířit na novou i humanistickou češtinu, s menšími výhradami – srov. citované Kamišovy příklady – pak i na češtinu barokní. Viz naše přehledy Hájkových AVNS. – Srov. však také pozn. 105.

¹¹⁵ Značky **Vk** (kategoriální sloveso) a **Adv** (adverbium) vysvětlujeme v pozn. 119 (v odd. 3.1.1 a 3.1.2 pak popisujeme struktury AVNS).

¹¹⁶ Je ovšem nutno namítnout dvě věci: Kralčák jednak uvedl některé příklady, které mají v systému AVNS zcela okrajové postavení (srov. např. velký významový posun u spojení *cítit' sa v nádeji* „čekat dítě“), jednak zde podle našeho názoru předpokládá čistotu lidového jazyka a jeho nulové ovlivnění „rušivými“ vlivy, hlavně cizími jazyky – nejsou však AVNS specifickým jazykovým prostředkem zlidovělé kultury? (O původnosti AVNS v jazyce podrobněji v odd. 2.2.6.1.)

¹¹⁷ Např. *mať cjel, mať za cjel, mať v cjeli* (2005: 175) – významově totožná vyjádření **Vk – Sa₄** a **Vk – za – Sa₄** (tyto zkratky vysvětlujeme v pozn. 119) mimochodem pozorujeme v češtině Hájkově i dnešní (*mít cíl, mít za*

- V tehdejší i v dnešní slovenštině se objevují všechny základní sémantické typy AVNS podle Kralčákovy klasifikace, dokonce si celkem odpovídá jejich poměrné zastoupení. Ve Štúrově době nejsou zastoupena spojení jako *realizovat prověrku*, naopak v dnešním jazyce chybí spojení jako *priviesť do spuosobu*, *ostat' v spomáhaňi* a *prísť do bojou* a dále spojení se slovesem *stát'* ve významu *byť* (*stát' v d'alekost'i*; 180n.). Některá spojení se postupně idiomatizovala, jiná podle Kralčáka zanikla elizí jmenného komponentu.¹¹⁸

2.3.6 Shrnutí

Přehled v podkap. 2.3 měl za úkol informovat, jak diachronnějazykovědná literatura zachycuje a popisuje AVNS a jak se staví k jejich existenci a funkcím. Zaregistrovali jsme nesmělé naznačování toho, že se v některých spojeních oslabuje vztah mezi slovesem a předmětem (2.3.3), prudké odmítání AVNS (2.3.4) i jejich podrobnou klasifikaci (2.3.5). Řadu poznatků z prací připomenutých v této podkapitole využijeme v dalších výkladech.

cíl), ale srov. např. dnešní *mít úmysl* – *mít v úmyslu* – **mít za úmysl* (srov. kap. 3 a přehledy Hájkových AVNS).

¹¹⁸ Předpokládat elizi jmenného komponentu je u Kralčákem uváděných významů slov *viest'* (,být v čele soutěže'; tento význam údajně „bol utváraný na pôdoryse AVNS“ *viesť predok*, 2005: 182) a *stát'* (,být za několik peněz, mít určitou peněžní hodnotu'; místo štúrovského spojení *stát' v* [nějaké] *cene*, t.: 183) možné jen tehdy, pokud se ústup sousloví snažíme vysvětlit vnitrojazykově, bez ohledu na kontakty slovenštiny s jinými jazyky. Uvedený postup však není podle našeho názoru vhodný (srov. také pozn. 116).

3. Morfologické, syntaktické (a lexikální) vlastnosti AVNS

V této kapitole nejprve stanovíme, jaké jsou morfologické charakteristiky AVNS, tedy jakým slovním druhem je jmenný komponent a v jakých pádech je substantivum v jmenném komponentu (3.1). Na materiál budeme aplikovat kritéria z odd. 1.2.1 a 2.2.1.2 a na základě zjištěných problémových jevů ve vymezené oblasti AVNS určíme status některých spojení (podkap. 3.2). Nalezené doklady roztřídíme do tříd podle jejich morfologické charakteristiky (3.3) a popíšeme vybrané významové skupiny přechodných případů (3.4).

3.1 Východiska morfologicko-syntaktického popisu AVNS

3.1.1 Helbigovo dělení FVG

Podívejme se nejprve, jak vypadá rozdělení německých tzv. *Funktionsverbgefüge* (jak jsme uvedli v odd. 1.2.2.1, můžeme je zhruba ztotožnit s AVNS). Helbig (1984: 167n.) uvádí a komentuje následující kombinace, které různé gramatiky v různém rozsahu zahrnují pod AVNS (podrobněji tamtéž).

I. Centrum FVG tvoří:

a) spojení funkčního slovesa, předložky a substantiva („FV + pSF“; u nás dále: **Vk – Prep – Sa**):¹¹⁹

„Das Verfahren *kommt zur Anwendung*.“ (zvýr. G. H., platí i dále);

b) spojení funkčního slovesa a substantiva v akuzativu („FV + SaF“; u nás dále: **Vk – Sa₄**):

„Er *nimmt* von dem Einspruch *Kenntnis*.“

II. Nanejvýš („allenfalls“) k periférii systému FVG lze počítat následující skupinu spojení, v níž se též projevuje určitá tendence k modelovému tvoření:

c) spojení funkčního slovesa a substantiva v nominativu („FV + SnF“; u nás dále: **Sa – Vk**):

„Zwischen den Delegierten *besteht keine Übereinstimmung*.“

III. Následující skupiny nesplňují většinu kritérií typických pro FVG, omezují se na několik málo případů a údajně nevykazují tendenci k modelovému tvoření:

d) spojení funkčního slovesa a substantiva v dativu („FV + SdF“):

„Wir *unterziehen* den Doktoranden *einer Prüfung*.“;

e) spojení funkčního slovesa a substantiva v genitivu („FV + SgF“):

„Dieses Thema *bedarf* noch *einer genaueren Untersuchung*.“; „Wir *sind der Meinung*, dass er kommt.“¹²⁰

¹¹⁹ Převzaté zkratky vysvětluje doprovodný text; vysvětlení našich zkratk, vycházejících z Kralčákovy práce (2005): **Vk** – funkční/kategoriální sloveso, **Sa** – abstraktní substantivum (index znamená pád), **Prep** – předložka, **Adv** – adverbium.

¹²⁰ V podtypu reprezentovaném druhou citovanou větou se může na místě slovesa vyskytnout pouze *sein* nebo *bleiben*, dodává Helbig (t.).

Při zkoumání českých AVNS se samozřejmě obejdeme bez některých kritérií uváděných Helbigem pro němčinu (např. člen jmenného komponentu; srov. i Kralčák 2005: 28). Musíme však počítat s jmenným komponentem i v jiných pádech než v němčině a zejména brát v úvahu, že předmětem našeho zkoumání nejsou jen centrální (lexikalizovaná) AVNS, ale i jejich periferní skupiny. Této podmínce lépe vyhovuje méně určité vymezení AVNS v práci L. Kralčáka (2005).

3.1.2 Kralčákovo vymezení struktur AVNS

Za nejobvyklejší strukturu AVNS Kralčák prohlašuje **V – Sa**, případně **V – Prep – Sa**: *dať radu, mať záujem; byť v súlade*; pády jmenného komponentu nerozebírá (2005: 34).

Možná je podle něj i vícečlenná struktura s rozvitým substantivem (t.: 36), a to jednak s obligatorní přítomností tří konstituentů (takové jsou utvořeny z terminologizovaných sousloví: *poskytnúť prvú pomoc, páchať trestnú činnosť*), jednak struktura fakultativně vícečlenná (*dať svoj súhlas*). Toto další dělení zahrnující do AVNS atribut substantiva v naší práci nezavádíme, protože nepochybná terminologizovaná sousloví na místě jmenného komponentu se v hájkovském materiálu vyskytují okrajově a naopak se u jmenného komponentu objevují strukturně a (zejména) funkčně rozmanité typy přívlastků (k některým typům srov. podkap. 5.4).

Na rozdíl od Helbigova vymezení FVG počítá Kralčák i s možností, že pozice jmenného komponentu je obsazena adverbiem (t.: 34 a 60n., *robiť napriek, vyjsť najavo*: **Vk – Adv**).¹²¹ Pripouští, že mnohá jím uváděná spojení mají blízko k frazémům (uvedme např. *byť pozadu vedle zaostávať, mať jasno vedle chápať*), a to ze dvou důvodů (t.: 61): tato spojení jsou založena na principu sémantické transformace (*dať bokom – odstrániť*), a v jejím důsledku je jejich jednoslovný ekvivalent často utvořen z jiného základu než samotné adverbium (srov. námi citované příklady).

Také Kralčák se zabývá postavením abstraktního substantiva v pozici podmětu věty, tedy spojeními se strukturou **Sa – Vk** (např. *porada prebieha, hádka sa odohrávala, nastalo oteplenie*; srov. odd. 2.1.2 a zejména pozn. 31). Po odůvodnění (na s. 34n.) je vylučuje ze svých dalších analýz. Argumentem je právě jejich „predikačný status“, i když uznává, že u nich lze „sledovať pomerne zreteľnú sémanticko-syntaktickú transpozíciu“, při níž se slovesný význam rozkládá na abstraktum a sloveso se zevšeobecněným významem (35).¹²²

¹²¹ Jak píše Gregor (2007: 72), jedná se o řešení netradiční, avšak akceptovatelné.

¹²² Už Helbig upozorňuje, že větňčlenskou platností substantiva („Subjekt?“) se tento typ podstatně odlišuje od ostatních typů AVNS (1984: 168). Zároveň bychom však při rozhodování o tom, zda tato spojení zařadíme

I touto strukturou je však podle našeho názoru nutné se v rámci AVNS zabývat (srov. odd. 3.3.3). – Řada potenciálních příkladů k ní ovšem patří jen zdánlivě, protože to jsou výsledky pasivní transformace struktury **V – Sa** (Kralčák k tomu na s. 35 uvádí příklady *výskum sa uskutočňuje, kontrola sa vykonáva*; srov. pozn. 154).

3.1.3 Problematizace Kralčákova přístupu: slovnědruhov^é přechody

Kralčák vymezuje AVNS teoreticky, systémově, avšak bez dostatečné konfrontace s jazykovým materiálem. Z některých dokladů v tzv. průzkumné databázi (srov. odd. 1.3.4) vyplývá, že přesné definování jednotlivých popisovaných struktur komplikují přechody mezi třídami slovních druhů:¹²³ jednak substantivizace adjektiv, jednak ustrnutí tvarů substantiv (a v menší míře také tvarů adjektiv a zájmen; srov. odd. 3.2.2.4) v adverbia.

Zpodstatnělá adjektiva se vyskytují především ve významové skupině tzv. substantiv personálních (*voliti za staršího, vyzdvihnouti za svatého*; srov. 3.4.3), ale počítáme mezi ně také slova *zlé* a *lepší* v následujících spojeních a další slova popisovaná v odd. 3.2.2.4.2.¹²⁴

činiti zlé: nyní maličko sme toho zlého co ten nešlechtný lid činí/ tobě milý hrabě flanderský oznámili (1202);

navravit zlé, zastavit zlé: a všecko to zlé napraviti/ i zastaviti slibuje (1223);

uleviti zlého: ale mladší/ jímž neřád vděčnější byl než pokoj/ zlého začatého nechtěli uleviti (1222)

proměnit v lepší: ale kto by za to pána boha/ aby to v lepší proměnití ráčil neprosil (1202).

Adverbializované tvary ohebných slovních druhů (*sjeti se vespolek, rozehnati narůžno, obrátiti se vniveč*) klasifikujeme jako adverbia, u sporných příkladů rozhodujeme o slovním druhu příslušného slova individuálně. Vidíme totiž, že v Hájkově *Kronice* – a ovšem i v jiných dobových, ale i současných textech – jsou dynamické posuny v jazyce konzervovány užitým pravopisem s tradovanou normou: tehdejší tiskaři v tomto duchu etymologizovali, ponechávali např. někdy mezeru mezi původní předložkou a substantivem i u silně ustrnulých příslovci.¹²⁵

mezi AVNS, měli dbát Helbigova poukazu, že řada skutečností popisovaných v souvislosti s FVG (AVNS) je kvalitativní povahy (tamtéž). Za dostatečný argument pro kladné rozhodnutí považujeme skutečnost, že centrum spojení o struktuře **Sa – Vk** odpovídá kritériím AVNS. U spojení s jinými strukturami také můžeme vést spory o větněčlenské platnosti jmenného komponentu, zejména při porovnávání centrálních (lexikalizovaných) a periferních AVNS téže morfologické skupiny.

¹²³ Přechody slova v rámci jedné třídy slovních druhů pojednáváme na jiném místě této práce, srov. odd. 3.2.2.1 o konkretizaci abstrakt (*milost* ‚vlastnost‘; *činiti milost* ‚skutek‘; *jeho milost císařská* ‚osoba‘). – Přechodné případy mezi AVNS a přísudkem jmenným se sponou popisujeme v odd. 3.2.2.2.

¹²⁴ U spojení jako *činiti (království) svobodné* apod., které mají jinou větnou strukturu a platnost přísudku jmenného se sponou (k obojímu blíže v odd. 3.2.2.2), si naopak jmenná část přísudku zachovává rysy adjektiva.

¹²⁵ K obdobné konzervaci stavu jazyka a ke zdůraznění etymologických východisek slov došlo např. při poslední změně německého pravopisu, kdy bylo mj. zavedeno psaní dřívějších sloves s odlučitelnou předponou (*rad-fahren*) jako jednoduchých sloves s předmětem (*Rad fahren*).

Dodáváme, že výskyt příslovečných spřežek je podpůrným argumentem pro klasifikaci i všech dalších slovesně-adverbiálních spojení splňujících příslušná kritéria jako AVNS, aby se v heterogenní oblasti spřežek opět nestanovovaly sice jiné, ale stejně nejasné a sporné hranice.

3.1.4 Shrnutí: k pracovnímu postupu

Na rozdíl od Helbiga (srov. odd. 3.1.1) přisuzujeme schopnost vstupovat do AVNS všem pádům abstraktního substantiva, tedy jednak nominativu, jednak bezpředložkovému genitivu, dativu, akuzativu a instrumentálu a konečně předložkovému genitivu, dativu, akuzativu, lokálu a instrumentálu (srov. 3.3).¹²⁶

Různé typy AVNS zapisujeme následujícím způsobem:

- spojení o struktuře **Vk – (Prep –) Sa** jako *činiti škodu, míti v povědomí*;
- spojení o struktuře **Vk – Adv** jako *mít navrch*;
- spojení o struktuře **Sa – Vk** jako *pokoj nastává/nastane*, tedy se jmenným komponentem na prvním místě a slovesným tvarem 3. osoby přítomného času (resp. budoucího u dokonavých) na místě druhém;¹²⁷
- periferní spojení struktury **Vk – Sa**, v nichž lze jmenný komponent považovat za část přísudku jmenného se sponou, např. *býti pomocník, býti pomocníkem, býti bez povolení* (srov. odd. 3.2.2.2), v uvedené podobě (tato spojení nepatří ke struktuře **Sa – Vk**).

Při vlastním třídění budeme pracovat s významy pádů: méně s teoretickými poznatky uvedenými v historických mluvnicích (srov. odd. 2.3.1) a více s aplikací těchto poznatků na jazykový materiál obdobný našemu, kterou provedl F. Oberpfalcer (1935, srov. odd. 2.3.3).

¹²⁶ V příručce *Anotace ...* (Mikulová et al. 2005: 333) se např. doporučuje neoznačovat jako analytické predikáty spojení se substantivem v dativu (*propadnout apatii, podlehnout zmatku*), protože autoři textu prozatím nenašli dost spolehlivých příkladů.

¹²⁷ Tento zápis umožní na první pohled odlišit AVNS struktury **Sa – Vk** (např. *porážka se stane*) od **Vk – Sa** (např. *dáti jméno*). V alternativních možnostech zápisu, které nepoužíváme, by se mohl objevit tvar slovesa v minulém čase nebo infinitiv. – Určitou nevýhodou je, že přítomný či budoucí slovesný tvar obvykle neodpovídá tvaru slovesa v excerpované památce: jde o kroniku, proto je většina určitých slovesných tvarů minulých. – „Nemožnost“ uvádět tuto strukturu v reprezentativním tvaru podle nás nesignalizuje její zásadní odlišnost od ostatních skupin AVNS (za vznesenou připomínku děkujeme dr. R. Adamovi).

3.2 Podrobněji k vymezení oblasti AVNS

3.2.1 Aplikace kritérií: příklady

V následující tabulce uvádíme několik typů slovesně-jmenných spojení a hodnotíme podle stanovených kritérií (srov. odd. 1.2.1 a 2.2.1.2) jejich příslušnost ke skupině AVNS. V dalším textu se zamýšlíme nad zjištěnými nejasnostmi a prostupnými hranicemi.

	primární kritéria				sekundární kritéria			AVNS
	Vk	Sa	CV	TS	U	JE	VŘ	
<i>činiti škodu</i>	+	+	+	+	+	+	+	ano
<i>vésti války</i>	+	+	+	+	+	+	+	ano
<i>nechatí honění</i>	+	+	+	+	–	–	+	ano
<i>chvála se rozmáhá</i>	+	+	+	+	–	–	+	ano
<i>býti učitelem</i>	– / +	– / +	+	– / +	+	+	+	ne / ano
<i>vzítí dar</i>	+	konkre- tizované	+	+	+	spon.- -jmenný	+	perif.
<i>učiniti králem</i>	+	perso- nální	+	–	+	–	+	ne?
<i>učiniti psaní</i>	+	konkre- tizované	+	–	+	+	+	ne?
<i>učiniti list</i>	+	–	+	–	+	– ?	+	ne
<i>napsati list</i>	–	–	– ?	–	+	– ?	+	ne
<i>vsednouti na kůň</i>	–	–	–	–	+	?	+	ne
<i>dobýti město</i>	–	–	–	–	–	–	– ?	ne

Podrobnější vysvětlivky k tabulce:

V tabulce posuzujeme, zda několik odlišných typů slovesně-jmenných spojení patří k AVNS (viz poslední sloupec se škálou hodnocení *ano*, *perif/erní*/ *a ne*).

Užíváme k tomu Kralčákova kritéria vymezení AVNS (2005: 29n.; srov. odd. 1.2.1), a to jednak primární (*Vk* – sloveso je kategoriální, *Sa* – jmenný komponent je abstraktum apod. /srov. 3.2.2.1/, *CV* – spojení má celostní význam, *TS* – spojení je utvořené na základě transponované sémanticko-syntaktické struktury), jednak sekundární (*U* – ustálenost spojení, *JE* – spojení má jednoslovný ekvivalent) doplněná o vlastní kritérium zapojení do významové řady (*VŘ*, srov. odd. 2.2.1.2).

Jednotlivé spojení kritérium splňuje (+), splňuje s výhradami (+ ?), např. *rozmáhati se* není typické funkční sloveso, nese přidaný modifikační význam, ale jako takové je za funkční sloveso uznáváme /viz bližší vysvětlení v odd. 4.1.3.2 a 4.2.8.1/, jistě nesplňuje (–) nebo pravděpodobně nesplňuje (– ?), případně to nelze posoudit (?). V některých políčkách jsou uvedeny vysvětlující komentáře. U kritérií *U*, *JE* a *VŘ* jsme vycházeli z omezeného vlastního materiálu a konfrontovali jej se slovníky (srov. 1.3.3), případně i s novočeským stavem.

Spojení *nechatí honění* bylo vybráno jako příklad neustáleného spojení, protože deverbativa s příponou *-í* se v AVNS vyskytují zřídka. K dvojímu hodnocení spojení *býti učitelem* srov. odd. 3.2.2.2. Spojení *učiniti list* (podobně *učiniti dům*, *způsobiti lodí* apod.) hodnotíme v odd. 2.2.1.4 a 3.2.2.1.5. I některé další příklady budeme v následujících oddílech práce podrobněji komentovat.

Jednotlivá kritéria se vzájemně podmiňují. Celostní slovesný význam je spojením dodáván transpozicí sémanticko-syntaktické struktury (ale vzniká i jinak: o celostním slovesném významu můžeme hovořit i u přísudku jmenném se sponou); odpovídá si hodnota kritérií ustálenosti a jednoslovného ekvivalentu (podrobněji v odd. 3.2.2.2). Při dalším kontaktu s širším jazykovým materiálem (3.3) doložíme prostupné hranice některých kritérií AVNS a popíšeme několik přechodných skupin (3.4). Předtím ale vysvětlíme příčiny základních nejasností (3.2.2).

3.2.2 Příčiny nejasností

I přes shrnutí poznatků o AVNS (viz kap. 2) se při práci s Hájkovým textem a excerpci AVNS objevilo několik typů dalších nejasností a sporných či přechodných případů.¹²⁸ Na slovnědruhovém přechodu jsme poukázali výše (3.1.3), nyní se budeme věnovat problému lexikálněsémantickému, přechodu mezi třídou abstraktních a konkrétních substantiv (3.2.2.1), problému syntaktickému, odlišením AVNS od tzv. přísudku jmenného se sponou (3.2.2.2), a dvěma problémům formálním: přítomnosti více AVNS v jedné syntaktické struktuře (3.2.2.3) a neúplné realizaci AVNS v textu (3.2.2.4).

3.2.2.1 Přejít mezi abstrakty a konkréty

3.2.2.1.1 K vymezení abstraktních substantiv

Jmenným komponentem AVNS je (mj.) abstraktní substantivum. Vymezení tohoto pojmu je však v literatuře značně vágní. Víme, že abstraktum je „bez konkrétního denotátu“ a označuje „vlastnost, stav, situaci, děj, událost, činnost, instituci, jev, pocit, konstrukt ap.“ (ČLex 1985: 216), resp. „vlastnosti, děje a stavy pojaté jako samostatné substance“ (t.: 97).¹²⁹ V pracích o AVNS se místo definic setkáváme se se zjednodušujícími výčty tříd těchto substantiv:¹³⁰ např. L. Kralčák (2005: 56n.) je dělí na A) deverbativa a dějová substantiva (*dozor, zločin, podpora, souvislost, přátelství, dodatek, absence* aj.), B) pojmenování vlastností (*přednost, bezohlednost, šířka, podoba* aj.), C) pojmenování subjektivních stavů a schopností

¹²⁸ Většiny níže uvedených potíží jsou ušetřeni badatelé, kteří čerpají již zpracovaný materiál ze slovníků.

¹²⁹ Na jiném místě práce autoři uvádějí následující obecnou definici abstrakt ve slovní zásobě (nejen substantiv): „Abstrakta jsou slova s pouze signifikačním významem, tedy s nulovým denotátem, aspoň v tom smyslu, v jakém mají denotát konkrétní. Patří k nim názvy rodových pojmů, zobecňující kategorie myšlení (substance, příznak, pojem), kategorie předmětných oblastí (živočich, rostlina, nerost), názvy oborů (logika, matematika, lingvistika) a názvy zpředmětnělých příznaků, vlastností, dějů, činností a stavů.“ (ČLex 1985: 42)

¹³⁰ Jako členy AVNS zřejmě vystupují jen některé typy abstrakt (srov. jejich definici v předchozí poznámce), a tak se nabízí otázka, zda by nebylo vhodné nahradit pojem abstraktní substantivum pojmem užšího rozsahu, jenž by lépe vystihoval situaci.

(*horečka, stres, radost, závist, rozum* aj.) a D) pojmenování všeobecných pojmů (*právo, funkce, otroctví, bída, povinnost, čas, hodnota, důvod, počet* aj.).¹³¹

Podstatné pro nás je též Čermákovy zjištění, že ve frazeologii je menší podíl abstrakt a že některé typy abstrakt se ve frazémeh vůbec nevyskytují (bez ohledu na to, že u AVNS – tedy kvazifrazémů, srov. odd. 2.2.5.1 – bude situace vypadat jinak): „např. deadjektiva vlastnosti typu *krutost, hladkost* nebo deverbativa typu *hukot, sklizeň* i desubstantiva typu *vlastnictví, písemnictví* aj.“ (ČLex 1985: 181).

Mezi kategoriemi abstrakt a konkrét jsou obousměrné přechody a nejasné hranice: J. Filípec upozorňuje jednak na tzv. abstraktizaci konkrét (*hlava, kořen, jádro, srdce, cesta, cíl*) a jí komplementární tzv. konkretizaci abstrakt (*sladkost, bonbon*), jednak na stupňovitý přechod mezi oběma třídami substantiv (t.: 97n.).¹³²

3.2.2.1.2 Konkretizace abstrakt: pojetí V. Šmilauera (1953)

Velmi podrobně rozepsal případy konkretizace abstrakt V. Šmilauer (1953: 48–50).¹³³ Vysvětluje je jako „irradiace“, použití slova pro něco, co je s původním významem slova věcně spojeno (*hlídka, hlídání*; „osoba, osoby hlídající“, t.: 47). Jsou způsobeny „nepřesností našeho jazyka“ (t.), jímž se není nutné vyjadřovat přesně, nýbrž stačí naznačit „směr, kterým se má mysl posluchačova nésti“ (t.: 48).

Substantiva vlastnosti se konkretizují:

1. v „projev vlastnosti“:

- a) „chování nebo čin“ (*provedl surovost, neslušnost* atd.);
- b) „vznání, směr, vztah příbuzenský, sociální atd.“ (*křesťanství, bratrství, manželství, darwinismus* atd.);
- c) „obor činnosti, zaměstnání, důstojenství, úřad, řemeslo atp.“ (*dopravnictví, básnictví, kněžství, hejtmánství, řeznictví* atd.);

2. v „nositel vlastnosti“:

- a) *Prozřetelnost*;
- b) „titulatury“ (*Jeho Svatost* atd.);
- c) „kolektiva“ (*vrchnost, společnost, veřejnost, pohotovost, holota, konkurence* atd.);

¹³¹ L. Kralčák se zabývá protikladem konkrétních a abstraktních substantiv při rozlišování AVNS a frazémů (viz zde v odd. 2.2.5.2).

¹³² Filípec dále uvedeným rozlišením „konkrétních“ a „abstraktních synonym“, které cituje (t.: 98) z práce J. V. Bečky (1970), popírá své předchozí závěry o abstraktizaci konkrét. Bečka nezohledňuje přenos významu a ku prospěchu své teorie rekonstruuje setřelý význam původní. Vedle „abstraktního synonyma“ *množství* tak uvádí „konkrétní synonyma“ *kupa, hromada, halda* (cit. dle ČLex: t.).

¹³³ V námi citovaném přehledu vycházel Šmilauer z Trávníčkovy *Mluvnice spisovné češtiny* (Praha 1951, cit. dle Šmilauer 1953: 48). Trávníčka otázka konkretizace abstrakt a vůbec změn slovního významu zaujala jako projev psychologicky podmíněných změn v jazyce, jímž věnoval velkou pozornost. Šmilauerovo stručné zpracování volíme jako východisko k dalšímu zkoumání pro jeho přehlednost.

- d) „věci“ (*drobnost, vzácnost, vnitřnosti, mastnota, pláň, běloba, ostří* atd.);
- e) „děje“ (*slavnost, nepříjemnost, aktualita*);
- 3. v „předmět vztahu“ (*láska, milovaná bytost, okrasa, pýcha celé vesnice*);
- 4. v „místo, kde se vlastnost uplatňuje“:
 - a) „obvod, na který se vztahuje působnost“ (*království, knížectví, hejtmanství, arcibiskupství* atd.);
 - b) „místo, kde někdo působí (budova)“ (*komisařství, vyslanectví* atd.).

Substantiva dějová se konkretizují:

- 1. „rozšířením dějovosti“ v:
 - a) „děj jako jednotku se opakující, jako stav“ (*trpí chrlením krve* atd.);
 - b) „pravidelný jev, zřízení atp.“ (*spodoba, biřmování*);
- 2. v „činitele děje“:
 - a) „podmět děje“ (*hlídka, směna, obsluha děla, vláda, hudba, návštěva* atd.);
 - b) „vnější předmět děje“ (*lov, loupež, pastva* atd.);
 - c) „vnitřní předmět děje, jeho výsledek“ (*stvoření, stavení, stavba, publikace* atd.);
- 3. v „okolnosti děje“:
 - a) „místo děje“ (*ohyb řeky, ochoz, ležení, chodba*);
 - b) „čas děje“ (*svítání, klekání, dožínky, listopad, masopust* atd.);
 - c) „pomůcka děje“ (*výtah, učení, živobytí, pití* atd.).

K uvedené klasifikaci připojuje Šmilauer (t.: 50) poznámku, že u abstrakt jsou významové přesuny „velmi hojné“ a je velmi obtížné je popisovat.¹³⁴

Jistě nelze všechny Šmilauerem postihnuté typy příkladů prohlásit za konkréta a vyloučit spojení, v nichž se vyskytují, ze zkoumané oblasti AVNS. Zřejmým důvodem je, že se vzhledem ke vzpomínané nepřesnosti jazyka (srov. výše) v některých případech nedá jednoznačně rozhodnout, zda jde o konkrétum, či abstraktum (srov. Šmilauerův příklad *poslali je tam hlídkou*, 1953: 48). Mnohem důležitější ale je připomenout škálovitost přechodu mezi abstrakty a konkréty (3.2.2.1.1). Vyplývá z ní, že ne všechny typy abstrakt vystavených určitému stupni konkretizace automaticky přeřadíme mezi konkréta (srov. vymezení abstrakt v ČLex 1985: 216, citované v předchozím odd.).

3.2.2.1.3 Jinak o přechodu mezi abstrakty a konkréty: Mikulová et al. 2005

Přechody mezi konkréty a abstrakty zmiňují také Mikulová et al. (v kapitole Vlastnosti jmenné části složených predikátů; 2005: 331–332). Upozorňují na tento problematický jev a u dvou konkrétních případů (*povolení, nabídka*) jej jasně vymezují, ale bohužel rezignují na zobecnění svých poznatků. Navíc zejména rozdíl v druhé příkladové větě lze stěží vnímat ji-

¹³⁴ Protože zde Šmilauer uvažuje i o vývoji významu abstrakt ve slovanských jazycích, doplnili bychom: rekonstruovat.

nak než intuitivně – první *nabídka*, učiněná po telefonu, má být abstraktem, zatímco druhá (opřená o dvě berličky – plurál a slovo *vytištěné*) je prý konkrétní:¹³⁵

„Je ovšem třeba rozlišit, zda substantivum, které je primárně abstraktem, a tudíž by mohlo potenciálně tvořit složený predikát, neoznačuje v dané klauzi konkrétní. Srov.: *V nejbližší době se ale bude údajně bourat zděná garáž, která nemá stavební povolení.* [...] Mít povolení ve významu ‚dovolit‘ [sic! – nerespektuje se rozdíl aktiva a pasiva ani rozdíl vidový, F. M.] je složený predikát, v tomto případě však nemá spojení tento význam, věta neznámá, že ‚by se garáž nesměla stavět‘, ale spíše, že ‚neexistuje dokument, který by ospravedlňoval její existenci‘.

Nájemce může podle svých požadavků dostat nabídku i po telefonu, popřípadě navštívit kancelář společnosti a nabídky dostane vytištěné. Dostat nabídku ve významu ‚nabídnout‘ je složený predikát, v druhé části věty však spojení nemá tento význam, jde zřetelně o hmatatelný dokument.“

3.2.2.1.4 Odůvodnění našeho postupu

U V. Šmilauera (viz 3.2.2.1.2) a v anotátorské příručce (Mikulová et al. 2005, viz 3.2.2.1.3) jsme sledovali dvě pojetí, která na základě významových posunů vyřazují velmi mnoho substantiv ze třídy abstrakt. Vedle námitek, které jsme uvedli výše, tedy že ne všechna Šmilauerem uváděná konkretizovaná abstrakta se stávají konkréty a že návod citovaný v odd. 3.2.2.1.3 je fragmentární, je nutné mít na paměti následující poznatek, usnadňující rozhodování o tom, zda dané spojení je, nebo není AVNS: některé skupiny abstrakt se (do jisté míry) konkretizují především ve spojeních s nekategoriálními slovesy, zatímco ve spojeních se slovesy kategoriálními zůstávají (do značné míry) abstrakty (srov. odd. 2.2.5.5). Dva příklady: *provést surovost* (AVNS) – *projednat surovost* (volné spojení); *mít právo* (AVNS) – *studovat práva* (volné spojení, kolokace).¹³⁶

Kdybychom měli postupovat podle citovaného návodu a v intencích Šmilauerových příkladů, dostali bychom se do obtížné situace – míru konkretizace každého potenciálního abstrakta bychom museli posuzovat jednotlivě a dané spojení pak zařadit, nebo nezařadit k AVNS. Uvedený postup by však byl prakticky nekontrolovatelný – v soupisu AVNS, který je součástí této práce, by si čtenář u sporných a přechodných případů mohl dohledat kontexty a ověřovat správnost (resp. jednotnost) našich rozhodnutí jen za cenu vynaložení neúměrné námahy.

Nechceme jít cestou strohých definic, které neberou ohled na přechodné případy (srov. také odd. 3.1.3), a proto navrhuje následující řešení: ze sporných vyexcerpovaných

¹³⁵ Z příkladových vět v citátu jsme bez vyznačení odstranili značky funktorů používaných při anotaci (.PAT a .CPHR); k jejich užívání a významu srov. Mikulová et al. 2005: 426n.

¹³⁶ Více příkladů, založených na Hájkově jazyce, uvedeme v následujícím oddílu (3.2.2.1.5); srov. také odd. 3.3.2.2.2.

dokladů sestavíme obecnější skupiny podle významu substantiv a tyto skupiny pojednáme jako periferní AVNS a spojení AVNS blízká (viz podkap. 3.4).

3.2.2.1.5 Příklady

Jako příklad substantiva na přechodu mezi abstrakty a konkréty uvádíme *psaní*, jako příklad konkréty spojujícího se také s významově vyprázdněnými slovesy uvádíme jeho částečné synonymum *list*.¹³⁷

U slova *psaní* můžeme odlišit základní, abstraktní význam (,děj, činnost‘) a sekundární, konkrétní význam ,výsledek děje, dopis‘. Toto slovo se v Hájkově textu velice často spojuje s depletivním slovesem *(u)činiti* (v letech 1201–1236 13 výskytů!). Spojení *(u)činiti psaní* je možné interpretovat jako jeden významový celek,¹³⁸ substantivum může být abstraktní, s významem děje. Nepochybně je zde možno aplikovat jedno z často užívaných, i když diskutabilních kritérií pro vymezení AVNS, nahraditelnost spojení jednoslovným ekvivalentem: *(u)činiti psaní – psáti* (srov. odd. 1.2.1). Můžeme také uvažovat o Hájkově potřebě stylistického využití obou synonym a argumentovat převážně stylovou funkcí některých adjektivních přívlastků u jmenného komponentu spojení, jež mají nevelkou informační hodnotu: *ustavičná psaní* a *častá psaní* (blíže v podkap. 5.4; oproti spojení *důtklivé psaní* a *milostivé i horlivé psaní*, jež rozvíjený člen, výsledek děje, přesněji charakterizují). Zde jsou všechny doklady na spojení *činiti psaní* z průzkumné databáze:

ustavičná psaní čině k potestátuom (1217);

kterýžto Frydrych častá psaní o to činil Innocenciovi žaluje (1211);

při tom mnozí biskupové tak řečšti jako latinští/ vedle nich také mnozí rytíři/ psaní činili/ do zemí západních a půlnočních (1202);

císař také řecký Izák obávaje se pohanuov/ aby od nich zkažen nebyl psaní činil do zemí západních také pomoci žádaje (1202);

to císař slyše dal tomu u sebe místo/ a hned Přemyslovi důtklivé psaní učinil (1205);

císař Filip jiné Raddy nevěda/ učinil psaní Přemyslovi (1205);

psaní jsi mi učinil abych tobě více na pomoc nejezdil (1205);

poněvadž jsi mi takové psaní zúmyslně/ a bez mého všeho provinění učinil (1205);

a jakž poslové odjeli/ učinil psaní císaři (1205);

¹³⁷ Dalším, spíše žertovným příkladem rozhodování o abstraktnosti / konkrétnosti substantiva ve slovesně-jmenném spojení jsou následující nesrovnalosti: Čermák řadí ve své práci mezi analyzovaná spojení i *být bez prostředků* (1974: 290). Kralčák má *byť při peniazoch* mezi AVNS (2005: 49 aj.), Gregor (2007: 72) mu však oponuje a spojení *být při penězích* považuje za frazém (bez bližšího vysvětlení, zřejmě za dvou důvodů: význam předložky je velmi vázaný na další komponenty spojení a substantivum je konkrétní).

¹³⁸ Spojení může mít význam průběhu děje – na rozdíl např. od spojení *ukázati psaní (psaní od Filipa císaře jim ukázal, 1205, plnovýznamové sloveso)*, kde je toto substantivum jednoznačně konkretizované a vyjadřuje výsledek jiného děje.

přítom nemálo sobě/ takové psaní bez příčiny učiněné ztěžuje (1205);
papež milostivé i horlivé psaní králi českému i pánuom učinil (1221);
knížatům a hrabatům mnohým jeho psaní učiniv přikázal (1210);
a psaní rychle učinil Sifrydovi Arcibiskupu Mohutskému (1211).

Po zvážení uvedených argumentů, především potenciální dějovosti substantiva, interpretujeme spojení (*u*)činiti psaní jako AVNS.

Příkladem konkrétního, které se spojuje se třemi potenciálně depletivními slovesy, je substantivum *list*, částečné synonymum slova *psaní*.

Depletivními slovesy mohou být *dáti*₁ (,vydat‘) a *způsobiti*:

druhý pak list od téhož císaře při též času dán jest v tato slova (1212; ,vydán‘, nikoliv ,předán‘);
a na to jemu i budoucím/ dáti rozkázal list v tato slova (1212);
způsobil list pro věčnou paměť/ aby město Vídeň kteréhož on sám dobyl/ nikdá na časy budoucí/ jemu ani budoucím císařem z moci nevyšlo (1236).

Původní význam si zachovávají *dáti*₂ a *podati* (obojí ,předat‘):

aby byli poctivi poslové do Říma vypraveni/ a listové aby jim byli dáni (1222);
a žádni listové takovi/ že nejsou do jích rukou podáni (1235);

jakož i ostatní slovesa, u nichž obsadilo substantivum *list* pozici akuzativního objektu (*míti*, komplementární k *dáti*₂; *přiněsti*; *přečísti*; *psáti*, byť u posledního je možno diskutovat o významové celosti, analogicky ke spojení *učiniti psaní* (srov. odd. 3.2.1):

bratři téhož zákona tři/ přišli ze Vlach do Prahy/ majíce listy poctivé svého obcování od Řehoře biskupa římského (1233);
král kázal ty listy k sobě přiněsti/ a je přečísti (1235; + 4 další příklady na *přiněsti*);
králové a knížata jedni k druhým listy psali (1216).

Zvláštní postavení má spojení struktury **S – V** *list přišel*. Sloveso může podle našeho názoru vyjadřovat nastání situace, nikoliv jen pohyb (nechápeme je tedy analogicky k *přiněsti*):

přišli jsú listové znamenití do Prahy židovskými litterami napsaní (1235).

U spojení *dáti list*, *způsobiti list* ani *list přišel* nedochází k abstraktizaci substantiva. Příslušná slovesa, byť významově vyprázdněná, nepovažujeme za kategoriální. V odd. 2.2.1.4 jsme psali o tom, že Hájek (a zřejmě i další autoři jeho doby) užívá nevýrazná slovesa ve spojení s konkrétními substantivy. Zbývá vyřešit, zda byla taková spojení výrazná a působivá i pro čtenáře v 16. století, nebo šlo o konvenční vyjádření, která vnímáme jako neobvyklá až dnes. Relevantní závěr by však zřejmě bylo možné vynést až po prostudování většího množství dobových textů (srov. také odd. 2.2.1.4 a kap. 5).

3.2.2.2 Odlišení AVNS a přísudku jmenného se sponou

Otázku odlišení AVNS a přísudku jmenného se sponou¹³⁹ sekundární literatura netematizuje. Prvním problémem, menším, přitom je, že do AVNS vstupují (zpodstatnělá) adjektiva, jak jsme ukázali výše: struktura **Vk – Adj** je pro AVNS nepřipustná (srov. 3.1.2), uspokojivým vysvětlením je slovnědruhový přechod (3.1.3). Druhý problém, závažnější, je způsoben tím, že některá slovesa, především *být*, tvoří jak AVNS, tak přísudek jmenný se sponou. Kde je tedy hranice mezi oběma jazykovými jevy?

Mějme následující čtveřici vět:

(1) *Petr byl v rozpacích.*

(2) *Petr byl rozpačitý.*

(3) *V mládí mi byly učitelem Foglarovy romány.* (,vedly mě k určitým vlastnostem, řídil jsem se podle nich‘)

(4) *Byl učitelem na základní škole.* (,zastával povolání, místo, funkci učitele‘)

Analytická vyjádření v těchto větách vyhovují všem stanoveným sekundárním kritériím (viz odd. 1.2.1, 2.2.1.2),¹⁴⁰ dále obsahují neplnovýznamové sloveso (funkční nebo sponové). O nutnosti abstraktního substantiva na místě jmenného komponentu právě pochybujeme. Jak je to s celostním významem vzniklým na základě sémantické transformace?

Jistý celostní slovesný význam mají analytické konstrukce ze všech uvedených vět, jde však o dva různé typy: jen v lichých větách je celostní význam podmíněn transpozicí sémanticko-syntaktické struktury, obdobně jako jsou tato spojení ustálena z důvodů „lexikologických“ (1, 3), nebo „frekvenčních“ (2, 4; srov. pozn. 140), jen v těchto větách se slovesný význam rozkládá mezi oba komponenty spojení v duchu transpozice sémanticko-syntaktické struktury (k ní srov. pozn. 4 a odd. 3.1.2). Pouze spojení z lichých vět tedy považujeme za AVNS.¹⁴¹

Pozorujme ještě následující dvě věty:

(5) *Vojáci činili v zemi škodu.*

(6) *Vojáci činili zemi pustou.*

V každé z nich najdeme jeden z obou výše popsaných druhů celostního významu. Adjektivum ve spojení *činiti (koho, co) pustý* lze považovat za jmenný doplněk, jenž je součástí přísudku, ačkoliv se geneticky vztahuje k předmětu (srov. Gebauer 1929: 298 a 414n). Adjektiva

¹³⁹ K přísudku jmennému se sponou srov. např. *PMČ* 2001: 399n., *ČŘJ* 2000: 288n. Srov. také odd. 2.2.2.2.

¹⁴⁰ Nesplňují je však stejnou měrou, protože u *být v rozpacích* a *být rozpačitý* (a totožně u *být učitelem* ze 3. věty a ze 4. věty) jde o jiný typ ustálenosti – pracovní bychom je nazvali jako „lexikologický“, který má obdobu v kritériu celostního významu AVNS (liché věty), a „frekvenční“, podložený častým souvýskytem (sudé věty).

¹⁴¹ Podrobněji budeme popisovat potenciální významový přenos u tzv. substantiv personálních, jenž by oprávnil zařazení příslušných spojení k AVNS, v kap. 3.4.3.

spojující se tímto způsobem se slovesy vyjadřujícími základní významovou triádu průběhu stavu, změny stavu a způsobení změny stavu (srov. odd. 1.2.2.2; prototypy: *býti*, *státi se*,¹⁴² *činiti*¹⁴³) budeme považovat za součást přísudku jmenného se sponou, ne za AVNS.¹⁴⁴ Příklady z databáze:

činiti (4) *svobodné: království pak české **svobodné** a bez všelikého peněžitého placení a obtěžování obyčejného/ dvoru našemu a budoucím našim **činíme** spravedlivě* (1212);

učiniti (4) *pustý: že bavorská země bude netoliko zahubena/ ale i **pustá učiněna*** (1205).

Už jsme uvedli, že tato spojení vyjadřují stejné sémantické opozice jako AVNS (v pozn. 51).

K některým najdeme synonymní AVNS:

*býti pilen / pilnost je: a Honoryus papež velmi toho **byl pilen*** (1217); *kdyby v tom veliké Přemyslovy **pilnosti nebylo*** (1234);

*býti strašliv / býti v strachu: král uslyšav o tom/ nemálo **byl strašliv*** (1207); *ješto i císař konstantynopoli-tánský **byl** před nimi v nemalém **strachu*** (1201);

*býti svobodný / míti svobodu: nadto pak že kněží křesťanští mají **býti svobodní*** (1221); *a nadto pak aby oni mohli se tou **svobodou** bezpečně radovati/ **kterůž** sú od předkuov našich **měli a mají*** (1212).

Tento typ přísudku navíc může v některých případech doplňovat významové opozice AVNS v místech, kde chybí vhodné AVNS nebo prosté sloveso.

3.2.2.3 Dvě AVNS ve větě jednoduché

AVNS se u Hájka často shlukují (snad ze stylistických důvodů, srov. kap. 5) a vytvářejí n-tice (obvykle dvojice, méně často trojice, výjimečně – srov. příklad b – čtveřice), v nichž je jeden člen společný pro obě spojení a druhé členy jsou souřadně spojeny. N-tice AVNS může mít společný jak komponent slovesný (a, b), tak jmenný (c):

a) *dáti návěští / výstrahu: že pro tu příčinu aby tudy nepřátelům návěští a výstraha byla dána* (1231);

b) *dějí se různice / soudy / bitvy / mordy: netoliko různice a soudové ale i bitvy a mordové/ skrze to se dáli* (1225);

c) *ukazovati / činiti milost: poněvadž obvláště/ věrným a milým našim zvláštní milost naši/ ukazovati a činiti ráčíme* (1226).¹⁴⁵

¹⁴² Nekauzativní inchoativní přísudek jmenný se sponou (patrně se slovesem *státi se*) nemáme v materiálu doložen; sloveso *státi se* má význam ‚nastat‘, srov. *příměří / potřzka / upokojení se stane*.

¹⁴³ Spojení slovesa *činiti* a **Adj** připomíná Čermák (1974: 296) při zmínce o koexistencích konstrukcí *být – Adj a V – Sa*: „Nejčastější případ [uvedených koexistencí, F. M.] je paralelní existence adjektivní konstrukce (*být silný*) k výrazům *mít – S[a]* (*síla, hodnota, počet, moc, cena, štěstí, význam, výkon, krása, jednota, barva, čest, schopnost, hlad, podoba, sláva, rozum*); jsou i řidší případy další (i když méně průkazné): *zvětšit, zvýšit sílu, krásu × učinit silným, silnějším, krásným* ap. × ? *zesílit, zkrášlit*.“

¹⁴⁴ Za AVNS však naopak považujeme spojení se zpodstatnělým adjektivem *zlé*, kde jde o jinou větnou strukturu (srov. odd. 3.1.3).

¹⁴⁵ Práce s pojmem AVNS nás nutně vede k tomu, že zde mluvíme o několikanásobném přísudku (a jinde obdobně o několikanásobném podmětu, i když to je méně sporné). Avšak určení, zda jde o několikanásobný přísudek, nebo o dvě různé věty, pochopitelně závisí především na přijímaném teoretickém východisku.

Takové koordinace komponentů různých AVNS narušují podle Karlíka (ESČ 2002: 339, srov. odd. 2.2.3) pevnost syntaktického spojení slovesa a substantiva.

To však není jediný způsob, jak může být v jedné jednoduché větě více AVNS. Množinu AVNS jsme vymezili velmi široce jak z hlediska struktur (**Vk** – /**Prep** –/ **Sa**, **Vk** – **Adv** i **Sa** – **Vk**), tak z hlediska významového vyprázdnění kategoriálního slovesa a v důsledku značné formální i významové heterogennosti registrujeme v některých případech v jednoduché větě dvě různorodá spojení. Může jít o následující typy souvýskytu:

- a) Struktura **Vk** – (**Prep** –) **Sa** (případně **Vk** – **Adv**) jako predikátor (zde: *zrušovati sliby* a *zrušovati přísahy*) a struktura **Vk** – **Sa** (případně jiná) jako modální funktor (zde: *míti obyčej*).¹⁴⁶ Vzniká struktura ((**Vk** – **Sa**)_{mf} – (**Vk** – **Sa**)_{pred}):

ale že oni své sliby a přísahy/ obyčej měli/ a mají zrušovati (1260).

V následující ukázce je AVNS *býti možné* modální funktor, jmenný komponent dalšího AVNS (se slovesem *učiniti*) je nahrazen vedlejší větou (srov. odd. 3.2.2.4):

přemýšleval/ bude li to jemu možné učiniti/ zač bude od papeže žádán (1220).

- b) Struktura **Vk** – (**Prep** –) **Sa** (případně **Vk** – **Adv**) a **Sa** – **Vk**. Vzniká struktura (**Sa**₁ – (**Vk** – **Sa**_x)).

Nemáme k dispozici typický doklad, ale strukturu **Sa** – **Vk** musíme nahradit spojením ((*přivést ke skutku*) (*jednání*)) po pasivní transformaci (doklad by tedy patřil do skupiny c):

takové jednání nemohlo býti přivedeno k skutku (1215).¹⁴⁷

- c) Dvě AVNS struktury **Vk** – (**Prep** –) **Sa** (případně **Vk** – **Adv**) jako predikátory. Vzniká struktura ((**Vk** – **Sa**) – **Sa**):

((*přivést ke skutku*) *jednání*): *takové jednání nemohlo býti přivedeno k skutku* (1215; srov. sub b);

((*učiniti počátek*) *mluvení a jednání*): *počátek toho mluvení a jednání sám císař skrze svou osobu učinil* (1212).

- d) V jiných případech přistupuje funkční sloveso k nominalizovanému AVNS (srov. podkap. 5.3) a vzniká struktura (**Vk** – (**Vk**_{nom} – **Sa**)):

(*býti* (*po vykonání slavnosti*)): *a když bylo po vykonání té slavnosti* (1220).

Poslední tři uvedené skupiny AVNS lze popsat jako multiverbizaci jednoho z komponentů AVNS.

Příklady prokazují, že u AVNS dochází při splnění příslušných podmínek (sémantické vyprázdnění slovesa, valenční rámec spojení umožňující navázat další abstraktum) k rekurzivnosti – mají (omezenou) možnost řadit se za sebe. Všechny typy souvýskytů uvedené v tomto oddíle jsme pro účely databáze rozepsali na jednotlivá AVNS.

¹⁴⁶ Rozdíl mezi AVNS–predikátory (tvořícími predikát) a AVNS–modálními funktory (spojujícími se k vytvoření predikátu s dalším slovesem–infinitivem) vysvětlujeme v odd. 4.1.3.3 a 4.2.2; srov. také pozn. 64.

¹⁴⁷ Prototypickým příkladem z nové češtiny je dvojice AVNS *jednání mělo průběh*, u tohoto typu souvýskytu se tedy uplatňují jako zástupci struktury **Vk** – **Sa** spojení vzniklá multiverbizací.

3.2.2.4 Nestandardní výraz na místě jmenného komponentu

Na místě jmenného komponentu předpokládaného AVNS můžeme v textu najít zájmenný výraz nebo vedlejší větu, případně může být jeden z komponentů AVNS elidován (viz 3.2.2.4.1; elize nejsou způsobeny koordinačními spojeními více sloves / substantiv popsanými v předchozím oddíle). Formálně jako základní člen jmenného komponentu může také vystupovat výraz, který slouží pouze k jeho modifikaci (zesílení či zeslabení, např. *činiti maličko zlého*, viz 3.2.2.4.2).¹⁴⁸

3.2.2.4.1 Zájmenný výraz a obdobné náhrady jmenného komponentu

Pokud je na místě jmenného komponentu předpokládaného AVNS zájmeno odkazující na abstraktum, jež se vyskytuje např. v souřadně spojené, závislé nebo řídící větě, a toto abstraktum spolu se slovesem tvoří AVNS, zachycujeme takové AVNS v databázi:

*obrátili se od neřádu: Přemysl král rozváživ/ že **takový neřád duchovní** jest proti Pánu Bohu/ **obrátil se od něho**/ a dal se na službu boží (1225),¹⁴⁹*

*činiti zlé: nyní maličko sme **toho zlého co** ten nešlechtný lid **činí**/ tobě milý hrabě flanderský oznámili (1202);*

*činiti služby, činiti skutky: my zajisté rozváživše **slavné skutky a služby**/ **kterěž** osvěcený král český Otakar/ z upřímného srdce žádosti/ se vším lidem českým/ tím způsobem **jest** nám **činil**/ i také bohda na časy budoucí **činiti bude** (1212).*

Odkazovací prostředek může být vynechán:

*učiniti pomoc: utekl se do Říma/ k papeži Innocencovi toho jména třetímu/ žádaje od něho **pomoci**/ a **on slíbil učiniti** (1214).*

Pokud kontext sice ukazuje, že zájmeno nahrazuje abstraktní substantivum—část AVNS, avšak není jednoznačně zřejmé, jaké, vylučujeme tyto příklady z další analýzy (celkem se jich do průzkumné databáze – srov. odd. 1.3.4 – dostalo přes 50). Jde především o zájmeno *to* (velká většina případů), dále *všecko*, *nic* a *toto* a dále o zájmenné výrazy *tak* a *tolikéž*:

*vykonati to: chtěl tak jakž mu bylo poručeno/ **smlouvu a pokoj mezi nimi učiniti**/ a v tom jednání smrti sa zachvácen **toho nevykonat** umřel (1215);*

*učiniti všecko: Václav král také zakazoval se císaři/ když by koli jemu/ jaká potřeba byla/ že chce rád **všecko učiniti** (1234);*

*(ne)způsobiti nic (,vykonat, udělat‘): ale však nemohlo se **nic způsobiti** (1216);*

*zachovati toto: **toto** také aby **zachováno bylo** (1212);*

¹⁴⁸ Jiným případem „defektních“ užití AVNS jsou ustálené formule, v nichž chybí slovesný komponent. Také ten v databázi doplňujeme: *dáti pozdravení, dáti pokoj* (ustálená dopisová formule, zde: začátek listu): *císař konstantynopolitánský/ **pozdravení a pokoj**/ v témž Pánu Ježíši Kristu/ a Otci jeho i Duchu svatém (1202); jméno je: byl v Starší Praze jinak v Menším Městě pražském/ člověk jeden velmi bohatý a nábožný/ jménem Sulislav/ **a jméno manželky jeho Dobromila** (1213).*

¹⁴⁹ Jmenný komponent není ve větě bezprostředně závislé.

*učiniti tak: jakož **tak byl** někdy **učinil** Jindřich císař toho jména pátý (1233); a té summy hned půjčiti slíbil/ a potom **tak učinil** (1208) aj.;*

*činiti tolikéž: i obrátili se do Aragoný/ a tu **tolikéž činili** (1207).*

Stejně postupujeme, když je na místě jmenného komponentu vedlejší věta (takové příklady se do databáze dostaly jen sporadicky). Zájmeno *to* někdy stojí jako její korelát.

*ale aby oni pod jeho zprávou s věcmi duchovními/ a od králuov předešlých i jích předkuov nadanými/ činili **co by se jím líbilo a zdálo** (1225);*

*přemýšleval/ bude li to jemu možné učiniti/ **zač bude od papeže žádán** (1220);*

*knížata některá říská/ vloživše se v **to což bylo mezi císařem Frydrychem/ a Frydrychem knížetem rakúským** (1236).*

Výše uvedené skupiny příkladů ukazují, jak se postupně oslabuje vztah obou komponentů v AVNS. Přehledně to můžeme sledovat na následující škále:¹⁵⁰

V – to Sa: *ale však některé věci maličko oznámím/ ač sú hrozné poslúchati/ neb takové věci/ i **to pověří porušují** (1202);¹⁵¹*

Sa ... V – to (*to* \equiv Sa): *rozváživ/ že **takový neřád** duchovní jest proti Pánu Bohu/ **obrátil se od něho**;*

(Sa?) ... V – to (*to* \equiv Sa): *chtěl tak jakž mu bylo poručeno/ **smlouvu a pokoj mezi nimi učiniti**/ a v tom jednání smrti sa zachvácen **toho nevykonat** umřel;*

V – to, vedlejší věta: *vloživše se v **to což bylo** mezi císařem Frydrychem/ a Frydrychem knížetem rakúským;*

V – vedlejší věta: *činili **co by se jím líbilo a zdálo**.*

Do další analýzy zahrneme jen první dva typy dokladů. Bylo by však rozhodně chybou ztratit typy s neprůkazným odkazem na abstraktum a s vedlejší větou zcela ze zřetele.

Za AVNS také nepovažujeme lexikalizované vazby slovesa a zájmenného předložkového spojení, i když se jedná o konstrukce utvořené podle stejného modelu jako významově blízká AVNS:

*státi na témž: kteříž **na témž stáli**/ jako prvé (1235; ,trvati na témž', nekategoriální sloveso);*

*zanechat při tom: král Vácslav/ poněvadž odpírají/ **při tom jích zanechal** (1235);*

*zůstati na tom: po dlúhém rokování **na tom zůstáno** (1222);*

*míti při sobě: s lidem svým kterýž toho času **měl při sobě** pomáhal toho města dobývati (1217);*

*nésti v sobě: poněvadž ozdoba a moc císařství našeho **to v sobě nese** (1212);*

*bráti před sebe: biskup Ondřej to vida/ krále i pány napomínal prose/ aby takových věcí **nekřesťanských před sebe nebrali** (1221).*

V našem materiálu se nevyskytují předložková spojení se zájmenem *nic*. V Tylově lexikální kartotéce (Tyl 1971–2003, s. v. *nic*) je však doloženo mnoho takových AVNS: *býti v nic*

¹⁵⁰ Symbolem *to* značíme odkazovací prostředek, zájmeno; příklady vesměs opakujeme.

¹⁵¹ *To* zde není jasný odkazovací prostředek, promluva je přímá řeč postavy.

/ s nic / na nic, jíti v nic, obrátiti / obracetí v nic, položití / pokládati v nic, přijíti na nic / v nic, přivéstí na nic, uvéstí / uváděti v nic, vejíti v nic.¹⁵² Pro taková spojení bychom nezaváděli další strukturu (zřejmě **Vk – Prep – Pron**), ale znázorňovali bychom je **Vk – Adv** podobně jako další příslovečné spřežky (např. *vniveč*).

3.2.2.4.2 Modifikující výraz formálně na místě jmenného komponentu

Ve slovesně-jmenném spojení může být jeho jmenný komponent rozvit takovým způsobem, že na slovesu formálně závisí člen významově určující, specifikující význam jmenného komponentu (triviální příklad: *koupil pět jablek*, formálně je předmětem číslovka a substantivum v genitivu je jejím neshodným přívlastkem).

Tento jev se objevuje i u některých dokladů z průzkumné databáze. Obvykle se řídíme jednoduchým pravidlem: v databázi zachycujeme spojení slovesa a jména, které původně bylo v genitivu. Příslušná spojení zde rozdělujeme podle toho, zda formálně na místě jmenného komponentu stojí zájmeno (např. *něco neobyčejného se zběhne*, případně číslovka nebo adverbium), nebo substantivum (*míti počet lidu*).

Do první uvedené skupiny patří následující příklady. První dva pojednáváme v odd. 3.3.3, další dva jsou volná spojení (substantivum *moc* je konkretizované, *míti moc* ‚míti vojsko‘).

něco neobyčejného se zběhne → *neobyčejné se zběhne: ale obávaje se/ aby se něco bez přítomnosti jeho/ v Čechách neobyčejného při té roztržce se nezběhlo* (1222);

co dobrého vyjde → *dobré vyjde: rozvaž prosíme/ co by z toho vyšlo dobrého* (1224);

sebrati mnoho lidu → *sebrati lid: sebrav mnoho lidu z rozličných zemí* (1202);

míti dosti moci → *míti moc: byť pak i na nás se strojili/ však s nie máme dosti moci* (1235).

Jinak je ovšem nutné zacházet s numerativem. Spojení *míti dvanáct let* jistě nelze beze změny smyslu zapsat jako *míti léta*. Tato spojení ponecháváme, nejsou však předmětem našeho zájmu, protože nejde o AVNS.

U druhé vymezené skupiny jde o tato substantiva se závislým neshodným přívlastkem: *hojnost*, *množství* a *počet*.¹⁵³ Spojení uvedená u substantiva *hojnost* nepatří do oblasti AVNS, spojení se slovy *množství* a *počet* budeme jako přechodný jev popisovat v odd. 3.4.3.

hojnost obilé je: v českém království veliká hojnost obilé byla (1213);

dávati hojnost věcí: a pán buoh dával všech věcí velikú hojnost (1232);

¹⁵² Do dnešní češtiny se z těchto spojení uchovalo velmi pozdní *býti nanic*, s doklady od 18. století, a (*dělat něco*) *proníc zanic*, jež získala povahu frazému; podobnou strukturu mají ještě dnešní spojení *přijíti vniveč* a *přijíti / přivéstí na mizinu*.

¹⁵³ (Velké) množství předmětů nebo (velkou) míru jevu označují samozřejmě i jiná substantiva s neshodným přívlastkem, uvedené významové rysy však u nich nepřevládají nad jinými (např. *sebrati houf vojska* – *houf* nevyjadřuje jen množství lidí, ale také jejich vztahy ve skupině apod.).

*hojnost zlata se ukazuje: zlatá veliká **hojnost** na horách jílovských ukazovala se* (1227);
*hojnost zlata přichází k užitku: zlatá veliká **hojnost** na horách jílovských ukazovala se/ a k užitku všem té země obyvatelům přicházela* (1227);
*zůstaviti hojnost potravy: i potravy jim velikú **hojnost** zůstavil* (1218);
sebrati množství Čechů → sebrati Čechy (nebude zahrnuto do dalších analýz): *sebrav veliké **množství** Čechův* (1229);
*míti počet lidu → mítí lid: Václav král český/ lidu českého nezčíslný maje **počet*** (1231);
nahromáždi počet Tatarů → nashromáždi Tatary (nebude zahrnuto do dalších analýz): *šel mezi Tatary/ a seznámiv se s nimi/ nemalý **počet** jich nahromáždil* (1203);
*pojmoviti počet poddaných → pojmoviti poddané: pojav veliký **počet** svých poddaných* (1203);
připsati k počtu svatých → připsati k svatým, zřejmě ustálená formule: *za svatou také jest vyzdvížena/ a k **počtu** svatých připsána* (1232).

- Do této skupiny samozřejmě nepatří zřetelové určení *býti na počet* (srov. odd. 3.3.2.1.1).

Tato substantiva nejsou v pravém smyslu slova expletivní, protože nesou významový rys ‚(velké) množství‘, popř. ‚skupina‘, ale jistě by se v uvedených příkladových větách dala nahradit obratem méně ozvláštňeným (např. *ukazovala se hojnost zlata ← zlato se hojně ukazovalo*). Proto jim v textu připisujeme stylovou funkci.

3.2.2.5 Shrnutí

V tomto oddílu jsme poukázali na několik problémů při práci s AVNS:

Škála na přechodu mezi abstrakty a konkréty je způsobena „nepřesností jazyka“ – přirozený jazyk nepotřebuje explicitně vyjádřit kategorie, které v něm popisujeme (srov. odd. 3.2.2.1.2). K odlišení abstrakt a konkrét jsme použili několika příkladů.

K přechodnému pásmu mezi AVNS a přísudkem jmenným se sponou se literatura nevyjadřuje, postačují jí stanovená kritéria vymezení AVNS. K tomu, abychom přísudkové spojení považovali za AVNS, musí splňovat dvě podmínky: na místě jmenného komponentu nesmí mít adjektivum (kromě zpodstatnělého) a musí mít celostní význam vzniklý na základě sémantické transformace.

Další dva okruhy problémů byly formální, vyvolané prací s autentickým textem, nikoliv s „předpřipraveným“ jazykovým materiálem ve slovnících nebo excerpcích. Ukázali a doložili jsme postup, jak budeme zapisovat a hodnotit dvě AVNS ve větě jednoduché a potenciální AVNS se zájmenným nebo modifikujícím výrazem na místě jmenného komponentu.

3.3 Morfologicko-syntaktické třídění Hájkových AVNS (podle morfologické charakteristiky jmenného komponentu)

Příklady Hájkových verbonominálních spojení vyexcerpované do tzv. průzkumné databáze (srov. odd. 1.3.4) třídíme v této podkapitole podle morfologických vlastností jmenného komponentu. Aplikací kritérií stanovených v odd. 1.2.1 a 2.2.1.2 odlišujeme AVNS od jiných verbonominálních spojení (srov. jiné části této kapitoly). U některých významněji zastoupených morfologických typů, ať to jsou AVNS, nebo přechodné případy, dále naznačíme různé možnosti sémantické klasifikace spojení (prozatím půjde o nesoustavné poznámky, třídění AVNS podle významových hledisek uceleně pojednáme ve 4. kapitole).

3.3.1 Struktura Vk – Sa

Některé prosté pády jsou v otázce AVNS centrální, jiné periferní. V našem přehledu zaznamenáváme u dativu, instrumentálu a lokálu *všechna* nalezená spojení, u genitivu vybíráme z velkého množství dokladů reprezentativní příklady, u akuzativních spojení postačuje vzhledem k jejich neproblematickosti sémantická klasifikace ve 4. kapitole této práce. Ve zvláštním oddíle (3.3.5) pojednáváme specifický případ AVNS struktury **Vk – Sa**, v nichž je jmenový komponent větnečlensky součástí přísudku a stojí v nominativu nebo instrumentálu (*býti pomocník, býti pomocníkem*).

3.3.1.1 Jmenný komponent v akuzativu

Tato spojení tvoří jedno z center zkoumaného jevu (zahrnují přes 40 % všech vyexcerpovaných příkladů). Počítáme k nim i AVNS, jejichž jmenový komponent je v textu v genitivu záporovém (srov. další oddíl). Často se vyskytují po pasivní transformaci: *dáno jemu jméno* vedle *dav jim jméno*.¹⁵⁴ V našich příkladech dominují akční slovesa (*činiti, dáti, vzíti*).

3.3.1.2 Jmenný komponent v genitivu

Různé typy genitivu charakterizuje a příklady z jazyka 16. a 17. století je dokládá Fr. Oberpfalcer (1935: 39–46; odd. 38–45).¹⁵⁵

¹⁵⁴ Ta probíhá podle vzorce **Subj (= A) – Pred (Act) – Obj₄ (= B) → Subj (= B) – Pred (Pas) – Adv_{pd} (= A)**, kde **Adv_{pd}** je příslovecné určení původce děje. Vedle AVNS pasivizovaných zaznamenáváme samozřejmě také AVNS nominalizovaná: *jeho žádaje aby té křivdy/ a škody jemu učiněné/ nad Čechy pomstil – činiti křivdu, činiti škodu*.

¹⁵⁵ Uvádíme jen některé třídy genitivu popisované Oberpfalcerem – ty, které jsou relevantní pro otázku AVNS. Značíme je číslicemi. Kromě tříd uvedených v našem výčtu popisuje Oberpfalcer ještě genitiv *při supinu* (odd. 39; podobně jako u Hájka *císař Frydrych táhl retovat Jeruzaléma*, 1228) a genitiv *příslovečný* (*máje měsíce, nedávných dnův* apod., odd. 44), dále zaznamenává ústup genitivu a jeho nahrazování akuzativem (odd. 43).

1. Genitiv *partitivní* (odd. 38). Od mnoha Oberpfalcerových příkladů substantiv–konkrét (např. označení osob) se odlišují spojení *podati popisu, polepšiti (svého) života a povážiti žaloby / věcí*, z nichž první je centrální AVNS. Významové vymezení partitivního genitivu¹⁵⁶ pokládáme v konfrontaci s těmito příklady za nedostatečné, pro jejich vysvětlení je podle našeho soudu nutno chápat definici neúměrně abstraktně. Příklady se zřejmě dostaly do uvedené skupiny kvůli tomu, že „partitivního významu dodávají slovesům některé předpony“ (1935: 39).¹⁵⁷
2. Genitiv *záporový* (odd. 40). Vyskytuje se především po záporném tvaru přechodného slovesa. Oberpfalcer vyčleňuje do zvláštní skupiny „výrazy abstraktní“ – mezi nimi však nejen AVNS *nedala (mi) pokoje, neučinil křivdy*, ale např. i spojení *nezatajil pravdy, nemluvíš pravdy* – a odděluje je od „pojmu individuálních“ jako *děvečky jsem nezabil* (1935: 41). Záporový genitiv bývá po slovese *nechati*, po slovesech kladných, ale smyslem záporných (*zapíratí, zapomenouti*) a po kladných slovesech závislých na slovese záporném (viz AVNS *dalšího trestání trpěti povinnen není*, zvýr. F. M., t.: 42n.). Kromě přechodných sloves bývá záporový genitiv i u slovesných tvarů *není, nebylo, nebude, nedálo se* apod. v tzv. „bezpodmětých větách“, např. *pláten nebylo žádných* (t.: 43).
3. Genitiv *dotyku* (odd. 41) pro „pojmy, k jejichž oblasti se slovesný děj nějak vztahuje“ (1935: 43). Jako s AVNS bude třeba počítat s Oberpfalcerovými spojeními *dojiti díla*¹⁵⁸ a *dostati (zlé) nemoci*.¹⁵⁹ Je otázkou, zda by nebylo vhodné do této skupiny přefadit první dva ze tří příkladů citovaných zde v bodě 1 (v třetím příkladě má slovesná předpona nepochybný význam partitivnosti).
4. Genitiv *odluky* (odlučování, vzdalování; odd. 42). V Oberpfalcerových dokladech jsou mezi kandidáty na AVNS mj. spojení *ujíti (většího) trápení a přestati (toho) zlého*. Tato spojení hodnotíme jako centrální AVNS, i když u prvního z nich jako by zřetel k původnímu pádovému významu (který genitiv přejal od ablativu) stíral kategoriálnost slovesa (srov. odd. 2.2.1.3); u druhého z nich se vyrovnáváme se slovnědruhovým přechodem (adjektivum je substantivizované).
5. Genitiv *vlastnosti* (odd. 45). Všechna spojení uváděná Oberpfalcerem – *býti (té) vůle, býti (toho) oumyslu a býti (krásné) postavy* – jsou jasná AVNS, i když ne právě centrální, neboť mají výrazné paradigmatické omezení: vyskytuje se v nich pouze sloveso *být*.¹⁶⁰

Při analýze AVNS v Hájkově *Kronice* budeme počítat s genitivem *partitivním, dotyku, odluky* a *vlastnosti*. Bez vlivu na excerpované podoby AVNS naopak zůstanou genitivy vyvolané v textu jen záporným tvarem slovesa (srov. pozn. 170).

V Hájkových AVNS nalezáme pro genitiv doklady následujících typů:

¹⁵⁶ „Týká-li se slovesný děj nějaké dělitelné masy a [sic!] to jen její blíže neurčené části, je příslušné jméno v genitivu *partitivním* (dělivém).“ (1935: 39, v orig. zvýrazněno proložením)

¹⁵⁷ Jedná se zejména o předpony *na-* a *po-*, dále *u-* a *za-* (t.: 39n.); vliv předpony *po-* se často projevuje i na předmětu slovesa závislého na slovese *pomoci*, jako v příkladě *pomáhal jsem trávití dobytka* (t.: 40).

¹⁵⁸ S významem ‚dostat práci‘ a se zpochybnitelným kategoriálním významem slovesa: *šel sem k Hradci, aby ch díla došel* (t., zvýr. F. M.).

¹⁵⁹ Oberpfalcer zvlášť upozorňuje na genitiv *dotyku* po slovese *dostati* a výrazech „duševního usilování a účasti“ (t.: 44).

¹⁶⁰ Nezaznamenali jsme spojení, v nichž v genitivu nestojí vlastnost, ale její nositel (jako *muže jest bojovati*, „pro muže je typické, že bojuje“). Jedná se o jiný typ genitivu vlastnosti ovlivněný latinskou syntaxí. Tato spojení bychom k AVNS neřadili, protože na místě nominálního členu stojí konkrétním. (Za upozornění na tento typ genitivu vlastnosti děkujeme dr. Š. Zikánové, ústní sdělení.)

ad 1: U následujících Hájkových příkladů potenciálních AVNS¹⁶¹ budeme uvažovat o **genitivu partitivním**. Rozdělili jsme je do skupin podle toho, jak je v nich vyjádřena partitivnost:

- a) slovesnou předponou: *požádali [...] těch darův, páni stranní podávali toho volení;*
- b) zájmenem, číslovkou nebo příslovcem,¹⁶² jež rozvíjí (avšak formálně určuje) **Sa** (srov. odd. 3.2.2.4.2): *měl mnoho nepřátel, syna svého majícího let dvanáct, maličko sme toho zlého co ten nešlechtný lid činí [...], máme dosti moci, sebrav mnoho lidu:*¹⁶³ do databáze zapisujeme jako *činiti zlé, míti moc* apod.;
- c) intenzifikačním atributem podstatného jména: *počali velikých škod činiti*, možná i *činil znamenité škody*:¹⁶⁴ v databázi sjednocujeme tato spojení na akuzativ;
- d) ani jedním z výše uvedených způsobů: *dáti cla*.¹⁶⁵

Zatímco příklady ze skupin a) a d) klasifikujeme jako nepochybné partitivní genitivy, je u skupiny b) genitiv vyvolán formálně určujícím slovem substantiva. Vymezení skupiny c) má charakter hypotézy,¹⁶⁶ lze zde uvažovat i o genitivu dotyku).

ad 2: V materiálu nacházíme řadu příkladů na genitiv substantiva (substantivizovaného adjektiva) po záporném tvaru slovesa: *obležení [lidé oblehnutí na hradě, F. M.] té náhlé těžkosti snést nemohúce, poddanosti žádné činiti nechce, v tom žádné sobě raddy dáti nemohu* atd.

Ne vždy však jde o jasný **genitiv záporový**, někdy můžeme uvažovat o kombinaci s jiným typem genitivu. Příklady máme pro:

- a) genitiv partitivní: *více aby na ně hněvu božího nevzbudil* (srov. zde ad 1, b) – AVNS znamenáme jako *vzbuditi hněv*; ¹⁶⁷ *nechce [...] jakých poplatkuov jím dávati* – AVNS znamenáme jako *dávati poplatky*;

¹⁶¹ Abychom mohli dostatečně doložit vymezení skupin, uvádíme i některá syntagmata z tzv. průzkumné databáze, která nebudeme dále řadit mezi AVNS.

¹⁶² Slovnědruhovú příslušnost některých dále uvedených výrazů je sporná, vezmeme-li v úvahu morfologická, syntaktická i sémantická kritéria.

¹⁶³ Spojení *co by z toho vyšlo dobrého* pojednáváme v rámci struktury **Sa – Vk** v odd. 3.3.3.

¹⁶⁴ Interpretaci tohoto příkladu znesnadňuje pádová homonymie genitivu singuláru a akuzativu plurálu. – Dr. Adamovi děkujeme za upozornění, že se ve větě *počali velikých škod činiti* může jednat o pozůstatek genitivu po supinu.

¹⁶⁵ Zde je *cla* tvar genitivu singuláru, máme však příklad i na spojení *dávati cla*, v němž je substantivum (pravděpodobně) v akuzativu plurálu (*ale však cla na mostech/ na silnicích neb v branách dávati musili/ a ty jim byly dosti posměšně vyměřeny*).

¹⁶⁶ Proti této hypotéze vystupují v našem materiálu některá spojení, v nichž atribut signalizuje buď partitivnost (*některé věci maličko oznámím*), nebo intenzifikaci (*ustavičná psaní čině k potestátuum*), a přesto je substantivum v akuzativu.

¹⁶⁷ V tomto příkladu je slovo *více* možno interpretovat dvěma způsoby: jednak jako příslovce (lze parafrázovat, aby na ně nepřišel už žádný další hněv), jednak jako číslovku (aby na ně nepřišel horší/větší boží hněv). Oběma interpretacím vyhovuje předcházející kontext (určitý hněv už se projevil – šlo o to, zabránit dalšímu). Námi vybraná reprezentace tohoto AVNS (*vzbuditi hněv*) odpovídá způsobu záznamu zvolenému zde v ad 1, b).

b) genitiv odluky: *mladší [...] zlého začatého nechtěli uleviti* – AVNS zaznamenáme jako *uleviti zlého*.

ad 3: Jako příklady **genitivu dotyku** klasifikujeme AVNS *užívati znamení, užívati království a požívati důstojenství*. K této skupině patří i spojení stojící mimo oblast AVNS, jako *žádati pomoci, čekati retunku, čekati pomoci, sbíráti vojska, zůstaviti vojska, hledati cesty, nalézti cesty*.

ad 4: Nepochybné příklady **genitivu odluky** najdeme v našem materiálu v AVNS *zanechati války, zbaviti (4) úřadu a zbaviti (4) života*.¹⁶⁸

ad 5: Nepochybné příklady **genitivu vlastnosti** najdeme v našem materiálu v AVNS *býti (krásné) postavy, býti (velmi sešlého) věku, býti (jiné) myslí a býti (starožitnějšího) rodu*. Naopak příklad **je (veliká) pilnost (kdyby v tom veliké Přemyslovy pilnosti nebylo, 1234)* vysvětlujeme jako produkt transformace větné struktury z původního *byla v tom veliká pilnost* v jednočlennou větu a zařazujeme jej ke struktuře **Sa – Vk**.¹⁶⁹

Jak jsme viděli, je přesné určení druhu genitivu v některých případech obtížné a pro naše potřeby ani není nezbytné. Rozlišení genitivů podle významu tohoto pádu nám však při studiu AVNS pomáhá:

- a) ospravedlnit zařazení struktury **Vk – Sa₂** mezi AVNS;
- b) odlišit při excerpci genitiv záporový a ostatní druhy genitivu – kde nelze uvažovat o jiné příčině genitivu než záporném tvaru slovesa, převedeme jmenný komponent AVNS do akuzativu;¹⁷⁰
- c) jednoznačně vymezit AVNS s genitivem vlastnosti, pevnou strukturu, i když méně četně zastoupenou a omezenou na jediné sloveso.

¹⁶⁸ Číslo (označující pády), dále slova a jiné symboly v závorkách vymezují valenční rámec spojení.

¹⁶⁹ Příklad tedy nechápeme jako transformaci z *Přemysl byl (muž) veliké pilnosti*.

¹⁷⁰ Je známo, že ve starším jazyce byla vyšší frekvence genitivních vazeb na úkor pozdějších akuzativních (viz např. Oberpfalcer 1935: 45, zde srov. pozn. 155). Lze je tedy předpokládat u Hájka (snad ne jako důsledek jazykového systému, ale jako snahu o vyšší styl; o Hájkově archaizování srov. v odd. 1.3.1) – převádět je mechanicky na vazby akuzativní by bylo násilné. Proto je budeme měnit jen tam, kde máme doloženo (ve slovníkových příručkách, srov. výčet zdrojů v odd. 1.3.3) lexikálně totožné nebo velmi blízké syntagma **Vk (v kladném tvaru) – Sa₄**.

3.3.1.3 Jmenný komponent v dativu

V tzv. průzkumné databázi (srov. odd. 1.3.4) jsme zachytili jen osm příkladů verbo-nominálních spojení se strukturou **V – Sa₃**. Sedm z nich patří do významové skupiny „vyjádření odporu proti něčemu“:

- překaziti tažení (D!)
- odpíráti úřadu
- odpíráti císařování
- zprotiviti se dání
- zprotiviti se potvrzení
- býti tomu [≡ dání] na odpor
- býti tomu [≡ potvrzení] na odpor¹⁷¹

Kategoriální sloveso obsahuje a kritérium celostního významu bez výhrad splňuje pouze spojení *překaziti tažení*; navíc čtyři spojení se jmennými komponenty *dání* a *potvrzení* byla vyexcerpována z jednoho syntaktického celku.

Osmé spojení, *sloužiti pánu bohu*, analyzujeme v odd. 3.4.3.

Struktura **V – Sa₃** tedy hraje v systému AVNS zcela zanedbatelnou roli.

Fr. Oberpfälzer uvádí mezi příklady cílového dativu spojení *navozovati čárám* („naváděti k čarování“; 1935: 47),¹⁷² které s ohledem na význam slovesa nehodnotíme periferní AVNS. Obdobný příklad jsme u Hájky nenašli.

3.3.1.4 Jmenný komponent v instrumentálu

Vyexcerpovaná verbonominální spojení se jmenným komponentem v instrumentálu vytvářejí dvě vyhraněné skupiny. Do první patří typ spojení, v nichž jmenný komponent upřesňuje, blíže určuje význam slovesa – nazýváme jej bližší určení (srov. odd. 3.4.1); druhou tvoří spojení s tzv. substantivem personálním (srov. odd. 3.4.3).

Ve spojeních s **bližším určením** jsou slovesa v drtivé většině bez „pokleslého“, depletivního významu (nekategoriální) a abstraktní substantiva (případně abstraktizovaná konkrétní). Proto většinu z nich hodnotíme jako kolokace:

- dáti (4, 3) darem
- kaziti (4) (divnými atd.) obyčeji
- korunovati (4) (císařskou) korunou (slovo *koruna* je znak úřadu; srov. odd. 3.4.3)
- napraviti (4) (milostivým) napomínáním (2x)
- napraviti (4) prosbami

¹⁷¹ U posledních dvou uvedených spojení je zájmeno zastupující substantiva *dání* a *potvrzení* ve valenčním poli celého spojení. Přechází k němu z valenčního pole substantiva *odpor*, přesněji základového slovesa *odporovati*.

¹⁷² Celý doklad: *že by lidem čárami aneb jakoukoliv jinou věcí škoditi chtěl aneb někoho jiného takovým čárám navozoval* (t.).

obdržeti (4) dary (pl.!, 2x)
 obdržeti (4) penězi („pomocí peněz“)
 obrátiti (4, k 3) dary
 obrátiti (4) prosbami
 obžalovati (4) (těžkými) slovy
 oddělit se (= 4, od 2) znamením
 odepsati (3) slovy
 osaditi (na 6 ≡ 4) (branným) lidem
 porušovati (4) smilstvím
 potupovati (4) (divnými atd.) obyčejí
 potvrzovati se (= 4, s 7) (kněžským) řádem („potvrdit [manželství] církevní autoritou“)
 přemoci (4) prosbami
 příkazovati (3, *aby VV* ≡ 4) (císařskou) mocí
 sužovati (4) (všemi) obyčejí
 trápiti (4) (rozličnými) mukami
 trápiti (4) (všemi) obyčejí
 trestati (4) (rozličnými atd.) příhodami
 upečetiti (4) (velikými) pečeti
 utvrditi (4) (zlatou) bulí
 vésti při (= 4) (vlastními) ústy
 zapsati se (= 4, 3) zápisem
 žádati (4, *aby VV* ≡ za 4) prosbami

Významové vyprázdnění slovesa a celostní význam spojení nacházíme pouze v těchto spoje-
ních, jež proto zařazujeme k AVNS:

nakaziti (4) (chytrými) bludy
 naplniti (4) strachem
 obtěžovati (4) (rozličnými atd.) berněmi
 obtěžovati (4) (velikými) daněmi
 obtížití (4) (těžkou) nemocí
 oklamati (4) lstí
 popuditi se (= 4) hněvem
 potkati se (= 4, s 7) bojem
 utvrditi (4) svědectvím
 vyzdvihovati (4) (mnohými) chválami

V několika případech je význam abstrakta obsažen už ve významu slovesa – spojení jako *popuditi se hněvem*, *oklamati lstí* atd. dále komentujeme v odd. 3.4.4 o vnitřním předmětu. Některá ze substantiv jsou značně významově vyprázdňena (expletivní) a lexikální význam leží z velké části na jejich přívlastku (podrobněji v podkap. 5.4 a v poznámce 263). Oba tyto jevy hodnotíme jako Hájkovy slohové ozdoby.

Zvláštní skupinu tvoří AVNS *býti rodem* (z 2/odkud) (2x). Větněčlensky je to příslovecné určení zřetele a od ostatních instrumentálových spojení se odlišuje jak slovesem, tak především valencí.

Podobně klasifikuje instrumentál u slovesa Fr. Oberpfalcer (1935: 49–51):

Smyslem blízká instrumentálu–„pádu prostředku a nástroje“ (t.: 49) jsou spojení jako *tvrditi přísahou, zavázati se ctí a vírou, slibovati rukou dáním, obírat se kouzly a otrávením* atd. (t.: 49n.). Oberpfalcer poznamenává, že „přesné rozlišení předmětu a příslovečného určení při instrumentálu prostředku a nástroje jest často velmi nesnadné“ (50).

Poslední citovaný příklad *obírat se kouzly a otrávením*, jakož i některé Oberpfalcerovy příklady příslovečného určení způsobu (v jeho terminologii „určení způsobu slovesného děje“: *choditi holdem, seděti vězením, býti bytem/noclehem*, t.: 50) jsou AVNS, vztah mezi slovesem a jmenným komponentem je natolik úzký, že přestává být vhodné užívat pojmy klasické větněčlenské analýzy.¹⁷³

Podobně jako mezi našimi příklady se i mezi Oberpfalcerovými objevuje vnitřní instrumentál (srov. odd. 3.4.4): *plakati znamenitým pláčem, obývati bytem* (51).

Do skupiny se **substantivem personálním** patří tato spojení (podrobněji v odd. 3.4.3):

býti císařem (2x)

býti dědicem

býti králem (2x)

býti mužem (,vzmužit se, jednat jako muž‘)

býti opatem

býti pomocníkem

býti prostředkem (,prostředníkem‘)

jmenovati (4) císařem

učiniti (4) biskupem (3x)

učiniti (4) císařem (4x)

učiniti (4) králem (5x)

učiniti (4) pomocníkem

voliti (4) králem

Skupinu našich *substantiv personálních* v instrumentálu nazývá Oberpfalcer „instrumentál doplňkový“ (51). U slovesa *býti* označuje takové substantivum buď „povolání podmětu“ (*býti pacholkem, pohůnkem*), nebo jeho „funkci jen dočasnou“ (*býti kumpánem, mládencem, původem*; t.). Poslední Oberpfalcerova skupina, instrumentál doplňkový po nekategoriálních slovesech *jmenovati* (se) a *křtíti* (,nazývat‘), nespadá do oblasti AVNS (srov. obdobné Hájkovy vazby zejména se slovesem *slouti*, uvedené zde v odd. 3.3.3).

¹⁷³ Ve valenčním rámci AVNS (tedy celého spojení s celostním významem) stojí Oberpfalcerovy příklady instrumentálu udávajícího důvod: *na jmenovaného [...] potah a domnění jest [...] tou největší příčinou* [= z důvodu, že; F. M.], *že bez šatův [...] jest přiběhl; jeho příčinou do vězení se dostal* (t.: 51; zvýr. F. M.).

3.3.1.5 Shrnutí

V tomto oddílu jsme hledali AVNS s méně obvyklým bezpředložkovým pádem (tj. ne akuzativem) na místě jmenného komponentu. Doklady potvrdily pevné místo genitivních spojení v rámci AVNS, avšak u dativu a instrumentálu máme k dispozici velmi omezené množství příkladů. Přesto nelze tvrdit, že spojení o struktuře **Vk – Sa_{3/7}** nepatří mezi AVNS.

Našli jsme mnoho instrumentálních spojení s tzv. bližším určením na místě jmenného komponentu, jež obvykle nesplňují kritéria AVNS. Při zkoumání slovesně-jmenných spojení přesto vyžadují pozornost (viz odd. 3.4.1).

3.3.2 Struktura **Vk – Prep – Sa**

Spojení s předložkovou frází na místě jmenného komponentu tvoří druhé z center zkoumaného jevu (zahrnují kolem 20 % všech vyexcerpovaných dokladů).

Pád substantiva se řídí předložkou, a proto nepostačuje třídit tato spojení podle pádů, ale především podle jednotlivých předložek. I u nich hovoříme o „desémantizaci“: jejich význam lze těžko oddělit od významu celého spojení a jeho dalších komponentů.¹⁷⁴

Následující přehled ukáže preference v kombinacích některých předložek s akčními slovesy, se slovesy vyjadřujícími změnu stavu, nebo trvání. Některé předložky se dále pojí se skupinami substantiv se společnými významovými rysy.

V našich příkladech jsou výrazně zastoupeny tyto předložky: s akuzativem *na*, *v*, *za*, s genitivem *do*, *od*, *z*, s dativem *k*, s lokálem *v* (velmi okrajově ještě *na* a *po*). Ostatní předložky vystupují jen v malém počtu diskutabilních (přechodných) příkladů.

U předložky *na*₄ nelze určit jeden význam společný všem spojení, u akčních sloves se kombinuje význam směrový a účelový (*jeti na loupeže*, *strojiti se na vojnu*). Spojení *poraziti na hlavu* je – se zohledněním toho, že o frazeologii češtiny doby střední víme velmi málo – podle našeho názoru nejzřetelnější frazém v celém materiálu.

Předložce *v* zůstává ve vyexcerpovaných akuzativních spojeních zřetelný směrový význam („kam?“), v lokálních spojeních význam lokalizační („kde?“), tomu odpovídá akuzativní vazba akčních sloves změny stavu a lokální vazba sloves vyjadřujících trvání (*upadnouti v nenávisť* – *míti v nenávisti*).

Předložka *za*₄ se pojí s kauzativy. Jmenný komponent vyjadřuje funkci, které dosáhla příslušná osoba (např.: *ti pak bratří tři z sebe jednoho volili za staršího a zprávcí*); jde jak o spojení se slovesy změny stavu (*voliti za císaře*), tak se slovesy vyjadřujícími trvání (*držeti za*

¹⁷⁴ K původním lokálním (směrovým) významům předložek srov. Gebauer 1929: 429–514.

svatého). Tato spojení nepočítáme k jádru AVNS a budeme se jimi zabývat v odd. 3.4.3. – U (sporadických) příkladů, kdy se předložka *za* nepojí s tzv. personálním substantivem, rozhoduje o statusu spojení zřetel k jeho celostnímu významu a ke kategoriálnosti slovesa (srov. AVNS *míti za obyčej*, variantní s *míti obyčej*, a volné spojení *žádati za milost*).¹⁷⁵ Spojení *posaditi za stůl* – s konkrétním substantivem a místním významem – hodnotíme jako kolokaci; spolu s instrumentálovým spojením *obědvati za jedním stolem* o nich snad lze hovořit jako o kandidátech na frazeologizaci (srov. odd. 3.3.2.4).

Předložky *do*, *od* a *z* si v nalezených spojeních drží zřetelné směrové významy.

U předložky *k* se uplatňuje ve spojení s akčními slovesy význam ‚směřování k něčemu‘.

Fr. Oberpfalcer (1935: 52n.) hodnotí jako vazby slovesa s předmětem následující AVNS: *vjíti v smlouvu*, *dáti se v utíkání*, *dáti se v pití a v tanec*, *vydati se ve hru*, *vzíti za své* (Oberpfalcer vysvětluje: „za své určení“, „svůj osud“), *obíratí se s čáry a kouzly* (variantní předložkový instrumentál, srov. příklad *obíratí se kouzly a otrávením* citovaný zde v odd. 3.3.1.4), *zacházeti s myslivostí* („zabývati se“; příklady ze s. 58n.). – Jako předložková AVNS v naší práci nehodnotíme syntagmata, v nichž se předložka užívá pouze k vyjádření distributivnosti (*těm všem dali po pardusu u planýře, že sme tak spolu asi, jakž se pamatují, do 10 mordů spáchali a vykonali*, t.: 58, zvýr. F. M.).

V následujícím přehledu všech vyexcerpovaných předložkových verbonominálních spojení odlišujeme na základě stanovených kritérií (srov. odd. 1.2.1 a 2.2.1.2) AVNS od spojení jiných.

3.3.2.1 Předložky s akuzativem

3.3.2.1.1 *na*

Vyexcerpovaná spojení s předložkou *na*₄ dělíme do několika skupin:

1. Následující AVNS splňují všechna stanovená kritéria:

býti na odpor (2x)

dáti se na službu boží

dáti na učení

oddati se na putování

- Zřetelové spojení *býti na počet* („býti /jaký/ počet“, „býti kolik“: *a bylo toho času bratruov na počet kteří mše sloužili/ sto dvacet a šest*, 1227) hodnotíme jako AVNS, i když je na přechodu k tzv. bližším určením (srov. odd. 3.4.1).

¹⁷⁵ Tato spojení variují s bezpředložkovými, od nichž se liší valenčním rámcem: srov. *dáti (komu jakou) odpověď* a *dáti (komu co) za odpověď*.

- Spojení *povolati na sněm* není AVNS: sloveso není desémantizované a spojení má vůči podobnému AVNS *položiti sněm* přidaný významový rys.
- Spojení *strojiti se na vojnu* je periferní AVNS: stejně jako *přihotoviti se k bitvě* (srov. odd. 3.3.2.3.1) nese zřetelný významový rys ‚být před‘.

2. Velkou skupinu spojení, ještě spolu s výše uvedeným *dáti se na službu boží*, budeme blíže charakterizovat v oddíle o tzv. substantivu personálním na místě jmenného komponentu (srov. odd. 3.4.3). Zde uvedená substantiva označují buď ‚znak úřadu‘ (*stolice*), nebo ‚funkci, hodnost‘ přenesenou od označení spravované oblasti (všechna ostatní).

dosednouti na stolicí
posvětití na biskupství
korunovati na císařství
korunovati na království
pomazati na království
posaditi na stolicí
voliti na císařství (2x)
(vy)voliti na důstojenství
voliti na království

3. U další skupiny spojení stojí na místě jmenného komponentu konkrétní. Spojení *usedati na loď*, *usedati / usednouti na moře* a *vstoupiti na moře* jsou kolokace (srov. odd. 2.2.5.5). Naproti tomu spojení *vyvésti na svět*, a zejména pak *poraziti na hlavu* hodnotíme pro jejich přenesený význam jako frazémy.

4. Spojení s nekategoriálním slovesem a abstraktním substantivem členíme do následujících skupin podle jejich významu:

a) spojení obsahující aktivní sloveso vyjadřující pohyb (výrazně zastoupena; předložka v nich má účelový význam);

jeti na loupeže
jeti na mordy
jeti na korunování
jezditi (3x)/přijeti na pomoc
přijeti na rozmluvení
táhnouti/přitáhnouti na pomoc
táhnouti na záhubu

b) spojení s dalšími nekategoriálními slovesy;

vzpomenouti na křivdu
zapomínati/zapomenouti na dobrodiní
žádati na pomoc
žalovati na nezbednost
- lze sem přiřadit výše uvedené *povolati na sněm*;

- c) volná spojení *poslati (listy) na posměch* (,ku posměchu‘) a *vypraviti se na radost* a pevně lexikalizované spojení *odsouditi na smrt*; příslovečné určení odpovídá tzv. bližšímu určení popisovanému zde v odd. 3.4.1;
- d) obrazné spojení *sahati na zboží* s významem ,spravovat majetek‘ (*že jest biskup/ a to proto/ aby na zboží/ jenž jsú pánu bohu a kosteluom jeho odjata/ sahati nemohl /1224/* ,aby nemohl/nechtěl spravovat majetek odňatý církvi‘).

3.3.2.1.2 v

Předložku *v*₄ obsahuje celá řada AVNS:

dáti v moc

dáti se v rozprávky

poddati (3, 4) v manství

poddati se v moc

poručiti se (= 4) v modlitbu (,vyzvat mnichy, aby se za dotyčného modlili‘)

proměnit v lepší

pustiti v moc (synonymní k *dáti /komu/ v moc*, ,přenechat /čí/ vládě‘)

upadnouti v nemoc (2x)

upadnouti v nenávisť

uvést v mír

uvést v pokoj

uvést (co) v poplatky (,uvalit /na co/ daně‘)

uvést v řád (,dát do pořádku‘)

vejíti v mír

v(e)jíti v přátelství (3x)

vjíti v radu (2x)

vejíti v smlouvu

výdati se v nebezpečství

Jmenný komponent spojení *sjeti se v hromadu* a *strhnouti se v hromadu* (,/prudce, s voj-sky/ se sjet dohromady‘) stojí na přechodu mezi substantivem a adverbiem.

Další spojení s předložkou *v*₄ pojednáváme na jiných místech této práce: *vložiti se v to* v odd. 3.2.2.4.1; *dáti v ruce* a *přijíti v ruce* společně se spojením *podati do rukou* v odd. 3.3.2.2.2; *uvázati se v císařství* a *uvázati se v království* u tzv. substantiv personálních v odd. 3.4.3.

Spojení *úfati v mužnost* a *úfati v vítězství* nehodnotíme vzhledem k tomu, že obsahují pl-novýznamové sloveso, jako AVNS.

3.3.2.1.3 *za*

Prototypické AVNS s předložkou *za*₄ jsme našli jediné: *míti za obyčej*, variantní k *míti obyčej*. Další nalezené příklady jsou sporné. Ve spojení *míti za velikou věc* hodnotíme sloveso *míti* nikoliv jako kategoriální, ale jako zástupné (novočesky by bylo např. *považovat*). Spojení je jistě ustálené, ale k AVNS jej jen proto neřadíme. Spojení *nésti / nositi za znamení (za znamení svého rodu/ sviní hlavu nesli, 1225)* řadíme na periferii AVNS, protože původní jmenný komponent je značnou měrou konkretizován (srov. odd. 3.2.2.1). Spojení *posaditi za stůl (král vedle císaře za stolem byl posazen, 1234)* nechápeme jako obrazné (s abstraktivizovaným jmenným komponentem) a k AVNS je neřadíme (srov. odd. 3.3.2.4). A konečně spojení *zaplatiti za radu, žádati za milost a žádati za přátelství* nehodnotíme jako AVNS, protože obsahují plnovýznamová slovesa.

Předložka *za*₄ je ovšem velmi frekventovaná u tzv. substantiv personálních (srov. odd. 3.4.3). Nejčastěji se takové předložkové spojení pojí se slovesem vyjadřujícím výsledek volby; konkurenčním prostředkem je prostý instrumentál (*zvoliti králem*), okrajově ještě např. dativní spojení s předložkou *k* (*připsati k svatým*).

dáti za manželku (3x)

dáti za syna

držeti za svatého

míti za pomocníka

míti za přítele

pojímati za manželku

přijmouti za pána

voliti za biskupa (4x)

voliti za císaře

voliti (3x) / zvoliti za krále

voliti za zpravci

voliti za staršího

vyhlásiti za biskupa

vyhlásiti za dědice

vyhlásiti za přímlovci

vyhlásiti za spomocníka

vyzdvihnouti za císaře

vyzdvihnouti za svatého (2x) / svatou

3.3.2.1.4 Další předložky s akuzativem (*o, pro, před, skrze*)

Ve spojeních s předložkou *o*₄ *rozmluviti o dobré* a *rozmluviti o pokoj* vystupuje *verbum dicendi*, které není kategoriálním slovesem (srov. odd. 1.2.2.2), a proto tato spojení neřadíme k AVNS.

Slovesa ve spojeních s předložkou *pro* (*poslati pro potvrzení, vypraviti pro potvrzení*) nejsou kategoriální, proto tato spojení rovněž neřadíme k AVNS.

Spojení s předložkou *před*₄ *bráti před sebe* a *povolati před sebe* jsme zmínili v odd. 3.2.2.4.1.

Spojení s předložkou *skrze* *uzdraviti skrze zasloužení* neobsahuje kategoriální sloveso a patří k tzv. bližším určením (srov. odd. 3.4.1).

3.3.2.2 Předložky s genitivem

3.3.2.2.1 *bez*

Našli jsme 2 spojení s předložkou *bez*. *Býti bez povolení* je AVNS, spadá do stejné významové řady jako časté *dáti povolení*. Spojení *činiti (koho, co) bez placení / bez obtěžování (království pak české svobodné a bez všelikého peněžitého placení a obtěžování obyčejného/dvoru našemu a budoucím našim činíme spravedlivě*, koordinující s *činiti svobodné*, jsou periferní AVNS. K těmto AVNS je možné vytvořit protějšky, které vyjadřují, že věc označená substantivem nastala (*býti s povolením, míti povolení* atd.).

3.3.2.2.2 *do*

Ve spojeních s předložkou *do* můžeme pozorovat škálovitý přechod mezi konkréty a abstrakty na místě jmenného komponentu:

dáti do vězení (2x; A)

dávati se do zákonů (,vstupovati do církevních řádů', A)

uvést do kláštera (A)

uvést do města

vsaditi do žaláře (A)

vjíti do zákona (,vstoupiti do církevního řádu', A)

- Spojení *povolati do rady* (A) není obdobně jako *povolati na sněm* AVNS: sloveso není desémantizované (bliže v odd. 3.3.2.1.1).

Klíčovým významovým rozdílem je protiklad významu ,instituce' a ,místa'. U substantiva *rada* je významový rys ,instituce' nepochybný, podle našeho názoru je v různé míře přítomný i u všech ostatních substantiv označených A. Tato abstraktizace substantiva je spolu s ustále-

ností, lexikalizovaností uvedených spojení určitým argumentem pro jejich zařazení k AVNS. Naopak u substantiva *město* význam ‚místa‘ jednoznačně zůstává, a proto budeme spojení *uvést do města* hodnotit jako kolokaci.¹⁷⁶

Vedle posledního spojení s předložkou *do*, *podati do rukou*, jsou v tzv. průzkumné databázi (srov. odd. 1.3.4) spojení ještě *dáti v ruce* a *přijíti v ruce*, vše s významem ‚dát / být vydán k potrestání‘. Abstraktizovaný význam substantiva a variantnost tohoto spojení, přesněji řečeno patrná významová řada (vyjádření kauzativity a inchoativnosti), vyjímají tato tři spojení z množiny frazémů a zařazují je k AVNS.

3.3.2.2.3 *od*

Předložka *od* odpovídá ve všech nalezených spojeních (AVNS) slovesnému významu ‚neprovedení děje / nepokračování v ději, jaký označuje substantivum‘:

- obrátniti se od neřádu
- rozvázati od klatby
- zdržeti se od naříkání
- zdržeti se od pláče

3.3.2.2.4 *z*

Totožnou funkci, ‚neprovedení děje / nepokračování v ději‘, má v následujících AVNS předložka *z*:

- osvobozovati z velebnosti
- povstati z nemoci
- vyjíti z moci
- vyjíti z pořádku
- vyvésti z důstojenství

U následujících spojení (s výjimkou *ujíti z bitvy*) musíme pro rozhodnutí, zda jde o AVNS, rozvažovat význam substantiva a míru jeho abstraktizace (tedy zda jde o ‚místo‘, nebo ‚instituci‘, srov. odd. 3.3.2.2.2; některá z těchto spojení budeme v odd. 3.4.3 ještě konfrontovat se spojeními s tzv. substantivy personálními). AVNS jsou tato spojení:

- složiti z biskupství
- složiti z císařství
- ssaditi z biskupství
- ssaditi z důstojenství

¹⁷⁶ V akuzativním spojení *skrotiti město* (v porovnání s dalšími spojeními: *hubiti město*, *kaziti město*) je naopak zřejmý přenesený (metonymický) význam substantiva, ale toto spojení nemůže být kvůli plnovýznamovému slovesu zařazeno k AVNS.

Plný slovesný význam je zachován u sloves *ujíti* (*ujíti z bitvy*, ‚uniknout‘) a *vysaditi* (*vysaditi z království*, ‚vyhnat, zbavit se‘). Naopak ve spojeních *vyobcovati z řádu* a *vyjít ze zákona*, ‚vystoupiti z církevního řádu‘ je sloveso významově vyprázdněné, k platnosti substantiva srov. odd. 3.3.2.2.2.

Spojení *rozhostiti se z zbroje* (‚odložit zbroj‘ – v protikladu k *vzít na se poctivý* [královský] *oděv*; obdobné je akuzativní spojení *bráti /na se/ zbroj*) není AVNS, protože substantivum *zbroj* v tomto spojení označuje konkrétní předměty (srov. také odd. 3.2.2.1).

3.3.2.3 Předložky s dativem

3.3.2.3.1 k

U předložky *k* vystupuje v nalezených spojeních společný význam ‚směřování k něčemu‘, odpovídající významu některých kategoriálních sloves (např. *přivést*). Rozlišujeme následující skupiny:

1. Vedle „prototypických“ AVNS *přivést k skutku*, *přicházeti k užtku* a *býti ke škodě* hodnotíme jako AVNS bez výhrad následující spojení:

navrátiti se (= 4) k víře

obrátiti (4) k přízni

přibližovati se (= 4) k smrti

přivést (4) k bludu

přivlastňovati¹⁷⁷ (‚dát‘, 3, 4) k užívání

2. Kategoriálnost slovesa je problematická u několika menších skupin vypsanych spojení:

- a) Spojení *býti hotov k dobývání* a *přihotoviti se* (= 4) *k bitvě* vyjadřují různé fáze děje.

Registrujeme u nich oslabení lexikálního významu slovesa a zdůraznění stavovosti (*býti hotov*), resp. fáze děje (*přihotoviti se*), proto je řadíme mezi AVNS.

- b) Spojení *přivést* (bojovníky) *k pomoci*, *přijeti k pomoci* a *táhnouti k pomoci* (poslední dvě jsou až na vidový rozdíl synonymní) k AVNS naproti tomu neřadíme. Slovesa *přijeti* a *táhnouti* jednoznačně patří mezi plnovýznamová, sloveso *přivést* hodnotíme pouze jako plnovýznamovou lexii polysémního lexému, jenž může být kategoriálním slovesem a podílet se na víceslovném lexému (srov. výše *přivést k bludu*).

- c) Ze stejných důvodů neřadíme k AVNS spojení *poručiti* (3, lid) *k spravování* a *přivoliti k tomu*. Slovesa *poručiti* a *přivoliti* jsou plnovýznamová.

¹⁷⁷ Podle našeho názoru se nejedná o plnovýznamové, ale o (variantní) kategoriální sloveso, užitě v souladu se stylizačním záměrem autora textu.

d) Spojení *nachýliti se k vyvýšení (královského důstojenství, ,začít se snažit / usilovat o povznesení‘)* naproti tomu jako AVNS chápeme. Sloveso akcentuje fázi děje.

3. Variantní spojení *připsati k svatým a připsati k počtu svatých* pojednáme v odd. **3.4.3**.

3.3.2.3.2 proti

Zaznamenali jsme ustálené spojení s předložkou **proti** *býti proti pánu bohu*. Významový celek však tvoří především sloveso a předložka, proto je k AVNS nezařazujeme.

3.3.2.4 Předložky s instrumentálem

Žádné AVNS struktury **V – Prep – Sa₇** se v našem materiálu nevyskytuje.¹⁷⁸

Spojení s předložkou **pod** patří do skupiny bližších určení popsaných v odd. **3.4.1**: *hynouti pod roztržkami* (podobný přenesený význam jako u spojení *hynouti na duších* a *hynouti na tělech*, srov. odd. **3.3.2.5.2**), *slibovati pod ctí*, *slibovati pod vírou*. Slovesa nejsou kategoriální.

Další instrumentálové spojení *býti před (lidskýma) očima (co před lidskýma jest očima/ mnohem více/ než co skrytého jest)* hodnotíme s ohledem na konkrétní význam substantiva a značný významový posun spojení jako frazém.

Podobná argumentace by byla představitelná (a jistě láková) u spojení *obědvati za jedním stolem (s papežem se sjel a v mír křestianský uveden tak že sú spolu/ papež a císař za jedním stolem obědvati)*, podobně jako u akuzativního *posaditi za stůl* (srov. odd. **3.3.2.1.3**), avšak domníváme se, že se zde autor nevyjadřuje obrazně.

3.3.2.5 Předložky s lokálem

3.3.2.5.1 v

U předložky **v₆** se rýsují následující skupiny spojení.

1. Nepochybná AVNS, která splňují všechna primární kritéria.

býti v držení

býti v strachu

držeti v poctivosti (,chovat ve vážnosti‘, ,ctít‘)

míti v nenávisti (2x)

míti v podezření

¹⁷⁸ Nenašli jsme žádné spojení analogické k Oberpfalcerovu *obíratí se s čáry a kouzly*, srov. úvod k odd. **3.3.2**.

2. Spojení, jež patří ke skupině tzv. bližších určení (viz odd. 3.4.1). Slovesa, jež se v nich objevují, nejsou kategoriální, ale plnovýznamová,¹⁷⁹ a proto tato spojení neřadíme k AVNS.

přemoci v boji

zpravovati /lid/ v lásce (,vykonávat náležitě duchovní správu‘)

zpravovati /lid/ v upřímnosti (,vykonávat náležitě duchovní správu‘)

- Následující spojení zdánlivě patří do skupiny 1. Sloveso *chovati* v nich však není kategoriální, ale – na rozdíl od zdánlivě synonymního *držeti* v příkladu *držeti v poctivosti* – plnovýznamové: *chovati v poctivosti* (,vychovávat důstojně‘; nikoliv ,chovat ve vážnosti‘, ,ctít‘); *chovati v rozkoši* (,vychovávat v rozkoši, v nepatřičném přepychu‘).

- Mezi AVNS také nepatří spojení *oslyšeti v žádosti* (máme doloženo také *oslyšeti žádost*), protože obsahuje plnovýznamové sloveso.

- Registrujeme zde i spojení obligatorně vícečlenné, lexikalizované: *chovati v bázni boží* (,vychovávat v úctě k Bohu‘).

- Ve spojení *pověděti vpravdě* hodnotíme jmenný komponent jako adverbium.

3. U následujících periferních AVNS došlo k abstraktizaci původně konkrétního substantiva s místním významem (substantiva získala význam ,instituce‘). Kromě toho řadí tato spojení k AVNS jejich ustálenost a celostní význam. Zůstává u nich nejsilněji původní místní význam předložky.

býti v nebesích

býti v vězení

držeti ve vězení

držeti v žaláři

- Další nalezené verbonominální spojení *umořiti v vězení* neobsahuje kategoriální sloveso a je kolokací.

- U spojení *schovati v srdci* (,zapamatovat si‘) se jistě projevuje abstraktizace substantiva, avšak podle našeho názoru je namístě hovořit nikoliv o celostním, ale již o přeneseném významu spojení, které proto hodnotíme jako frazém.

4. Zájmenné spojení *nésti v sobě* (,mít v sobě‘, ,obsahovat‘) jsme pojednali v odd. 3.2.2.4.1.

3.3.2.5.2 na

Našli jsme šest spojení s předložkou **na**₆. Spojení *míti na vůli* (,mít výběr‘, ,moci si/ vybrat‘, ,míti na vybranou‘) splňuje všechna kritéria AVNS. Spojení *státi na témž* (,trvati na témž‘, podle kontextu by mohlo být „trvati na odpovědi“) jako AVNS nehodnotíme, protože polysémní sloveso zde není kategoriální (srov. ještě v odd. 3.2.2.4.1). U spojení *položiti se na bojišti* (vyskytlo se 2x) a *zůstati na placu* (,na bojišti‘, nikoliv ,na místě‘) je diskutabilní, zda došlo k sémantické transformaci. Hodnotíme je jako kolokace. Zřetelnými kolokacemi jsou i

¹⁷⁹ Byť některá polysémní v určitých svých významech kategoriální jsou (*přemoci*, *chovati*).

hynouti na duších a hynouti na tělech, v nichž má jmenný komponent povahu tzv. bližšího určení (srov. 3.4.1).

3.3.2.5.3 Další předložky s lokálem (*o, po, při*)

Ostatní předložky s lokálem se v našich příkladech vyskytují sporadicky. Pro *o*₆ nemáme k dispozici příklady s kategoriálním slovesem (pouze *jednati o vysvobození* a *rokovati o vysvobození*). Zřetelnými AVNS naopak jsou spojení *býti po vykonání* a *býti při sjezdu* (‘účastnit se sjezdu’). Další spojení s předložkou *při*, *míti při sobě* a *zanechati při tom* (*král Václav/ poněvadž odpírají/ přitom jích zanechal*; tj. ‘nenaléhal na změnu jejich názoru’), jsme zmínili v odd. 3.2.2.4.1.

3.3.2.6 Shrnutí

Ve shromážděných dokladech jsme našli řadu AVNS (se zřetelnými kategoriálními slovesy), přechodných případů i volných spojení, také několik frazémů. Pro vyjádření (abstraktního) směrového významu ‘kam (směrem k)’ se v AVNS užívá především předložek *v*₄, *do*, *k*, *na*₄, pro opačný směr (‘odkud’) předložek *od* a *z*; pro stavový význam předložky *v*₆.

3.3.3 Struktura *Sa – Vk*

Skupinu AVNS tvořených substantivem v nominativu a kategoriálním slovesem (typ *porada probíhá*) nepojednáváme v kap. 3.3.1 jako vazbu slovesa se substantivem v nominativu. Držíme se Kralčákova odlišení struktur *Vk – Sa* a *Sa – Vk* (srov. odd. 3.1.2). Připomínáme, že není založena na slovosledu, jak by schematická znázornění těchto struktur možná napovídala, ale na postavení větných členů v základním větném vzorci, jinak řečeno na odlišení levé (subjektové) a pravé (objektové) valence.¹⁸⁰

Před pojednáním těchto AVNS jsme vyřešili problém se zápisem jejich základní podoby: rozhodli jsme se pro formu se jmenným komponentem na prvním místě a se slovesným tvarem 3. osoby přítomného času (resp. budoucího u dokonavých) na místě druhém (srov. odd. 3.1.3).

Upozorňujeme na jednu formální zvláštnost povrchové struktury – po slovese v záporném tvaru bývá podmět v záporovém genitivu:¹⁸¹ *nebude-li boží [...] rychlé pomoci* (1202);

¹⁸⁰ V souvislosti s tímto poněkud zjednodušeným vymezením znovu upozorňujeme na to, že jmenné komponenty prototypických AVNS struktury *Vk – Sa*₄ a některých dalších není přiměřeně klasifikovat ve větě jako objekty (srov. odd. 3.1.2). – K možnosti hodnocení jmenných komponentů spojení o struktuře *Vk – Sa* jinak než jako subjekty srov. pozn. 31.

¹⁸¹ ČŘJ (2000: 287) označuje tento tvar jako „syntaktický nominativ“.

kdyby v tom veliké Přemyslovy pilnosti nebylo (1234); *neb o Tatařích prvé nebylo v zemích křesťanských žádné vědomosti* (1203). Jiná slovesa s podmínkou v záporovém genitivu prozatím nemáme doložena (typ *škody se nestalo*). Následující příklady jsou však důkazem, že záporný tvar slovesa automaticky neimplikuje záporový genitiv: *a toho času ač žádná valní bitva nebyla* (místo předpokládaného **žádné valní bitvy nebylo*), *takoví bludové nebyli* (**takových bludů nebylo*).

Jako variantu struktury **Sa – Vk** nepojednáváme klasickou pasivní transformaci **Subj (= A) – Pred (Act) – Obj₄ (= B) → Subj (= B) – Pred (Pas) – Adv_{pd} (= A)**, kde **Adv_{pd}** je příslovečné určení původce děje (srov. popis v odd. 3.3.1.1 a pozn. 154). Zde pouze připomínáme, že některé zdánlivé pasivní transformáty, např. *věci se jednají*, *dějí se*, patří k AVNS skupiny **Sa – Vk** (neexistuje **jednat věci*).

Okrajovou oblastí struktury **Sa – Vk** jsou AVNS s formálním zájmeným podmětem a zpodstatněným adjektivem v genitivu závislým na tomto zájmenu: *rozvaž prosíme/ co by z toho vyšlo dobrého; ale obávaje se/ aby se něčto bez přítomnosti jeho/ v Čechách neobyčejného při té roztržce se nezběhlo*. Zachycujeme je jako *dobré vyjde, neobyčejné se zběhne* (srov. odd. 3.2.2.4.2 a 3.3.1.2).

Tzv. průzkumná databáze (srov. odd. 1.3.4) umožňuje zhotovit soupis kategoriálních sloves, k nimž přistupuje nominální člen v nominativu. Rozděluje je do základních skupin podle fází slovesného děje (nastání – průběh – závěr) a jeho opakování:¹⁸²

1. Klasická **ingresiva** jsou slovesa, jež vyjadřují nastání děje nebo stavu (případně vznik, nastání konkrétní, srov. některé příklady).

počítí se (*neřád se počne*)

pocházeti (*důstojnost, náboženství pochází*) / pojíti (*rodové pojdou*)

přijítí (*list, srov. odd. 3.2.2.1.5, mor, rozhojnění přijde*)

vejítí (*ošklivost vejde mezi koho*)

vzejítí (*nevole vzejde*)

vzítí se (*houfové se vezmou*)

vzniknouti (*nevole vznikne*)

začínati se (*pokoj se začíná*) / začítí se (*řád se začne*, 'křesťanský řád')¹⁸³

2. Prostá **inchoativa** jsou slovesa, jež vyjadřují jednorázovou změnu stavu nebo proběhnutí děje (a proto jsou dokonavá), bez fázové modifikace.

přihoditi se (*věc se přihodí*)

¹⁸² Podotýkáme, že tato klasifikace je plně přizpůsobena nalezeným příkladům a nezachycuje strukturní typy, které se v databázi nevyskytly; slouží jako jedno z východisek ke klasifikaci AVNS ve 4. kapitole této práce.

¹⁸³ Sloveso *začítí se* hodnotíme jako reflexivum tantum (za pokyn k tomu děkuji dr. R. Adamovi).

státi se (*bitva, křik, narovnání, porážka, potřzka, smlouva, upokojení se stane*)

ukázati se (*znamení se ukáže*)

vyplniti se (*věci se vyplní*)

zachvátiti (*smrt zachvátí koho*)

zběhnouti se (*neobyčejné, věc se zběhne*)

- Inchoativní sloveso *spadnouti* (ve spojení *sníh spadne*) nehodnotíme jako kategoriální.

3. **Durativa** jsou slovesa, jež vyjadřují průběh a trvání děje (a proto jsou nedokonavá).

býti (*rozbroj je, jméno je komu, slavnost je, pokuta je, přivalové jsou* atd.)

díti se (*bitvy, divové/divy, mordové, různice, služby, soudové, věci se dějí*)

jednati se (*věci se jednají ,dějí se‘*)

ukazovati se (*zázrakové se ukazují*)

zůstati (*ustanovení zůstane*)

K durativům patří i další slovesa z tzv. průzkumné databáze, jež jsou na pomezí kategoriálního a plného slovesného významu (,prospívat‘; srov. odd. **4.2.2.5**); spojení s následujícími abstrakty nejsou lexikalizovaná:

kvěsti (*fig. náboženství kvete*)

množiti se (*důstojenství se množí*)

růsti (*náboženství roste*)

- K hodnocení durativního slovesa *pršetí* ve spojení *děšť prší* srov. odd. **3.4.2** a pozn. 202.

- Ke kategoriálním slovesům dále nepočítáme a z další analýzy vylučujeme sloveso *slouti* (srov. odd. **3.3.1.4**) s 15 vyexcerpovanými záznamy – ve spojení jak s vlastními jmény (13 případů; pojmenování osoby, města, řeky apod.: *zprávce jich nejvyšší slul Adriánus; pro rozvodnění potoka kterýž slove Nylus*), tak s obecnými jmény ve funkci vlastních (2 případy: *řád mnichův svatého Dominika/ jenž slovů kazatelové; a založil řád bratruov jenž slovů kazatelé*).

4. **Terminativa** jsou slovesa, jež vyjadřují závěrečnou fázi děje.

hynouti (*fig. věci hynou*)

pominouti (*neřád pomine*)

přestati (*mor přestane*)

vyjíti (*příměří vyjdou ,vyprší‘*)

- Z terminativ struktury **Sa – Vk** jsme vyřadili slovesa *dokonati se* (*věci se dokonají*) a *přetrhnouti se* (*křivdy, nátisky se přetrhnou*), protože uvedená spojení považujeme za produkty pasivní transformace (*dokonati věci, přetrhnouti křivdy / nátisky*).

I pro strukturu **Sa – Vk** jsme našli reprezentativní příklady kategoriálních sloves a potvrdili tak oprávněnost jejího zařazení k AVNS. Sémantické klasifikaci AVNS, jak jsme ji zde naznačili, se budeme podrobněji věnovat ve **4. kapitole**.

3.3.4 Jmenným komponentem je adverbium

Souhlasíme s Kralčákovým teoretickým vymezením AVNS s adverbium na místě jmenného komponentu (2005: 60–62; viz zde v odd. 3.1.2).

Uznání adverbia za možnou realizaci jmenného komponentu AVNS nastoluje otázku slovnědruhových přechodů: co je (ještě) spojení struktury **Va – Prep – Sa** a kdy je (již) jmenným komponentem spojení adverbium (*jezditi na pomoc* vs. *sjeti se vespolek*; podrobněji v odd. 3.1.3)?

Fr. Oberpfalcer (1935: 88–92) uvádí mezi syntagmaty tvořenými slovesem a příslovcem některé doklady s přeneseným, resp. celostním významem, u nichž je podle nás sporné adverbia klasifikovat větněčlensky jako příslovečná určení různých typů a jež bychom zařadili k AVNS, např. *býti vně* (‘ne ve vězení’, t.: 89). U příslovečných určení způsobu (podle Oberpfalcera „způsobu slovesného děje“, 90) odpovídá řada jeho příkladů naší skupině tzv. bližších určení (srov. odd. 3.4.1): *dotknouti se nepoctivě, poškrvniti násilně, trestati slušně, vyznati dobrovolně i outřpně* (t.).

V tzv. průzkumné databázi (srov. odd. 1.3.4) se mnoho kandidátů na AVNS struktury **Vk – Adv** nevyskytuje. Přesněji řečeno: velkou většinu z 31 nalezených potenciálních příkladů, z nichž se některé opakovaly, nebudeme jako AVNS klasifikovat, protože nevyhovují stanoveným kritériím (srov. odd. 1.2.1). Příklady lze rozčlenit následovně:

1. První skupinu tvoří spojení se slovesem *býti*, *činiti* a *míti*. Jediným zjištěným nepochybným AVNS se slovesem *býti* je *býti (komu) potřebí*, variantní k *býti (komu) potřeba*, tzv. modální funkto (srov. odd. 4.2.3).¹⁸⁴ Další vyexcerpovaná spojení ve větě plní syntaktickou funkci přísudku jmenného se sponou (k jeho vymezení srov. odd. 3.2.2.2). Jak je to s jejich sémanticko-syntaktickou transpozicí a celostním významem?

býti dobře: sám já to uznávám že dobře není/ ale neumím té cesty nalézt/ kterak by se to napravit mohlo (1222);

býti lépe / náležitěji: neb jistě lépe a náležitěji jest (1202);

býti dosti: dosti by toho bylo/ aby zjevní nepřátelé/ takové měli činiti plundrování (1205);

*býti jedno*¹⁸⁵: *že jsú všickni lidé od Adama poslí/ a všickni/ že mají býti jedno/ a vrchnosti žádné* (1222);

*činiti hůře, více*¹⁸⁶: *místa pak svatá divnými a nevymluvnými obyčejí potupují/ a kazí/ a ještě nadto více a hůře/ že činiti chtí hrozí* (1202);

míti dosti: aby cizích věcí sobě neosoboval/ ale na svém císařství dosti měl (1210).

Všechna spojení se vyskytují v podané řeči postavy. Ve spojeních *býti lépe / hůře / náležitěji* a *činiti hůře / více* nezaznamenáváme celostní význam podmíněný transformací, příslovce slouží hodnocení či vyjádření kvantity. Jiná situace je podle našeho názoru u spoje-

¹⁸⁴ Otázku zastoupení predikativ v AVNS nebylo na základě shromážděného materiálu možno teoreticky rozpracovat ani uspokojivě vyřešit.

¹⁸⁵ K slovnědruhové příslušnosti slova *jedno* srov. pozn. 17.

¹⁸⁶ Příklad jsme neklasifikovali jako elipsu, resp. jsme nedoplňili jmenný komponent (*obyčejí*) z předchozí věty.

ní *býti dosti*: jeho významová celost se projeví, když užijeme transformační kritérium a nahradíme sloveso *býti* slovesem *činiti*. Význam takového spojení je přenesený (*činiti dosti* ‚dostát čemu, splňovat co‘). Proto hodnotíme spojení *býti dosti* a *míti dosti* jako AVNS. I u spojení *býti jedno* je význam příslovce přenesen (lidé si mají být ‚rovni‘),¹⁸⁷ považujeme je rovněž za AVNS.

2. Velká skupina spojení s adverbium tvoří jistou analogii ke spojením slovesa s prostým instrumentálem (srov. odd. 3.3.1.4), popisovaným jako tzv. bližší určení (viz odd. 3.4.1). Adverbium je buď (a) jakoby již obsaženo ve významu slovesa a „potvrzuje“ jej (tyto případy mají blízko k vnitřnímu předmětu, viz odd. 3.4.4), nebo (b) má význam bližšího způsobového určení slovesa.¹⁸⁸

- a) obrátiti vniveč
- rozehnatí narůzno
- vyrovnati se spolu
- smluviti se spolu
- sjeti se spolu, vespolek
- vyhnati ven
- puntovati se vespolek
- b) míti se poctivě (‚chovat se řádně‘)
- zachovati se pokojně
- položiti se vojensky
- státi pohotově
- vypravit se vojensky, zbrojně

U skupiny a) vnímáme zřetelný celostní význam spojení. Jedině spojení *obrátili vniveč* však obsahuje kategoriální sloveso (srov. Kralčák 2005: 61n.), a proto patří k AVNS.

Spojení skupiny b) mají s výjimkou spojení *státi pohotově* povahu kolokací a k AVNS je nezařazujeme (srov. podrobnější výklad v odd. 3.4.1).

3. Četně doložené spojení *učiniti tak* – tedy s elidovaným jmenným komponentem nahrazeným odkazovacím prostředkem – pojednáváme v odd. 3.2.2.4.1.

Pro AVNS o struktuře **Vk – Adv** jsme tedy prozatím našli pouze následující spolehlivé příklady:

- býti (3) potřebí
- býti dosti
- býti jedno

¹⁸⁷ V jednoduchých uvozovkách zde nenabízíme samostatné diferenční překlady do nové češtiny, ale ukazujeme vzdálení příslušných významů adverbii od jejich významů základních.

¹⁸⁸ Kromě kritéria sémantického můžeme k rozdělení obou skupin použít kritérium slovotvorné: ve skupině a) jsou adverbia původní (*ven*) nebo ustrnulá, ve skupině b) jsou adverbia deadjektivní.

míti dosti
obrátití (4) vniveč
státi pohotově

3.3.5 Shrnutí

Doklady shromážděné v tzv. průzkumné databázi, jež jsme třídili v této kapitole do skupin podle formálních kritérií, potvrdily dva předpoklady: a) vysoké zastoupení centrálních skupin AVNS (**Vk – Sa₄**, **Vk – Prep – Sa**, vlastně i **Sa – Vk**) ve zkoumaném textu; b) výskyt přechodných a diskutabilních případů, jimiž se budeme zabývat dále (**3.4**). Vzhledem k velikosti této databáze nepřekvapuje, že jsme v periferních skupinách AVNS shromáždili velmi malý počet dokladů. Tyto doklady však splňují všechna stanovená kritéria, a proto nelze zužovat vymezení AVNS jen na některé skupiny.

3.4 Vybrané skupiny hraničních a sporných příkladů

V analyzovaných spojeních vystupuje několik přechodných skupin sporných příkladů, které souhrnně pojednáme v následujících oddílech, i když už jsme na ně v předchozích výkladech na různých místech upozorňovali.

3.4.1 Tzv. bližší určení a prostředek

V našich příkladech se vyskytuje řada slovesně-jmenných spojení s určitými typy přísloušného určení způsobu, jež orientačně nazýváme bližší určení, na místě jmenného komponentu. V obecném významu těchto spojení se (v různé míře) slučují dva významové rysy. Prvním je bližší specifikace významu slovesa pomocí substantiva nebo adverbia, jejichž význam ze slovesa vychází, je do něj jakoby už zahrnut (*oklamati lstí*, *popuditi se hněvem*, *potkati se bojem*, *utkat se*, *trápiti mukami*, *vyzdvihovati chválami*, *žádati prosbami*). Nejvýraznější příklady tohoto jevu jsou vnitřní předměty – ty opakují význam slovesa (srov. odd. **3.3.4**) a dochází tak k tautologickým vyjádřením (srov. uvedené příklady). Druhým pólem škály popisovaných spojení je významový rys prostředku, jímž se realizuje význam slovesa (*napraviti napomínáním*, *přemoci prosbami*; *utvrditi bulí*; *osaditi lidem*). Jak jsme napsali, mezi oběma významovými rysy je plynulý přechod.¹⁸⁹

Totožný jev, jistou (různou) míru tautologičnosti ve slovese a v závislém členu, pozorujeme i u adverbii (srov. odd. **3.3.4**; zde pracujeme s větším množstvím příkladů).

¹⁸⁹ Seznam všech vyexcerpovaných spojení s tzv. bližším určením je v **Příloze 1**.

První skupinou jsou adverbia ustrnulá z tvarů různých slovních druhů:

rozehnati (4) narůzno

obrátili (4) vniveč

obraceti se (= 4) nazpátek

potkali se, sejít se, sjet se, smluviti se spolu (s 7)

sjet se, puntovati se vespolek (s 7)

jmenovati (4) zejména „jmenovati, nazývati jménem“

zmařiti (4) darmo

Adverbium může být i původní: obrátiti se, ukrásti se, utéci pryč.

Jako druhou skupinu vymezujeme spojení s odvozeným adverbium. Významová shoda mezi slovesem a adverbium je někdy úplná (*pustiti /krále/ svobodně, jíti pěšky* – nelze někoho propustit a zároveň mu neudělit svobodu, nelze jít jinak než pěšky), jindy lze podobné adverbium pravděpodobně očekávat, protože opačná situace, vyjádřitelná antonymem příslušného adverbia, je příznaková: *zachovati se pokojně, držeti (království) pokojně, mluvíti zjevně, pověděti vpravdě*.

Zvláštní skupinu těchto spojení tvoří výrazy z oblasti vojenské a z podobných významových okruhů. Spojení *ležeti / míti / státi pohotově* přechází s ohledem na tvoření řady pojmenování (ještě *býti pohotově*) a na významové vyprázdňení sloves (slovesa *ležeti* a *státi* jsou v něm vlastně synonyma) k AVNS. U nalezených spojení *položiti se / vypraviti se / táhnouti vojensky, vypraviti se zbrojně* a *vskočiti loupežně* obsahuje příslušný význam těchto sloves a význam připojených adverbii společné rysy.¹⁹⁰

Proč uvažujeme o blízkosti spojení s tzv. bližším určením a AVNS? Jednak proto, že v nich dochází k těsnému významovému vztahu mezi oběma komponenty spojení – a to buď úplnému (*zapsati se zápisem, žádati prosbami, obracet se nazpátek*), nebo silnému (*porušovati koho smilstvím*, srov. *porušiti pannu; mluvíti zjevně*), jednak kvůli občasnému výskytu potenciálně kategoriálního slovesa (*dáti, obrátiti*) nebo expletivního abstrakta (*obyčej*) v těchto spojeních. Význam obou komponentů se tedy do určité míry překrývá,¹⁹¹ obdobně jako u AVNS zde dochází k „významovému srůstání“ dvou komponentů slovesně-jmenného spojení (srov. pozn. 2). U spojení s tzv. bližším určením je však blízkost komponentů podmíněna

¹⁹⁰ V dokladovém materiálu Jungmannova *Slovníku* se vyskytují následující slovesa pojící se s adverbium *vojensky*: *poslati, potkati se, vtrhnouti, jíti* a *vybíti* (Jungmann 1989, s. v. *wogenský*).

¹⁹¹ Proto uvádíme některá zde analyzovaná spojení také v odd. 3.4.4 jako příklady vnitřního předmětu, resp. vnitřního adverbia.

lexikálně, nedochází k sémanticko-syntaktické transformaci (ani ve spojeních jako *dáti něco darem* nejsou slovesa kategoriální), a proto je nehodnotíme jako AVNS.¹⁹²

3.4.2 Počasí, meteorologické jevy

Hájek v textu *Kroniky* často podává informace o meteorologických jevech, které v příslušném roce nastaly. Jádrem takových informací bývá slovesně-jmenné spojení s abstraktním substantivem. Tato spojení vytvářejí v našem materiálu nepříliš frekventovanou, ale zřetelně se odlišující skupinu.

Slovesa v nich mají nejčastěji význam existence a trvání jevu (*děšť prší, hromobití jsou, kroupy prší, příválové jsou, soumrak je, suchota je, zatmění slunce je, zemětřesení je, zima je, zima trvá*) nebo jeho nastání (*horko přijde, kroupy spadnou, povětrí se strhne, povodeň přijde, slunce vychází, sníh spadne, zima se počne*). Spojení *býti před západem slunce* se v sémantické klasifikaci (v kap. 4) zařadí mezi časově modifikovaná, protože vyjadřuje stav před popisovaným jevem (srov. odd. 4.2.8.2).

Spojení z oblasti meteorologických jevů hodnotíme v otázce příslušnosti k AVNS jako zcela periferní. Dokladů je málo, jen některá slovesa jsou kategoriální (*býti, trvati, přijíti, strhnouti se, počítí se*), jiná plnovýznamová (*pršeti*; srov. pozn. 202). Jiný význam než „nastání jevu“ nemáme doložen buď vůbec („ukončení jevu“), nebo s velmi omezeným repertoárem sloves (*býti*).

Jakousi obdobou meteorologických jevů může být substantivum *mor*, u něhož máme doloženu fázovou triádu s členem ingresivním (*mor přijde*), durativním (*je*) i egresivním (*přestane*).

3.4.3 Tzv. substantivum personální

3.4.3.1 Vymezení pojmu

Lze k AVNS počítat spojení slovesa se substantivem označujícím osobu (a její úřad, hodnost, stav, příbuzenský vztah apod.: *biskup, císař, dědic, manželka*) či znamení úřadu (*kořuna, stolice*)?¹⁹³

¹⁹² Se dvěma výjimkami – metaforické spojení *nakaziti bludem / bludy* a adverbiální spojení *obrátili vniveč* jsou AVNS, protože vyhovují stanoveným kritériím (srov. odd. 1.2.1, jako jediné z našich příkladů obsahují kategoriální sloveso).

¹⁹³ Naše skupina slovesně-jmenných spojení s tzv. substantivem personálním zhruba odpovídá dvěma podtypům „jmenných přísudkových a vztahových určení“ typu *přítel se stal ředitelem*, resp. *zvolili jej předsedou* popsaných Trávníčkem (1962: 140 a podrobněji 144n., uvedené příklady jsou ze s. 140): substantivum se vztahuje k podmětu, nebo k předmětu. Tato určení Trávníček nehodnotí jako doplňky, protože vyjadřují „vlastnost na

Zařazení těchto spojení do databáze opravňuje nejen častý výskyt depletivních sloves kombinujících se s uvedenými substantivy (*učiniti biskupem, býti pomocníkem* atd.; spojení s nedepletivními slovesy pak působí jako protipříklady), ale především významový posun, který zaznamenáváme u substantiv. Slova *biskup, císař, král* apod. zde neoznačují konkrétní osobu (nositele funkce, úřadu), ale sám úřad, pozici, roli či funkci, jež osoba zastává. *Korunou* se (již) nemyslí konkrétní předmět o určitém tvaru, hmotnosti apod., který se klade korunovanému na hlavu, nýbrž znak jeho úřadu (srov. výklady o konkretizaci abstrakt v odd. 3.2.2.1).

Nedostatečným argumentem pro klasifikaci těchto spojení jako AVNS by bylo, že u nich pozorujeme obdobné významové vztahy jako u AVNS (vyjadřují aktionsart, kauzativitu apod.: to nejsou schopnosti vlastní pouze AVNS; srov. odd. 2.2.1.2 a obdobnou argumentaci v odd. 3.2.2.2).

L. Kralčák (2005: 58) připouští, že na místě jmenného komponentu AVNS může být činitelské substantivum „v neintenzifikovanom význame“. Všechna jím uváděná substantiva se pojí se slovesem *byť*, až na substantiva *vinník* a *pán* (spojení *byť pánom* a sloveso *panovať*) jsou to deverbativa (srov. však komentář v následující poznámce). Všechna jím uváděná AVNS lze vysvětlit jako produkt multiverbizace.¹⁹⁴ Klíčovým kritériem, zda jde o AVNS, je však významový přenos (srov. odd. 3.2.1 a 3.2.2.2).

3.4.3.2 Skupiny příkladů

Spojení se substantivem personálním na místě jmenného komponentu lze – s určitými zpřesněními – členit podle základních sémantických příznaků trvání stavu, změny stavu a způsobení změny stavu, s rozlišením počáteční a koncové fáze stavu (srov. odd. 1.2.2.2).¹⁹⁵

ději závislou“ (141). – Na hojně Trávníčkovy příklady, do značné míry paralelní k našim, zde jen upozorňujeme, nebudeme je podrobněji analyzovat.

¹⁹⁴ „Úlohu abstraktného substantíva vo funkcii menného komponentu AVNS plnia aj činitel'ské podstatné mená, no iba v tzv. neintenzifikovanom význame, napr. *ručiteľ, učiteľ, majiteľ, pestovateľ, zberateľ, podporovateľ, zásobovač, vládca, sudca, vinník* (napr. *vinníkom toho je on = on to zaviniť*). Z gramatického hľadiska ide o také konštrukcie, ktoré umožňujú, aby sa v ich valenčnej štruktúre nachádzal logický subjekt (zväčša v datíve alebo genitíve), napr. *byť učiteľom niekomu (učiť niekoho), byť pestovateľom niečoho (pestovať niečo)* a pod. Takúto schopnosť majú i také názvy osôb, pri ktorých ide pri slovotvorne súvzťažnom verbe o opačný slovotvorný vzťah, teda o desubstantívum, napr. *sluha – slúžiť, pán – panovať* a pod., teda napr. *byť sluhom niekomu* („slúžiť“).“ (Kralčák 2005: 58) – Tvrzení o přítomnosti logického subjektu ve **valenční** struktuře „konstrukci“ považujeme vzhledem k odlišným sémanticko-syntaktickým vztahům, do nichž vstupují citovaná substantiva, za unáhlené a citujeme je pouze kvůli uváděným příkladům. Rovněž tvrzení o **opačném slovotvorném vztahu** u substantiva *sluha* je mylné: sloveso *slúžiť* není desubstantivní, naopak slovo *sluha* je činitelské (tedy deverbální) substantivum (viz *MČ I*, 1986: 245, oddíl 1.1.1.1.13 c).

¹⁹⁵ Následující výklad předjímá 4. kapitolu této práce, proto budou některé pojmy v něm užité blíže objasněny až později.

Jako první odlišíme změnu stavu (*učiniti biskupem, složiti císaře*) a jeho trvání (*býti císařem, míti krále*). Změnu stavu můžeme rozdělit podle toho, zda vyjadřuje jeho zahájení, nebo ukončení (srov. uvedené příklady). Předběžně lze říct, že význam ‚zahájení stavu‘ („ingresivní“) je nepříznakový (*dáti za manželku, přijmouti za pána*), zatímco význam ‚ukončení stavu‘ („egresivní“) je málo frekventovaný a silně příznakový, s omezeným repertoárem sloves.¹⁹⁶

Dále můžeme spojení rozdělit podle vyjádření kauzativy. U změny stavu odlišíme spojení kauzativní (agens způsobuje, že se někdo druhý stává /že někdo druhý přestává být/ někým) a autokauzativní (agens se sám ujímá funkce /rezignuje na ni/, tj. způsobuje, že se sám stává někým). U stavových spojení nebudeme opozici základních spojení typu *býti biskup – míti biskupa* popisovat přesnou terminologií, ale tím, zda se vyjadřuje pohled osoby, jež je totožná s nositelem funkce vyjádřené jmenným komponentem spojení, nebo pohled jiných osob. Toto odlišení v podstatě odpovídá opozici autokauzativní – kauzativní u spojení vyjadřujících změnu stavu.

Vymezili jsme tedy šest skupin s následujícími charakteristikami:

- A) změna stavu, kauzativní, „ingresivní“: *učiniti císařem*;
- B) stav, osoba–podmět věty není ve funkci vyjádřené jmenným komponentem: *míti císaře*;
- C) změna stavu, kauzativní, „egresivní“: *složiti císaře*;
- D) změna stavu, autokauzativní, „ingresivní“: *učiniti se mnichem*;
- E) stav, osoba–podmět věty je ve funkci vyjádřené jmenným komponentem: *býti králem*;
- F) změna stavu, autokauzativní, „egresivní“: ‚přestat být králem‘.¹⁹⁷

Mezi změny zařazujeme také spojení s nedokonavými slovesy, pokud vyjadřují jasné zaměření na cíl, nikoliv na průběh děje: např. u slovesa *voliti* se v dokladu „*i sjevše se korferštové/ volili sú jeho za krále římského*“ (1212) nelíčí proces volení, ale informuje se o tom, kdo byl zvolen.

Aby měla analýza větší výpovědní hodnotu, zahrneme do ní několik skupin verbonominálních spojení – spojení slovesa (potenciálně kategoriálního i nekategoriálního) a:

1. substantiva personálního, označující úřad, pozici či roli, nejobecněji funkci (viz výše; *císař, biskup, manželka, svatý, dědic* atd.);
2. abstraktizovaného konkrétního substantiva symbolizujícího úřad císaře, biskupa apod. (*koruna, stolice*);

¹⁹⁶ K uvedeným pojmům a rozdělení prosté změny na zahájení a ukončení stavu srov. zpřesnění v odd. 4.2.6.

¹⁹⁷ Nemáme k dispozici odpovídající doklad.

3. substantiva označujícího abstraktně chápaný předmět spravovaný úřadem (*biskupství, císařství* – v našich příkladech nejde o území, teritorium) nebo obdobného abstrakta odvozeného od substantiva s významem jiným než „úřad“ (*dědictví*);
4. abstrakta označujícího děj, případně výsledek děje (*korunování, svědectví*), přičemž tato spojení svým významem (přibližně) odpovídají spojení z předchozích skupin (*vykonati korunování ~ učiniti králem*).

Příklady jsme excerpovali z rozšířené průzkumné databáze (z cca 1800 dokladů jich využíváme přes 300, tedy asi 17 %). Zde popisujeme obecnější tendence, z příkladů vybíráme, u frekventovaných sloves dokumentujeme slovesné vazby. Přehled všech spojení, na nichž jsou založena následující pozorování, je v **Příloze 2**.¹⁹⁸

3.4.3.3 Popis dokladů

Skupina A („učiniti císařem“) je velmi frekventovaná z pochopitelného důvodu, že kronika velmi často zaznamenává volení panovníků a obdobné události.

Řadu substantiv máme doloženo se slovesem *voliti* (*voliti biskupa, voliti koho králem, voliti koho za císaře* apod.), *učiniti* (*biskupem*), *vyhlásiti* (*za dědice*) a *vyzdvihnouti* (*za svatého*); dále se v našich případech vyskytují slovesa *jmenovati*, *korunovati*, *připsati* (*připsati k počtu svatých*), *stvrzovati*, *ustanoviti*, *uvésti*. Vyskytuje se také vazba *opatřiti se* (*pánem*). Významovou opozici tvoří slovesa *dáti* (*dáti komu koho za manželku*) a *pojmoviti* (*koho za manželku*), případně *vzítí* (*koho za manželku*) a *přijmouti* (doloženo *přijmouti koho za manžela, za pána* apod.).

Vymezení tzv. substantiv personálních zčásti odpovídají *lid* a *vojsko*, jež se pojí zejména se slovesy *sebrati* a *shromáždití*.

S atributy úřadů máme doloženy tyto vazby: *korunovati koho císařskou korunou, vstaviti na koho císařskou korunu* a *posaditi koho na biskupskou stolicí*.

U substantiv typu *biskupství, království* se slovesy *dáti* a *půjčovati* zdůrazňuje akt předání, slovesy *voliti, potvrditi, korunovati, pomazati, posvětití* a *vsaditi* (*koho na*). Spojení *postoupiti biskupství / království* a *vzdáti království* můžeme zařadit jednak sem (král *postoupil / vzdal* království nástupci, tedy učinil králem svého nástupce), jednak do skupiny F (zároveň sám přestal být králem).

Nesporné AVNS (s dějovým abstraktem) je *vykonati korunování*.

Ve skupině B („míti císaře“) jednoznačně dominuje sloveso *míti* (*míti biskupa, mítí koho za pána*).

Tomuto slovesu konkuruje *držeti* (*koho za svatého*), absence požadované osoby se vyjadřuje spojením *býti bez* (*zprávce*). – Spojení jiných typů (2–4) se v našich dokladech prakticky nevyskytují.

Ve skupině C („složiti císaře“) je minimum dokladů s tzv. substantivem personálním, ale zato řada se substantivy typu *království*.

¹⁹⁸ Tam jsou také k dohledání vidové varianty sloves, které nebyly do tohoto orientačního přehledu zahrnuty.

Kromě spojení *složiti císaře* máme doloženo ještě *rozpustiti lid* a *vojsko* (srov. výše). Významově blízké této skupině je *zlehčiti krále* ‚pohrdnout králem‘ a nekauzativní *ztratiti biskupa*.

U substantiv na *-ství* registrujeme pestrý repertoár sloves: *složiti*, *ssaditi*, *vyhnati*, *vysaditi*, *vyvésti koho z království*, *z biskupství* apod. a *zbaviti koho biskupství*, *císařství*, *kněžského úřadu*.

Ve skupině D („učiniti se mnichem“) máme kromě dokladu uvedeného jako příklad k dispozici pouze spojení jiných typů.

Jedná se o stylisticky podmíněné obraty *dosednouti na královskou stolicí*, *přijmouti královskou korunu* a *uvázati se v královskou stolicí* a dále spojení *obdržeti císařství* (implikující menší aktivitu subjektu než v ostatních spojeních), *ujmouti císařství*, *uvázati se v knížectví*, *vejíti v dědictví*, *vzíti biskupství* ‚ujmouti se biskupství‘ a *vejíti v přátelství*; poslední je vzhledem k povaze abstrakta jasné AVNS.

U skupiny E („býti králem“) se s tzv. substantivem personálním (v nominativu nebo instrumentálu) spojuje pouze sloveso *býti* (*biskup*, *kníže*; *hajtmanem*, *kmotrem* atd.).

U synonymních spojení vyjadřujících spravovanou entitu je nejčastější sloveso *držeti* (*císařství*, *duchovenství* atd.), dále se vyskytují slovesa *zpravovati*, *míti*, *požívatí* a *užívatí*.

V poslední skupině („přestat být králem“) zcela chybějí doklady na spojení s tzv. substantivem personálním a i jiné se vyskytují jen výjimečně.

Do skupiny F lze zařadit spojení *vzdáti komu království* (srov. výše) a nepochybně AVNS *vykonati králování* s dějovým abstraktem.

Příklady jsme excerpovali z malého vzorku textu, ale i tak dobře ilustrují modelové tvoření (srov. pojem *Kommutationsreihen* charakterizovaný v odd. 2.2.1.2.). Zřetelně se ukazují kombinatorické možnosti komponentů a na jejich základě lze rozhodovat o přijatelnosti spojení zde nedoložených.

Pro to, že se jednotlivé vymezené typy popisovaných spojení vyskytují v naznačeném poměrném rozložení a že spojení některých typů se substantivy z určitých skupin nejsou v našich dokladech zastoupena, jsou v zásadě tři doplňující se důvody:

- mimojazyková skutečnost: nástup nového krále (biskupa), pokud probíhá řádně, obvykle provází korunovace (volba) prováděná někým jiným, nikoliv samotným úspěšným kandidátem – proto je tak málo spojení s tzv. substantivem personálním ve skupinách D a F;
- pojmenovací potřeby: větněčlenská struktura a lexikální obsazení věty se řídí nutností označit (pojmenovat) osobu, o níž se mluví, a uvést její jméno do vztahu s její hodností;
- možnost využití alternativních jazykových prostředků pro vyjádření požadovaného obsahu: např. pro změnu signalizující počátek děje můžeme vedle příslušného slovesa užít také sloveso *býti* (resp. *míti*) modifikované fázovým slovesem *počítí* / *začítí*.

3.4.3.4 Shrnutí

Ukázali jsme, že popisovaná spojení s tzv. substantivem personálním a spojení jim ekvivalentní tvoří významnou, bohatě členěnou a v Hájkově jazyce produktivní oblast slovesně-jmenných spojení. I přes významové posuny substantiv (,úřad, role či funkce, kterou osoba zastává‘ místo konkrétní osoby–nositele funkce) není možné některé typy zde popisovaných spojení (typu *voliti biskupa* a *vyhnati z císařství*) považovat za AVNS, protože neprošla potřebnou sémanticko-syntaktickou transformací (srov. odd. 3.1.2 a 3.2.2.2). K AVNS se blíží spojení s depletivními slovesy (*učiniti císařem*). Za AVNS považujeme spojení obsahující deverbativní substantivum, jež si ve své sémantické struktuře zachovává dějové rysy (*držeti stráž*), spojení se jmény činitelskými (*míti za pomocníka*, *učiniti vítězítelem*) a některými dalšími (*míti za přítele*).¹⁹⁹ Jednoznačnými AVNS pak jsou zmíněná spojení s abstraktem s (původním) významem děje: *vykonati korunování*, *vykonati kralování*, *vejíti v přátelství*.

3.4.4 Vnitřní předmět

Při popisu verbonominálních spojení se často věnuje pozornost nápadnému jevu, tzv. vnitřnímu předmětu. Ten má stejný kořen jako řídící sloveso nebo je s tímto slovesem aspoň významově souznačný.

Výše jsme uvedli (v odd. 2.3.1), že se vnitřním předmětem ve svých mluvnicích zabývají J. Gebauer (1929: 330 a 420n.) a V. Zikmund (1863: 187). O vnitřním akuzativu Gebauer píše: „Pojem, jež ten akkusativ vyslovuje, je takořka z nitra slovesa vyňat a pak k němu opět připojen jakoby jeho předmět. Jest to ozdoba slohová, oblíbená zvláště některým spisovatelům doby starší.“ (330)²⁰⁰

„Vnútornému akuzativu“ věnuje pozornost také J. Damborský.²⁰¹ Uvádí následující příklady: *sľub sľúbil, taký súd usúdil, takú reč preriekol, veľkú obeť obetoval, ledvaže krok kročil, bojoval boj*. Jako vnitřní předmět hodnotí i spojení se substantivem v instrumentálu jako *zaspati nepokojným snom*, *žíti prísnyim životom*, *spáti hlbokým spánkom*, *rozgnevati sa zúrivyim hnevom*.

Čermák zmiňuje analogický jev (s příklady *žít život*, *bojovat boj*, *hrát hru*, *dělat dílo*) a pojmenovává jej termínem z rétoriky *figura etymologica* (1974: 299).

Jak vyplývá z citovaných příkladů, nepřekrývá se vnitřní předmět úplně s oblastí AVNS: jen některá spojení splňují naše kritéria.

V základní databázi (srov. odd. 1.3.4) najdeme stejnokořenné vnitřní akuzativy *bráti berně*, *dáti dary*, *platiti plat*, *poslati posly*, *praviti pravdu* (se značným významovým oddálením), *potvrzovati stvrzení*; z významově souznačných akuzativů uvádíme např. *trpěti hlad*;

¹⁹⁹ Tato spojení jsme v odd. 3.4.3.3 neuvedli, protože jsme u příslušných sloves měli k dispozici jiné, reprezentativní příklady.

²⁰⁰ Definice a charakteristika vnitřního instrumentálu na druhém citovaném místě jsou prakticky totožné.

²⁰¹ V práci *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis*, Nitra ⁴1924, s. 237 a 240; cit. dle: Kralčák 2005, 18n.

dále následující vnitřní instrumentály: *býti bytem*, *dáti* (co) *darem* a *darovati* (koho) *dary*, *korunovati korunou*, *upečetiti pečetěmi*, *zapsati se zápisem*, *obezdíti zdí* a instrumentály významově souznačné: *popuditi se hněvem*, *trápiti mukami / nemocí*, *žádati prosbami*, *spáliti ohněm*, *křičeti vysokými hlasy*. Podobný významový vztah mezi slovesem a řízeným slovem se neomezuje na předmět, nastává i u podmětu²⁰² a u příslovečného určení: *rozehnati narůžno*, *vyhnati ven* (dále i *darmo zmařiti* /1303/).²⁰³

Uvedeným spojením připisujeme ve shodě s výše citovaným Gebauerovým tvrzením stylytovnou funkci – patří do Hájkova repertoáru prostředků vysokého stylu (bližší v kap. 5). Tomu odpovídá, že zpravidla bývají modifikována adjektivem nebo adverbem k vyjádření (vysoké) intenzity jevu (srov. podkap. 5.4):

rozličnými je trápí mukami (1202);
v české zemi jednak ustavičně déšť pršal (1203);
dal jest také Přemysl klášteru tomu hojně dary (1210);
ještě více hněvem se popudil (1210).

3.5 Shrnutí kapitoly

Hlavním cílem této kapitoly bylo s využitím získaných příkladů objasnit hranice oblasti AVNS. Proto jsme u různých typů spojení sledovali, zda jsou splněna stanovená kritéria, všímali si přechodných jevů a také komentovali skutečnosti, které nám znesnadňovaly rozhodování (např. přechody mezi třídami slovních druhů i uvnitř těchto tříd).

AVNS jsme roztřídili podle morfologických charakteristik jmenného komponentu. Našli jsme dostatek reprezentativních příkladů struktur **Vk – Sa**, **Vk – Prep – Sa** a **Sa – Vk**, naopak příkladů struktury **Vk – Adv** bylo velmi omezené množství.

V další části této kapitoly jsme popsali čtyři typy spojení a doložili je příklady: prvním typem byla spojení s tzv. bližším určením na místě jmenného komponentu, jež stojí mimo oblast AVNS, protože významový vztah mezi komponenty je jiného druhu než u AVNS. Druhý typ, spojení popisující meteorologické jevy, k AVNS (zčásti) řadíme, protože vyjadřují obecné sémantické rysy (nastání stavu apod.). Dále jsme popisovali spojení s tzv. substantivem personálním na místě jmenného komponentu. I když všechna vyjadřují obecné sémantické kategorie, patří k AVNS pouze spojení s deverbativy, jež si v sémantické struktuře zacho-

²⁰² Bohužel nemáme k dispozici jiný příklad než sporné *pršal déšť/pršali dešťové*. Ve staré češtině je *pršeti* polysémní (vyjadřuje různé druhy pohybu dolů, novočeským ekvivalentem by bylo *padat*, srov. *Staročeský slovník* 1968–2009, s. v. *pršeti*) a je pravděpodobné, že u něj v Hájkově době ještě nedošlo k tak silné redukci kolokability jako v nové češtině a ke gramatickému omezení na 3. osobu.

²⁰³ I pro tato adverbia platí výše uvedený citát z Gebauerovy *Historické mluvnice*. Srov. také odd. 3.4.1.

vávají dějové rysy. Hlavní část těchto spojení (*zvoliti biskupem, učiniti králem, býti císařem* atd.) hodnotíme jako přechodnou skupinu. Poslední typ spojení, kterému jsme věnovali pozornost, je vnitřní předmět a vnitřní adverbium. Rozdíl mezi vnitřními předměty a AVNS vyplývá z rozdílných definic obou oblastí: vztah mezi komponenty je vymezen jednou na základě kritérií lexikálněsémantických, podruhé sémanticko-syntaktických (podobně jako u spojení s tzv. bližším určením). Uvedli jsme příklady z průniku obou oblastí.

4. Předpoklady a možnosti sémantické klasifikace AVNS

4.1 Východiska

V literatuře popisující AVNS se setkáváme v zásadě se dvěma způsoby významového popisu a třídění AVNS: první vychází z klasifikace kategoriálních sloves (viz odd. 4.1.2), druhý přihlíží k celkovému významu spojení (viz odd. 4.1.3). Je ovšem také možné popisovat a třídit samotná kategoriální slovesa (viz odd. 4.1.1).

4.1.1 Popis formálních sloves; návrh na jejich třídění (Kralčák 2005)

Uvedli jsme (srov. odd. 1.2.2.2), že kategoriální slovesa, ač významově vyprázdněná, nesou jisté obecné významové rysy: mohou vyjadřovat počátek, průběh, ukončení nebo způsobení děje či stavu.²⁰⁴

Podrobnou klasifikaci těchto sloves vypracoval na základě distinktivních rysů dynamičnosti, akčnosti, intervalovosti a modálnosti L. Kralčák (2005: 45–54). Pro nás je mj. důležité, u kterých skupin sloves počítá s intervalovostí (fázovostí). Intervalovost mohou slovesa vyjadřovat buď primárně („v [...] sémantickéj štruktúre je dominantne prítomná séma intervalovosť, napr. *rozbehnúť*, *pokračovať*, *zastaviť*“, 46), nebo sekundárně (slovesa s dominujícími subkategoriálními příznaky dynamičnosti nebo akčnosti, např. *dosiahnúť* /*úspech*/, *uzavrieť* /*zmluvu*/, *zaujať* /*stanovisko*/, t.). Slovesa z druhé skupiny nelze podle Kralčáka hodnotit jako intervalová, protože by to „znamenalo príliš široké chápanie tohto parametra deja“ (t.).²⁰⁵

Kralčák dělí kategoriální slovesa následovně (47n.):

A) operátory („spájajú [sa] s menom, aby sa tak utvoril výraz s plným slovesným významom“, 47);

A1) akční: *dať* (*dať súhlas*);

A2) stavové: *byť* (*byť prekážkou*);

A3) procesní: *cítiť* (*cítiť strach*);

B) modifikátory („majú zároveň funkciu fázovo, resp. modálne modifikovať celý slovesný význam“, t.);

B1) modální: *mať* (*mať úmysel*);

²⁰⁴ Helbig (1984: 178) spojuje s gramatickými kategoriemi význam stavu, změny stavu a způsobení změny stavu. Další dělení těchto skupin se podle něj opírá o lexikální kritéria (viz odd. 1.2.2.2).

²⁰⁵ Kralčák na tomto místě mj. polemizuje s články F. Čermáka (1974) a E. Macháčkové (1983), v nichž se podle něj pokládají za inchoativní, a tedy za fázová. Podle našeho názoru to není vhodná argumentace, protože Kralčák nepřihlíží k významu a rozsahu pojmu *inchoativní* ve škále jejich termínů.

B2) limitní: *byť (byť pred infarktom)*;

B3) fázové, dále členěné na:

B3a) inchoativní;

B3b) durativní;

B3c) terminativní;

skupiny B3a–B3c lze dále členit na slovesa akční, stavová a procesuální, např. *dať sa (do prestavby)*, *pokračovať (v prestavbe)*, *skončiť (prestavbu)*.

I bez detailní charakteristiky jednotlivých skupin, již zde nebudeme opakovat, je třeba uvést naše výhrady ke Kralčákovu třídění kategoriálních sloves vzhledem k AVNS (a–c).

(a) První skupina výhrad je spíše formální. Jednak je na pováženou, že třída limitních modifikátorů (B2) má co do počtu a významu dokladů v klasifikaci zcela okrajové postavení, jednak není dostatečně vysvětleno, proč se některá slovesa vyskytují ve více skupinách, přičemž o jejich zařazení mnohdy rozhodují jiná kritéria než jejich vlastní význam, např. význam předložky daný valencí slovesa (*byť pred infarktom*; *dostať sa do – dostať sa z*).

(b) Dále je nutné upozornit, že protiklad mezi dvěma skupinami neakčních sloves, slovesy stavovými a procesuálními, je v Kralčákově popisu velice nezřetelný.

(c) Naše nejzávažnější výhrady vycházejí z toho, že některé distinktivní rysy jsou společné pro více velmi odlišných skupin (např. neintervalovost pro operátory a modální modifikátory),²⁰⁶ jiné se stávají distinktivními až na nejnižší rovině třídění, a znovu tak sbližují zdánlivě velmi ostře oddělené skupiny (např. akčnost, stavovost a procesuálnost může být vyčleněna jak u spojení intervalových fázových, tak u spojení neintervalových). Proklamovaný protiklad plného slovesného významu (např. u stavového spojení *byť prekážkou*) a jeho fázové modifikace (např. u spojení *stať sa prekážkou*, *zostávať prekážkou*, *nezostať prekážkou*)²⁰⁷ zůstává u uvedených a podobných významově blízkých spojení nejasný.

Bylo by tedy prospěšné nevolit jeden z distinktivních rysů jako základní, aby z této vcelku arbitrární volby nevyplynuly čtyři zcela odlišné modely třídění, ale naopak se pokusit setřít umělé protiklady: model klasifikace by zřejmě bylo prospěšné přepracovat ze stromového grafu do podoby tabulky.²⁰⁸

²⁰⁶ Kralčák navíc hovoří o tom, že některé z jím vyčleněných distinktivních rysů v sémantické struktuře sloves převládají, jiné jsou podružné, vystupují až jako sekundární (srov. např. vymezení intervalovosti shrnuté výše).

²⁰⁷ Označení slovesa ve spojení *nezostať prekážkou* za fázové a stavové je sporné, a to ze dvou důvodů: jednak se jedná o záporný tvar slovesa, nikoliv o sloveso lexikologicky „plnohodnotné“, jednak celé spojení implikuje určitou aktivitu (akčnost) subjektu a vzdaluje se spojením stavovým (srov. odd. 4.2.1).

²⁰⁸ Obdobné námitky ke Kralčákovu sémantickému třídění AVNS uvádíme v odd. 4.1.3.3.

Z výše uvedených důvodů nepovažujeme tento Kralčákův postup za výhodný a nebude-
me jej aplikovat na náš materiál.

4.1.2 Pokus o třídění AVNS podle obecného významu slovesa (Markiewicz-Pławecka 2007)

E. Markiewicz-Pławecka (2007: 308n.) proklamuje, že se při svém třídění AVNS řídí obecným významem kategoriálního slovesa („werbalizatora“), a dělí AVNS do následujících šesti skupin (a jedné zvláštní):²⁰⁹

1. konstrukce se sponovými slovesy, např. *mít starosti*;
2. konstrukce s inchoativními slovesy (autorčin příklad *rozwiązać problemy* bude komentován níže);
3. konstrukce se slovesy vyjadřujícími intenzitu pocitů, např. *być posedły touhou*;
4. konstrukce se slovesy durativními, např. pol. *posiadać wygląd*, č. **mít vzhled, vypadat*;
5. konstrukce se slovesy kauzativními, např. *dát příčinu*;
6. konstrukce vyjadřující terminativnost,²¹⁰ např. *docházet k závěru*.

Mimo těchto šest skupin vymezuje Markiewicz-Pławecka (2007: 308n.) ještě jednu, již tvoří „konstrukce idiomatyczne“ (*dać słowo* ‚dát slovo‘, *ponieść klęskę* ‚utrpět porážku‘, *wyjść za mąż* ‚vdát se‘, doslova ‚vyjít za muže‘, *rzucić okiem* ‚mrknout‘, doslova ‚hodit okem‘, atd.).

Uvedené třídění je zcela konfuze. Především je založeno na zcela nesourodých kritériích (formálně syntaktických: 1. skupina; formálně sémantických: 2., 4., 5., 6. skupina; lexikálněsémantických: 3. skupina; frazeologických: poslední skupina). Spojení patřící do první skupiny by zapadala do skupin vymezených formálně sémanticky. Zvláštní skupina idiomatizovaných spojení je sama o sobě naprosto heterogenní, poslední dvě uvedená spojení navíc neobsahují na místě jmenného komponentu abstraktní substantivum (autorka zřejmě vymezila frazémy podle toho, zda souhrn lexikálních významů jejich komponentů neodpovídá významu celého frazému, a vycházela přitom z velmi jednoduchého pojetí lexikálního významu – srov. spojení *dać słowo* a příklady uvedené u bodů 1, 2, 4, 5 a 6).

Komentář zasluhuje ještě spojení *rozwiązać problemy* ‚vyřešit problémy‘, uvedené ve skupině AVNS s inchoativními slovesy. Předpona *roz-* je sice polysémní a jeden z jejích významů (‚začít‘, např. u slovesa *rozbolet*) by inchoativitě mohl nasvědčovat, avšak vzhledem

²⁰⁹ Autorka vychází z práce P. Źmigrodzkého *Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbonominalnych w języku polskim*, Katowice 2000 (cit. dle Markiewicz-Pławecka 2007: 314); stránky neuvádí. – Pro názornost překládáme názvy skupin do češtiny a uvádíme české příklady paralelní polským, není-li uvedeno jinak.

²¹⁰ Autorka zde překvapivě nemluví o konstrukcích se slovesy terminativními, což by bylo analogické k vymezení předchozích skupin. Zřejmě jde jen o nedopatření.

k významu („provést akci“, navíc se sekundárním významovým rysem dokončení) bychom toto spojení v Kralčákově klasifikaci formálních sloves (srov. odd. 4.1.1) zařadili k neintervalovým operátorům.²¹¹

Třídění AVNS podle významu kategoriálního slovesa (stejně jako třídění samotných formálních sloves, viz zde v odd. 4.1.1) je mechanické a podle našeho názoru může být při popisu AVNS jen pomocným postupem.²¹²

4.1.3 Třídění AVNS podle celkového významu spojení

I při třídění AVNS podle jejich celkového významu se vychází od významu kategoriálního slovesa, připouští se však jeho modifikace významem jmenného komponentu (na tuto skutečnost upozorňuje především Macháčková 1983, srov. odd. 4.1.3.2).

4.1.3.1 Čermák 1974

Jak jsme uvedli v oddíle 2.1.1, registruje F. Čermák u analyzovaných verbonominálních spojení „často se opakující sémantické opozice“, „triády“ (1974: 289), a jejich členy pojmenovává jako *inchoativní*, *durativní* a *terminativní* (290).²¹³ Seskupení významově blízkých AVNS jsou podle něj charakteristická nestejnou ustáleností svých členů: člen inchoativní je „silnější, výrazný“, durativní je „velmi pravidelný a závazný“, terminativní pak „slabší a difúzní“ (t.). Jako čtvrtou formu AVNS Čermák zachycuje spojení s abstraktem v pozici subjektu.²¹⁴ Uvedené třídění je praktické a srozumitelné, vyjádření kauzativity u některých AVNS však pojednává nesystematicky,²¹⁵ a proto je třeba je precizovat.

²¹¹ Argumentem pro naše zařazení spojení *rozwiązać problemy* k neintervalovým (nefázovým) je, že autorka dále (2007: 310) uvažuje o spojení skupin s inchoativními a terminativními slovesy do jedné skupiny sloves fázových.

²¹² Pro zjednodušení ponechme stranou, a) že jsme jako příklad třídění AVNS podle formálních sloves uvedli značně nepromyšlenou klasifikaci, b) že rozdíl mezi klasifikací AVNS podle formálních sloves a podle celkového významu spojení může spočívat v pouhém poznání a vyhlášení, že celkový význam AVNS existuje, a obě klasifikace přesto mohou vypadat v podstatě stejně.

²¹³ Některé významové opozice nemají všechny tři členy, někdy dochází podle Čermákovy interpretace až k redukci triády na jediný izolovaný člen, zpravidla inchoativní (srov. jeho tab. na s. 292 s příklady jako *udělat pokus*, *poskytnout pomoc*, *položít život*, *vést život*, *tvořit podstatu* atd.). V Čermákově jednoduchém rozdělení se tedy (na rozdíl od složitějšího dělení Kralčákova) jako inchoativní pojednávají i spojení vyjadřující proběhnutí děje (obvykle s dokonavými slovesy), resp. průběh stavu (obvykle s nedokonavými slovesy); k diskusi o širokém a úzkém vymezení inchoativity srov. odd. 4.1.1.

²¹⁴ V Čermákově terminologii se jedná o transformaci abstrakta v subjekt (viz např. s. 291).

²¹⁵ Jasně kauzativní spojení jsou v Čermákových tabulkách značena „K“. – Čermák mluví o menším počtu kauzativních spojení v porovnání zejména s inchoativními (290). Na jiném místě si všímá, že se u některých triád zachovává stejný subjekt (*nabýt právo* – *mít právo* – *pozbyt právo*), zatímco u jiných se mění (*udělit právo* – *mít právo* – *zbavit práva*; 289). Podle našeho názoru je toto lišení nevhodné, druhá trojice je sestavena uměle (snad to vychází u nedostatečného materiálu) a na místo durativního členu by v ní patřilo např. spojení *ponechávat právo*. Proto bude vhodné uvažovat ne o trojicích, ale o šesticích významově příbuzných spojení.

4.1.3.2 Macháčková 1983

Podrobně rozpracované třídění AVNS do sémantických tříd predikátů podle celkového významu spojení najdeme u Macháčkové (1983: 143–158). Nejprve se připomíná základní problém klasifikace: deverbativa si zachovávají část původních charakteristik slovesa a „mohou vyjadřovat statickou situaci nebo děj, a to akční, nebo neakční“ (143), přičemž ne u všech AVNS se shoduje obecný význam slovesného a jmenného komponentu.²¹⁶ Tak AVNS *být na pochodu* se substantivem „dějového charakteru“ představuje akční děj „jako déle trvající statickou situaci“, obdobně se u spojení *vydávat světlo* vytrácí původní rys akčnosti slovesa (144).²¹⁷ Dále ještě autorka pojednává AVNS jako jeden z prostředků tzv. „sémantické derivace predikátů“ (144n.).²¹⁸

AVNS dělí Macháčková do pěti sémantických tříd podle toho, zda vyjadřují:

1. „nastání děje, statické situace (stavu)“ (146); podle funkčního slovesa (a) akční (*začínat hádky, založit akci, otevřít jednání* atd.), nebo (b) neakční (*podlehnout náladám, vstoupit v platnost, dostat se do nesnázi*); dále (c) s abstraktem v pozici subjektu (*začne sklizení, počal zápas, nastaly potíže*);
2. „ukončení děje (stavu)“ (148) – se stejnými skupinami jako v první skupině (*přestat s kouřením, skončit práci; vyjít z platnosti, pozbyt odvahu; zvonění skončilo, došla mu trpělivost*); konec děje lze podle autorky vyjádřit i „dokonavou podobou sloves s významem průběhu“ (t.): *prodělat žloutenku, odbýt si trest, projít složitým vývojem*;
3. „průběh děje, statické situace (stavu)“ (149); třída se dělí dále na:
 - a) AVNS se slovesy statického charakteru, u nichž se uplatňuje především „lokální model“ (*být v pochybnostech / na omylu*, t.) a „model ‚vlastnění‘“ (*mít radost, sílu, ctížádost*, t.), ojedinele je abstraktum podmětem (*Stále v něm byl pocit nejistoty*, 150);
 - b) AVNS s neakčním funkčním slovesem vyjadřující průběh děje / stavu (*cítit zklamání, poznat stesk, pukat zlostí* atd.), mezi nimiž se často vyskytují konstrukce s abstraktem

²¹⁶ O problému rozdílného obecného významu slovesa a substantiva uvažoval i Čermák (1974: 289). Podle jeho pozorování se kombinací obou komponentů „zpravidla jen specifikuje, zkonkrétňuje (či ‚aktualizuje‘) určitý sémantický rys (event. fáze u dějových S), inherentní danému substantivu, tj. sémanticky se nepřidává rys zcela nový“ (t.), a obvykle tedy nedochází mezi jejich významy k rozporu.

²¹⁷ Právě tyto rozpory mezi charakteristikou slovesa a jména v některých AVNS vytvářejí sporná místa v Kralčákově sémantické klasifikaci AVNS (srov. odd. 4.1.3.3).

²¹⁸ Sémantická derivace predikátů je způsob, jak „odvozovat“ (tj. vytvářet) predikáty stejného lexikálního významu lišící se sémantickosyntaktickými rysy. Jejimi prostředky jsou změna valenčního potenciálu, prostředky slovtvorné, lexikální a perifrastické / analytické (Daneš 1985: 14n.; k pojmu sémantická derivace predikátů se autor staví kriticky, protože mu v článku jde o souvztažnosti mezi predikáty stejného lexikálního významu, ne o směr odvozování); srov. také odd. 2.2.1.2.

v subjektu (*dorozumívání se děje, příhoda se udála*,²¹⁹ *vládl tam pořádek*), „proběhnutí děje“ vyjadřuje bezsubjektová konstrukce s *došlo k*; někteří zástupci této skupiny mohou být prostředkem změny v diatezi (*dojít / dočkat se zklamání* oproti *zklamat koho*), v některých spojeních ztrácejí původně akční slovesa akčnost (*udělat vývoj, vykazovat pestrost*; 150n.);

c) AVNS s akčním funkčním slovesem vyjadřující průběh děje, pro něž jsou typická některá funkční slovesa jako *provádět, knižní konat, vykonávat, (u)činit, uskutečňovat, realizovat*; další slovesa se pojí s určitými sémantickými podtřídami substantiv: *dělat; spáchat, dopustit se; tropit; podniknout, absolvovat* atd.; významnou skupinou jsou „akční slovesa ‚dávání‘“²²⁰ (153n.), tedy *dát* a mnohá jeho částečná synonyma, např. *klást, poskytovat, věnovat* atd., v publicistickém stylu *podat*, intenzitu vyjadřují metaforicky užitá slovesa *zasypat, zavalit, zaplavit, zahrnout*; opačnou skupinou než slovesa „dávání“ jsou „slovesa ‚brání‘“ (155, např. ve spojení *brát odvahu*); do této skupiny se řadí i spojení se slovesy, která podle Macháčkové „mezi funkční nepatří“, např. *zaměřit se na pomoc, zajišťovat údržbu a revizi, dále zabezpečovat, orientovat se na, podílet se na, účastnit se na, přispět k* (153), a také spojení s verby *dicendi* jako *vyhlásit amnestii* (tj. ‚vykonat‘), *vyslovit dotaz / podiv / politování / protest / poděkování / ochotu*, podobně *vyjádřit a projevit* (např. *názor*, 153 a 154);²²¹

4. „změny v diatezi“ (155), jde jednak o AVNS, která – podle naší dále používané terminologie – vyjadřují kauzativitu a jsou komplementární k pasivním konstrukcím (slovesa *způsobit, vést k*, dále *vzbudit, vyvolat, vyvinout, připravit* atd., t.),²²² jednak o AVNS, u nichž se do pozice subjektu dostává *patiens*, který v sémanticky příbuzných AVNS akčních v subjektu nebyl (*dát* → *dostat příkaz*; kauzativní člen dvojice je tedy původní spojení): do této skupiny patří AVNS se slovesem *být* a předložkovým spojením (*být pod vlivem*), s *mít* (*mít obdiv*), s *dostat* a jeho synonymy (*nalézat pochopení, utržit ránu* atd.), dále spojení jako *utrpět porážku* (k *porazit*), *cítit zklamání* (k *zklamat*), *podrobovat kontrole, podléhat evidenci, být ve středu / předmětem zájmu* (k *zajímat se*), *být předmětem útoků*

²¹⁹ Spojení *příhoda se udála* je podle našeho názoru nepřiměřeně označit jako průběh děje / stavu, sloveso je dokonavé a spojení vyjadřuje změnu, uskutečnění události (srov. také odd. 4.2.4).

²²⁰ Macháčková připomíná, že „sloveso dávání se užívá i ve spojení se substantivy s významem úderu, rány“ (154).

²²¹ O výskytu verby *dicendi* v AVNS pojednáváme v odd. 2.2.1.4.

²²² Přičemž u některých sloves nelze jednoznačně určit, zda jde o kauzativní užití v užším slova smyslu (srov. odd. 4.2.7). Ve větě *Dlouhou dobu dělají dětem potíže přivlastňovací zájmena*. (155) se rys „působení něčeho“ oslabuje neživotným agentem, podobně ve spojeních jako *dávat radost, skýtat naději, dodat sebedůvěru*.

(k *útočit*, 156n.); a konečně o bezsubjektové konstrukce s *dojít k*, v nichž může být *patiens* vyjádřen v atributu (*dojde k ohnutí antény*, 157);

5. modifikaci substantiva – zaprvé u AVNS jako *upevňovat svazek*, *prohloubit účast*, *zvýšit podíl*, *zesílit úlohu* (analogická slovesa pro menší míru: *zmenšit*, *ztlumit* apod.), zadruhé u typu *spěchat / loudat se s prací*, zatřetí s abstrakty v subjektové pozici: *vzrůstá tlak*, *ruch sílil*, *přibudou starosti* atd. (viz 157n.).

Uvedené třídění je jistě názorné a v mnoha ohledech výhodné,²²³ navíc upozorňuje na sporná místa (např. ztráta akčního významu slovesa *vykazovat* ve spojení *vykazovat pestrost*, srov. bod 3b a výše v tomto odd.). Přesto k němu vznášíme tři připomínky (a–c):

(a) Mnohá AVNS prezentovaná jako spojení s abstrakty v subjektové pozici jsou produkty deagentní transformace AVNS s abstrakty v pozici objektu (srov. pozn. 154). Autorčiny příklady z první skupiny tvoří následující škálu: *začne sklizení* ← *někdo začal sklizení*,²²⁴ *počal zápas* ← *?počítí zápas*,²²⁵ *nastaly potíže* ← **někdo nastal potíže*. Vidíme, že zpětnou transformaci lze provést jen v některých případech. Autorka tedy zachytila užívání spojení **Sa** – **Vk** v komunikaci (a rozdílné vyjádření kauzativy ve spojení), neomezila se na základní podoby těchto spojení. Pro naši klasifikaci vyvstává otázka, který z těchto postupů je výhodnější.

(b) Rys vymezující čtvrtou skupinu, vyjádření změny v diatezi, je přítomný, jak zčásti přiznává sama autorka (srov. bod 3b její klasifikace), i u sloves z jiných významových skupin (srov. např. spojení *dodat odvalu* a *pozbyt odvahy*).²²⁶ Příčinou této nesrovnalosti je, že si autorka – stejně jako autoři jiných klasifikací – vybrala z více přítomných významových rysů jeden dominantní, konkrétně se snažila zachytit důležitý komunikační přínos AVNS.²²⁷

(c) Pátá skupina je velmi periferní, autorkou předpokládaný význam ‚zvětšování (popř. zmenšování) intenzity děje / stavu vyjádřeného substantivem‘ je možné chápat jako ‚nastávání (většího / menšího množství) děje / stavu‘. Pak bychom tato AVNS zařadili do skupiny

²²³ S ohledem na to, že jde o sémantickou klasifikaci, je např. výhodné nadřazení sémantických rysů (fáze děje, významové rysy predikátů) rysům strukturním (protiklad struktur **Vk** – **Sa** a **Sa** – **Vk**).

²²⁴ Patrně přijatelnější konstrukce *někdo začal se sklizením* by se transformovala na bezsubjektové *začalo se se sklizením*.

²²⁵ Vzhledem k výraznému významovému zúžení slovesa *počítí* a jeho omezené kolokabilitě je tato interpretace v nové češtině zřejmě vyloučena, nebo přinejmenším omezena na úzkou stylovou vrstvu jazyka. V jazyce 16. století však u slovesa *počítí* významové zúžení nepozorujeme, je synonymní k *začítí*, a proto budeme v naší klasifikaci s oběma slovesy zacházet stejně.

²²⁶ Potvrzuje se, že místo trojice spojení s obdobným významem je vhodnější pracovat s šesticí, tedy počítat s kauzativitou u inchoativních, durativních a terminativních spojení (srov. pozn. 215).

²²⁷ Přitom patrně silně recipovala poznatky o roli multiverbizace při tvoření AVNS, srov. její příklady *porazit* → *utrpět porážku*, *zklamat* → *cítit zklamání*.

nastání děje / stavu (nejzřetelnější jsou příklady s dokonavými slovesy) nebo průběhu děje / stavu (nejzřetelnějším příkladem z výše uvedených, i když co do příslušnosti k AVNS sporným, je *spěchat / loudat se s prací*). Druhým argumentem pro uvedené rozhodnutí je, že se spojení z páté skupiny významově přibližují jinam řazeným spojením s výrazně metaforickým funkčním slovesem (*podlehnout náladám, pukat zlostí*).

Přes tyto dílčí námitky bude postup E. Macháckové důležitým východiskem pro naši klasifikaci AVNS.

4.1.3.3 Kralčák 2005

Komplexní sémantické třídění AVNS založené na celkovém významu spojení podává E. Kralčák (k významu funkčního slovesa pouze přihlíží; 2005: 63–72). Podobně jako u svého třídění formálních sloves (srov. zde odd. 4.1.1) vychází z (ne)přítomnosti čtyř sémantických příznaků – dynamičnosti, akčnosti, intervalovosti a modálnosti. Tyto příznaky se doplňují a kříží se základním dělením predikátů na stavové, proces(uál)ní a akční.²²⁸

Kralčák rozděluje AVNS do následujících skupin:

I. predikáty²²⁹ (– Mo):

1. neintervalové (– I)

- a) akční (+ D, + A): *dat' súhlas*;
- b) stavové (– D, – A): *mat' prevahu*;
- c) procesuální (+ D, – A): *pociťovať strach*;

2. intervalové (+ I)

- a) fázové ($\pm D, \pm A$)
 - A) inchoativní,
 - B) durativní,
 - C) terminativní;

²²⁸ Kralčákovo třídění AVNS vychází z práce slovenské lingvistky M. Sokolové v její knize *Kapitolky zo slovenskej morfológie*, Prešov 1995 (cit. dle Kralčák 2005: 192). Sokolová přejímá z jiných prací dělení AVNS, resp. kategoriálních sloves jako klíčových součástí těchto predikátů, na statické, procesní a akční. V českém prostředí je známá obdobná klasifikace Danešova (srov. např. 1985: 12n.; o tom Kralčák 2005: 39), o které pojednáváme v odd. 2.2.1. Ta je důslednější než výše prezentovaná trojice stav – proces – akce, protože na základě vymezených distinktivních rysů umožňuje přesnější odlišení jednotlivých skupin: rozdělení na děje a neděje a další rozdělení dějů na procesy a mutace (srov. odd. 2.2.1) v sobě integruje jak opozici stav – proces – akce, tak opozici stav (či průběh děje) – změna stavu – způsobení změny stavu, vše s případným vyjádřením fáze děje. Kralčák obě opozice propojuje dost nešťastně, k první uvedené se dostává až na nejnižších úrovních svého členění, a proto bude naše třídění více vycházet z rozdělení Danešova.

²²⁹ Kralčák zde (2005: 63n.) jako predikát označuje analytický ekvivalent plnovýznamového slovesa, zatímco modální funktor (viz dále) je mu ekvivalentem neplnovýznamového modálního slovesa (srov. odd. 4.2.2).

skupiny A–C lze dále členit na AVNS akční, stavová a procesuální, např.
dať sa do práce, pokračovať v práci, skončiť prácu;

b) limitní ($\pm D$, $-A$): *byť pred infarktom*;

II. modální funktoři (+ Mo): *mať úmysel, mať potrebu, byť v stave, mať možnosť, pokladať za povinnosť, považovať za nutnosť*.

Kralčák niekoľkokrát upozorňuje, že triedění AVNS je komplikované (např.: „Rozličné akčné významy môžu nadobúdať aj spojenia s pôvodnými stavovými slovesami, napr. *byť v styku, byť v pohybe, byť na cestách, mať účasť, mať záujem, mať rozhovor* a i.“ /2005: 67/; srov. také diskusi o fázovosti na s. 46, zrekapitulovanou zde v odd. 4.1.1).²³⁰ Jednotlivé skupiny formálních sloves (srov. t.) se proto zcela nekryjí se skupinami AVNS se stejným názvem. Obtížnost třídění je dána především nesourodostí analyzovaného materiálu, ale zčásti také použitou metodou (srov. níže).

Přínosy Kralčákova třídění, inspirativní pro naši vlastní klasifikaci, jsou:

- základní rozdělení AVNS na predikátory a modální funktoři, které se v jiných tříděních neobjevuje;
- vyčlenění zvláštní skupiny limitních AVNS (počtem dokladů sice okrajové, ale obtížně zařaditelné do jiné třídy AVNS);
- zřetel k fázím děje: rozdělení některých skupin AVNS na inchoativní, durativní a terminativní;
- s tím související úzké vymezení fázovosti (srov. odd. 4.1.1), jímž Kralčák upozornil na ne stejné zastoupení příznaku intervalovosti u různých skupin sloves.

Jako problematické se v porovnání s našimi potřebami jeví následující body Kralčákovy klasifikace (a–f):

(a) Do třídění nejsou zahrnuta spojení o struktuře **Sa – Vk**, kterým Kralčák nevěnuje pozornost (srov. odd. 3.1.2). Vzhledem k sémantické povaze klasifikace, nikoliv strukturní, by je však nemělo být obtížné k jednotlivým skupinám příkladů doplnit (srov. pozn. 223).

(b) Stejně jako v Kralčákově klasifikaci kategoriálních sloves (srov. odd. 4.1.1) jsou neakční AVNS rozdělena na stavová a procesuální, přičemž tento protiklad je (zvláště u spojení,

²³⁰ O obtížnosti třídění (a především o nekontrolovatelnosti použitého postupu) svědčí Kralčákovy dílčí nedůslednosti: spojení *mať vedomosti* označil na s. 63 jako procesní (s uvedením jednoslovného ekvivalentu), na s. 67 jako stavové; spojení *byť v kontakte* je na s. 67 zařazeno mezi stavové, o půl stránky výše, u akčních AVNS, se ovšem píše, že „rozličné akčné významy môžu nadobúdať aj spojenia s pôvodnými stavovými slovesami“, a jedním z příkladů je spojení *byť v styku*.

v nichž se odlišuje obecný význam slovesa a substantiva) velice nezřetelný a jeho aplikace na materiál obtížně kontrolovatelná (srov. pozn. 230).

(c) Stejně jako v Kralčákově klasifikaci kategoriálních sloves (srov. odd. 4.1.1) jsou některé distinktivní rysy společné pro více velmi odlišných skupin nebo se stávají distinktivními až na nejnižší rovině třídění (např. akčnost, stavovost a procesualnost je vyčleněna jak u spojení intervalových fázových, tak u neintervalových; podrobný popis i návrh řešení tohoto problému je v odd. 4.1.1, v bodě (c) našich námitek).

(d) Kralčákova klasifikace vůbec nepřihlíží ke kauzativnosti některých spojení (případně k vyjadřování diateze).

(e) Kralčák se nezmiňuje o tom, že v jeho příkladech²³¹ ve většině vymezených skupin, zejména u AVNS intervalových, výrazně převládají buď dokonavá, nebo nedokonavá funkční slovesa. Dokonavá mírně převažují u neintervalových akčních AVNS (*spáchat' zločin, položit' základ, ale vykonávat' dozor, brat' ohlad, šířit' nepokoj, vydávat' vůňu* atd.),²³² drtivě převládají u všech podtypů inchoativních a terminativních AVNS; nedokonavá dominují u AVNS neintervalových procesních a stavových a u všech podtypů durativních spojení. Naznačené korelace si žádají prozkoumání (srov. odd. 4.2.4).

(f) Při rozdělování AVNS do jednotlivých skupin se Kralčák podle našeho názoru nechává příliš ovlivňovat lexikálním významem spojení nebo jeho komponentů, přesněji řečeno zařazuje jednotlivá AVNS do skupin intuitivně (vymezené distinktivní rysy mu k tomu dávají prostor). Je si vědom toho, že obecný význam AVNS se může lišit od významu izolovaného kategoriálního slovesa, ale hodnocení některých AVNS je diskutabilní (např. spojení *byť na cestách* nebo *mat' rozhovor* jako akčních, srov. pozn. 230).

4.1.4 Shrnutí a výhledy

Na několika odlišných sémantických tříděních AVNS jsme viděli, jak obtížné je uchopit a co nejjednodušeji popsat značně různorodý jazykový materiál. K popisu AVNS se nabízí několik distinktivních rysů (typů obecného významu: fázovost, kauzativnost apod.), jež se

²³¹ Kralčák v příkladech zpravidla uvádí reprezentativní, tedy základní, vidově nepříznačkové podoby spojení (srov. také odd. 4.2.4).

²³² Mezi neintervalovými akčními (tedy obsahujícími rysy dynamičnosti a akčnosti) je u Kralčáka celá řada skupin odlišujících se svými obecnými významy. Ve skupině s „exekutivním významem“ jsou nedokonavá např. spojení *robiť kontrolu, zvádzať boj, klásť prekážky*, dokonavá např. *uskutočnit' prenos, dopustiť sa prehršku, predložiť požiadavky* atd., u významu „enunciativního“ je jen dokonavý vid, např. *vysloviť počudovanie, podrobiť kritike*, u významu „prebitivního“ zpravidla dokonavý, např. *poskytnúť pomoc, udeliť pochvalu* (sloveso ve spojení *venovať pozornosť* je obouvidové), u významu „participativního“ jsou příklady ve vidu nedokonavém, např. *brať si príklad*, u významu „sitativního“ a „emisivního“ rovněž, např. *brať do opatery* a *naháňať strach*, *vydávať zvuk*, u „intentivního“ jsou oba vidy – *sústrediť záujem* a *zamerať pozornosť* – a u významu „onerozívneho“ vid dokonavý, např. *uvaliť dane* (2005: 65 a 67).

však vzájemně překrývají (či podmiňují). Proto se patrně nelze dopracovat formálně čisté klasifikace, neboť musíme nějaký rys zvolit jako výchozí a tím odsouváme jiné do pozadí. Jak jsme uvedli v odd. 4.1.1, klasifikace by měla mít podobu tabulky, nikoliv vícestupňového stromového grafu, aby ji volba výchozího distinktivního rysu příliš nezkreslila.

Na základě rozboru různých způsobů třídění AVNS se ukazuje, že je při navrhování klasifikace důležité:

- posoudit oprávněnost odlišení tzv. predikátů a tzv. modálních funktorů (srov. odd. 4.2.2);
- zachytit protiklad děje a neděje (stavu; srov. odd. 4.2.3, 4.2.5 a pozn. 228);
- definovat intervalovost (fázovost) a zaznamenat její různou míru u různých spojení (srov. odd. 4.2.6);
- popsat vyjádření kauzativity ve spojeních (viz odd. 4.2.7, srov. také odd. 3.4.3);
- přihlížet k periferním skupinám tzv. limitních fázových AVNS (srov. t.; příklady z Hájkova textu: *býti po vykonání /slavnosti/, přibližovati se k smrti*) a AVNS vyjadřujících modifikaci substantiva (srov. odd. 4.2.8).

4.2 Návrh třídění

4.2.1 Předpoklady třídění: Jak určit základní podobu AVNS (AVNS v textu a v sémantickém třídění)

Dříve než budeme nalezená AVNS klasifikovat, upozorníme na relevantní problémy, jimiž jsme se dosud dostatečně nezabývali. Vycházejí z práce s autentickým (Hájkovým) textem a z poznání, že velmi obecný (languový) celkový význam, na jehož základě je spojení klasifikováno, může být v užití (v promluvě či textu, na rovině parole) modifikován a zastřen a sémantická klasifikace pak musí od jednotlivých užití abstrahovat.

(a) Významové rysy, které jsme pozorovali v jednotlivých tříděních v odd. 4.1, nejsou vyjadřovány pouze pomocí AVNS, ale i jinými jazykovými prostředky. Obecný význam AVNS je pak takovými prostředky v textu modifikován, případně zastřen; důsledkem může být, že AVNS z některých významových skupin nejsou příliš frekventovaná, ale jsou nahrazena jinak.

V Hájkově větě *při tom volení počala býti nevole* (1306) je AVNS s významem trvání *nevole* je modifikováno slovesem *počítí* s ingresivním významem. I když je celkový význam přísudku ingresivní, zařazujeme do klasifikace durativní spojení *nevole je*. Obdobný rozdíl mezi významem celého přísudku a významem AVNS je ve větě *počali nejprve tu v Hyspaný škod velikých činiti* (1207).

(b) Obecný význam AVNS může být modifikován dokonce i přítomností záporu u slovesa. Jde-li o lexikalizované spojení odlišující se obecným významem od spojení kladného (nebo dokonce postrádající kladný protějšek), zachycujeme je v databázi.

Výše uvedené spojení *nezůstávat překážkou* (odlišné od kladné podoby významovým posunem od durativního k terminativnímu: srov. pozn. 207) v sobě navíc má víc akčnosti než jeho kladný protějšek, protože zápor implikuje určitou aktivitu podmětu, a spojení se tak vzdaluje od stavových.

Vyskytuje-li se paralelně kladná i záporná podoba bez významového posunu (např. v našem materiálu *míti naději a nemíti naděje*), zachycujeme podobu kladnou.

4.2.2 K tzv. modálním funktorům

V tomto oddílu budeme diskutovat, zda je potřebné v oblasti AVNS odlišovat tzv. modální funktory. Tento typ spojení vymezuje jako jednu ze dvou základních skupin AVNS Kralčák na základě distinktivního rysu modálnosti (srov. odd. 4.1.3.3). Podle něj nejsou modální funktory ekvivalentem plnovýznamového slovesa, ale spojují se s dalším infinitivem²³³ (druhou skupinou AVNS v jeho členění jsou predikáty; 2005: 64n., 71n.). Modální funktory už Kralčák neliší pomocí dalších distinktivních rysů (akčnost, dynamičnost, intervalovost), pouze je sémanticky specifikuje podle toho, zda vyjadřují vůli (*mať úmysel*), potřebu (*mať potrebu*), schopnost (*byť v stave*), možnost (*mať možnosť*), povinnost (*pokladať za povinnosť*), nebo nutnost (*považovať za nutnosť*; 2005: 66). Některé příklady mají jako nominální člen adverbium (*byť načas*)²³⁴ – srov. *být třeba, mít zapotřebí* apod. (k výskytu tzv. predikativ v AVNS srov. pozn. 184).

Kralčákovo vydělení skupiny modálních funktorů je však problematické, a to z následujících důvodů:

- a) AVNS označená za modální funktory se při ustálených elipsách nepojí s infinitivem (*Mám na tom zájem* proti *Mám zájem studovat češtinu*).²³⁵
- b) Oddělení modálních funktorů jako prostředků modifikace infinitivu plnovýznamového slovesa (případně dalšího AVNS, srov. *mám možnost mu dát radu*) od predikátů implikuje, že bychom jako přísudek měli označit spojení modálního funktoru a modifikovaného

²³³ „Je to jediný typ AVNS, ktorý nie je predikátom, ale len analyticky štruktúrovaným funktorom. Ako celok sa spája s neurčitkom plnovýznamového slovesa a stáva sa jeho modálnym modifikátorom.“ (Kralčák 2005: 71)

²³⁴ Registrujeme zde ustrnutí (adverbializaci) tvarů substantiv nebo předložkových spojení (srov. odd. 3.1.3). Kralčák píše na různých místech své práce *byť v stave* (2005: 66) i *byť vstave* (62).

²³⁵ Čermák píše o dalších doplněních AVNS (1974: 288): modální funktory by bylo v duchu jeho pojetí možné chápat jako AVNS, u nichž může jako doplnění stát (kromě jiných slovních druhů nebo vedlejší věty) také infinitiv.

infinitivu plnovýznamového slovesa, případně AVNS (zde: *mám možnost dát radu*). Takové rozšíření rozsahu přísudku není obecně přijímáno.

c) I na skupinu modálních funktorů lze aplikovat rysy akčnosti, dynamičnosti, případně intervalovosti.

d) Rys modální modifikace není vyhrazen pro spojení se slovesy *míti*, *býti* a jejich synonyma, ale jistě i pro spojení kauzativní (srov. příklady jako *dáti /komu co/ na vůli*, *dáti /komu/ svobodu* v námi uváděných příkladech), která sem Kralčák neřadí.

Srovnajme následující příklady. V prvním závisí na modálním funktoru infinitivy, ve druhém vedlejší věty.

- *míti na vůli: toto také aby zachováno bylo/ jestliže bychom my na korunování/ aneb budoucí náměstkové naši do Říma jeli/ on předřečený Otakar král i jeho budoucí na vůli mítí budú/ neb tři sta oděncuov přitom poslati/ aneb tři sta hřiven dáti* (1212);

- *dáti na vůli: potom pak dali jsme jím na vůli/ aby neb oni nám postoupili/ abychom k ním volně jeti mohli/ a s nimi bojovati/ neb my jím abychom postoupili* (1260).

I v následujících příkladech rozvíjí modální funktor vedlejší věta:

- *dávati svobodu, dávati moc: svobodu všecku a moc jemu dáváme i budoucím/ aby mohli v svém království biskupy stvrzovati* (1212);

- *dáti naučení: dali jemu naučení aby svých zemí bránil* (1260).

I u těchto spojení je však možné infinitivní doplnění, a proto jsou důkazem, že za modální funktory nelze považovat jen spojení stavová.

Z uvedených důvodů neodlišujeme tzv. modální funktory jako zvláštní skupinu AVNS, ale popisujeme je společně s ostatními.²³⁶ Uvedeme zde však nalezené příklady.²³⁷

Do Kralčákovy skupiny modálních funktorů vyjadřujících vůli patří Hájkova spojení *míti v domnění*, *míti na vůli*, *dáti (na) vůli*, *vůle je*, *míti (za) obyčej*. Nutnost nebo potřebu vyjadřují *dáti příčinu*, *potřeba je*, *býti potřebí*. Spojení s příznakem možnosti jsou u Kralčáka různorodá, z našich k nim patří *míti čas*, *dáti povolení*, *míti moc*, *činiti moc*, *dávati moc*, *míti naději*, *naděje je*, *býti bez povolení* (negace možnosti), *míti svobodu*, *dávati svobodu*, *způsob je (komu, jaký)*. Příznak schopnosti nesou spojení *státi pohotově*, *ležeti pohotově*, *míti (lid) pohotově*,²³⁸ *míti pevnost*, *pevnost je a mítí podstatu*.²³⁹

²³⁶ O tom, že modální funktory mohou být samy modifikovány jinými prostředky, svědčí doklad *na tom dosti mítí žádostiv sem* (1271).

²³⁷ Podotýkáme, že sémantická specifikace modálních funktorů byla u Kralčáka podle našeho názoru provedena nahodile, bez podrobnějšího vysvětlení a na základě nedostatečného materiálu (důsledkem je např. to, že spojení *mať moc* se na s. 72 objevuje mezi modálními funktory, ale na s. 67 je zařazeno mezi stavová AVNS). Vzhledem k chybějícím kritériím i zde zařazujeme spojení do skupin intuitivně.

²³⁸ Srov. Kralčákův příklad *byť napohotove* (2005: 72).

²³⁹ Význam tohoto spojení není úplně jasný, k jeho vysvětlení navrhuje parafrázi „mít předpoklady k výkonu funkce (např. dostatečné hmotné zajištění)“.

K významu ‚schopnost‘ má blízko význam ‚znalost‘: *dáti naučení, míti pamět / míti v paměti, míti proroctví, míti vědomost, vědomost je, míti výstrahu, dáti výstrahu, míti známost, míti zprávu*. Jejich užití s infinitivem nemáme doloženo, ale můžeme je předpokládat. Na hranici modálních významů je také význam kladného hodnocení, ‚oblíby‘, přítomný ve spojeních *míti lásku, míti péči, býti v požehnání, míti rozkoš, míti štěstí* (srov. novočeské eliptické *mám štěstí dělat v takové firmě*).

Kralčák nezachycuje význam záporného vztahu k tomu, co AVNS modifikuje, ačkoliv i v následujících spojeních je přítomen modální význam a mohl by na nich pravděpodobně záviset slovesný infinitiv²⁴⁰ – srov. příklady *míti dosti, míti lítost, býti na odpor, míti nedostatek, míti nepřízeň, míti neštěstí, nevole vznikne / vzejde / je, býti v strachu, strach je, těžkost je, zkáza je*.

Podobně nemůžeme vyloučit infinitivní doplnění u modálních AVNS s modálním významem u Kralčáka nespecifikovaným, případně bez modálního významu: *míti za jiné, míti odplatu, omyl je, míti/držeti v poctivosti, míti v podezření, pokuta je, míti přímlovu, míti slovo* („dobrou pověst“), *spravedlnost je, míti srozumění, učiniti slib, míti utvrzení* atd.

Jak jsme řekli, diskutabilnost Kralčákova vymezení modálních funktorů nás vede k tomu, že je nebudeme vyčleňovat jako zvláštní skupinu AVNS. Různorodost zde uvedených příkladů z Hájkova jazyka a nejasné hranice mezi jednotlivými skupinami potvrdily správnost tohoto rozhodnutí.

4.2.3 AVNS v systému predikátů

Výše jsme uvedli, že Kralčák přijímá dělení predikátů na stavy, procesy a akce a že toto dělení nepovažujeme za dostatečně přesné (srov. pozn. 230 a 232). Proč je pro nás přijatelnější řešení Danešovo, o němž jsme psali v úvodu k odd. 2.2.1 (Daneš dělí predikáty primárně podle distinktivního rysu dynamičnosti na stavy a děje, viz tam)?²⁴¹ Rozdělení procesů a mutací na akční a neakční umožňuje přesněji odlišit jednotlivé skupiny a vyhnout se vágním úvahám o obsahu těchto pojmů.

MČ 3 nám k jednotlivým třídám predikátů nabízí vždy několik příkladů prototypických AVNS struktury **Vk – Sa₄** a uvádí, v jakém vidu se tato spojení vyskytují (1987: 190), jak je zřejmé z následujícího přehledu:

²⁴⁰ V našem materiálu se bohužel žádný infinitiv závislý na některém z těchto spojení nevyskytuje.

²⁴¹ Daneš není ve svých pracích zcela důsledný a predikáty rozděluje různě. V kolektivní práci *Větné vzorce v češtině* (Daneš – Hlavsa a kol. ²1987: 83) se predikáty dělí primárně na akční a neakční, neakční dále na statické (neděje) a průběhové (děje, ty dále na [neakční] procesy a nekauzativní události [tedy neakční mutace], akční predikáty se dále člení na [akční] procesy a kauzativní události [akční mutace].

Terminologie		Příklady	Vid
Daneš 1985: 12n.	MČ 3 1987: 190		
neděje	statické situace	<i>mít strach, vykazovat podobnost</i>	impf.
procesy neakční	neakční nemutační	<i>jevit nadšení, vydávat tón</i>	často impf.
procesy akční	akční nemutační	<i>provozovat sporty, sledovat mírovou politiku,²⁴² pěstovat hudbu</i>	jen impf.
mutace nekauzativní	neakční mutační	<i>utrpět porážku, dostat strach, prodělat operaci</i>	pf. i impf., někdy jen pf.
mutace kauzativní	akční mutační	<i>konat schůzi, činit násilí, tropit neplechy, provádět pokus, spáchat zločin</i>	pf. i impf.

V tabulce vidíme, že MČ 3 zůstala u prototypických příkladů struktury **Vk – Sa₄**. Zařazovat některá AVNS do jedné z pěti kolonek v této tabulce nebude vůbec snadné, protože si u nich nebude odpovídat charakteristika funkčního slovesa a jmenného komponentu (srov. pozn. 230 a naše třídění v odd. 4.2.5). Od zařazení AVNS do tříd predikátů se budou odvíjet naše další kroky: u predikátů akčních mutačních budeme určovat kauzativitu (viz odd. 4.2.7) apod.

V tabulce vidíme, že se některé třídy predikátů vyskytují převážně nebo výhradně v jednom z vidů. Tato skutečnost si ještě před rozdělením AVNS do pěti uvedených tříd žádá bližší prozkoumání.

4.2.4 Korelace slovesného vidu funkčního slovesa a obecného významu spojení

Korelaci obecných významů AVNS s gramatickou kategorií slovesného vidu bývá v dostupných pracích věnována nedostatečná pozornost. Čermák (1974: 290 a 292) i Macháčková (1983: 128) se zmiňují o tom, že zejména u akčních sloves koreluje vid slovesa s číslem substantiva (*provést pokus* × *provádět pokusy*) a odchýlné, příznakové případy zdůrazňují distributivnost (*provést pokusy*), resp. intenzitu (*provádět pokus*; viz zde v odd. 2.1.1; srov. také pozn. 30).

Abychom ověřili tyto domněnky, provedli jsme následující sondu: do internetového vyhledávače Google (<http://www.google.cz>) jsme zadali kombinace tvarů funkčního slovesa *sklízet / sklídit* a abstrakta *úspěch* uvedené v tabulce a sledovali, kolikrát se v textech na internetu vyskytují. Potvrdila se jednak vysoká míra lexikalizace tohoto spojení, jednak značné počty výskytů příznakových případů z výše uvedených korelací. (Naše sonda však může být především výzvou k dalšímu zkoumání této otázky.)

²⁴² Spojení *sledovat mírovou politiku* nehodnotíme jako AVNS.

	m (-l)	f (-la)	n (-lo)	celkem
sklidil úspěch	29400	11300	962	cca 45900
úspěch sklídil	1950	1920	400	
sklidil úspěchy	379	54	8	514
úspěchy sklídil	62	10	1	
nesklídil úspěch	42	531	5	949
úspěch nesklídil	146	141	84	
nesklídil úspěchy	0	0	0	6
úspěchy nesklídil	2	2	2	
sklízal úspěch	574	326	100	1237
úspěch sklízal	163	68	6	
sklízal úspěchy	1590	902	125	3398
úspěchy sklízal	462	317	2	
nesklízal úspěch	1	4	2	8
úspěch nesklízal	0	1	0	
nesklízal úspěchy	2	0	0	9
úspěchy nesklízal	5	2	0	

Poznámka k tabulce: Čísla uvedená v tabulce vyjadřují počet nalezených odkazů v internetovém vyhledávači Google (<http://www.google.cz>) po zadání příslušného spojení v uvozovkách a nelze je považovat za výsledek přesného, statisticky relevantního výzkumu, ale jen pomocné sondy. Zkreslení výsledků způsobuje jednak nepřehlednost jazykového materiálu na internetu (texty se opakují a doklady není kvůli jejich počtu možné ověřovat) a výběrovost sondy (vůbec nejsou zahrnuta spojení v jiných pádech, jako *tolik úspěchů sklízal v Americe*), jednak volnější slovosled české věty (srov. *takové úspěchy zase nesklízal*) a přehlížení anteponovaných přívlastků při slovosledu *sklízet úspěchy*. Proto jsou čísla orientační.

Shrňme si, co píše o vidu F. Daneš: dokonavý vid pojímá děj jako fakt, jako událost, tedy děj uzavřený a zahrnující v sobě výsledek, a implikuje závěr děje jako dosažený. U vidu nedokonavého tato implikace chybí (1985: 15–17).

Z různých AVNS je jasné patrné, že se funkční sloveso dokonavého vidu spojuje s abstraktem v singuláru a vyjadřuje proběhnutí prosté akce (*vydat příkaz, dát se do práce*), zpravidla krátkodobou, v každém případě však dokončenou změnu stavu a její výsledek (*nastane bída, pocítit strach, setrvat v bídě*). Změnou gramatických kategorií se vyjadřuje opakování (*vydávat příkazy*) nebo násobenost, distributivnost (*vydat příkazy*), případně se klade důraz na intenzitu průběhu děje nebo stavu (*vydávat příkaz*). Nedokonavé funkční sloveso zdůrazňuje průběh a trvání děje nebo stavu (*pociťovat strach, setrávat v bídě*).²⁴³ Tyto korelace můžeme znázornit graficky:

²⁴³ Vraťme se k bodu (e) z oddílu 4.1.3.3: jak jsme zjistili, u Kralčákových příkladů (srov. t.) dokonavá slovesa mírně převažují u neintervalových akčních AVNS a drtivě převládají u všech podtypů inchoativních a terminativních AVNS; nedokonavá slovesa pak dominují u AVNS neintervalových procesních a stavových a u všech podtypů durativních spojení.

vydat příkaz	·	pocítit strach	·
vydávat příkazy	···	pociťovat strach	—
nastane bída	-	setrvat v bídě	-
nastává bída	—	setrvávat v bídě	—

Při zařazování AVNS do vhodné třídy predikátů je tedy třeba zohlednit číslo substantiva a především vid slovesa. Některá spojení lišící se videm se budou v klasifikaci nacházet na dvou různých místech. U některých sloves však nebude vidový rozdíl rozhodující: např. spojení s nedokonavým slovesem *voliti*, vyjadřujícím nikoliv průběh volby, ale orientovaným na její výsledek, na cíl, nebo spojení *činiti zmínku* bychom hodnotili jako mutace, ne jako procesy (o vlastnostech slovesa *voliti* jsme se zmínili v odd. 3.4.3.2).

4.2.5 Protiklad stavu a děje

Přistupujeme k roztržení vypsaných AVNS do pěti sémantických tříd predikátů uvedených v odd. 2.2.1 a 4.2.3: na stavy, neakční procesy, neakční mutace, akční procesy a akční mutace.

4.2.5.1 Stavová spojení

Funkčními slovesy jsou zde *míti* a *býti*.

Stavová jsou následující spojení, jež vyžadují další doplnění a s jeho pomocí blíže charakterizují podmět věty:²⁴⁴ *býti bytem, jméno je (komu), býti na počet / v počet, býti v (jaká) slova, býti (jakého) věku, mítí přijmí*. Dále k nim patří spojení vyjadřující různou měrou jednak modální významy (možnost, nutnost atd.), jednak schopnosti a dispozice (s možnou přítomností prvku hodnocení): *potřeba je, vůle je, způsob je (komu, jaký); mítí čas, moc, na vůli, obyčej / za obyčej; býti bez povolení, býti ke škodě; mítí pevnost, podstatu; mítí svobodu, pokoj, pomoc, štěstí; mítí pokřik* (,špatnou pověst‘), *mítí slovo* (,mít pověst‘); *(slušná) věc je; mítí nedostatek, nepřízeň, neštěstí; býti (spolu) v (dobré) svornosti, býti v požehnání; boží vůle je, boží pomoc je*. Stav vyjadřuje také časově modifikované spojení *býti po vykonání*.

Řada stavových AVNS předpokládá předchozí kognitivní nebo verbální akt (*mítí naučení, mítí paměť; mítí v domnění, v paměti, mítí v poctivosti; mítí proroctví, mítí přímluvu, mítí srozumění, mítí utvrzení, mítí vědomost, mítí výstrahu, mítí známost* (,znát‘), *mítí zprávu; vědomost je*).

²⁴⁴ V případě spojení *jméno je* jde o logický subjekt.

Ke stavovým spojením řadíme také další se slovesem *míti* utvořená na modelu vlastnění (*míti bohatství, mítí byt', mítí zaneprázdnění*), jiná obdobná obsahují rys dějovosti a zařazují se k neakčním mutacím (*míti odplatu, mítí vítězství*).

Stav vyjadřují také spojení se substantivem označujícím osobu (nebo kolektiv osob) na místě jmenného komponentu; jde zčásti o jména činitelská: *býti kmotrem, býti obránce, býti pomocníkem, býti prostředkem, býti přátelé, býti původ* (,původce'); *míti poselství, mítí protivníka, mítí průvod, mítí za pomocníka, mítí za přítele*.

Spojení jako *býti bez služby boží, spravedlnost je, nedostatek je* nechápeme jako stav, ale jako průběh procesu, a proto je popisujeme v následujícím oddílu (srov. tam).

4.2.5.2 Neakční procesy

Typickými funkčními slovesy jsou *býti* a *díti se*, dále *trvati* apod.

Funkční sloveso *býti* zde na rozdíl od stavu vyjadřuje průběh děje, který je možné ohra-
ničit počátkem a koncem (srov. u neakčních mutací), průběh událostí a nálad ve společnosti: *bitva je, bludové jsou, den je, drahota je, kyselost je, mor je, náboženství je, naděje je, nedostatek je, neřád je, nesnáze jsou, nevole je, odplata je, omyl je* (,zmýlení lidu'), *pilnost je, pokoj je, pokuta je, pomoc je (pomoci není), pověst je, rozbroj je, roztržka je, různice jsou, slavnost je, spravedlnost je, strach je, škoda je, těžkost je, váda je, války jsou, věrnost je, zka-
za je; býti bez služby boží, býti na službě, býti v strachu, býti u vytržení mysli, býti na závazku
,ve vězení'*. Je však zřejmé, že některá z těchto spojení, zejména ta, v nichž je abstraktum možné interpretovat nejen s určitou mírou konkretizace jako společenský proces, ale také bez této konkretizace jako abstraktní stav (např. spojení se substantivy *spravedlnost, nedostatek, pokuta, škoda*), bychom bez znalosti Hájkovy textu hodnotili jako stavová.

Sloveso *díti se* vyjadřuje větší míru dynamičnosti: *bitvy se dějí, divy se dějí, mordové se dějí, různice se dějí, služby se dějí, soudové se dějí, tvrzení se děje, věc se děje* (a synonymní *věci se jednají*; průběh děje rovněž vyjadřuje spojení *přibližovati se k smrti*). Sloveso *trvati* naproti tomu akcentuje průběh děje a jeho délku: *bitva trvá, ouřad trvá, rozbroj trvá*. Podobný význam, pokračování v ději, nese sloveso *zůstati*: *zůstati v klatbě, zůstati ve stavu vdovském, ustanovení zůstane*.

Neakční proces vyjadřují také spojení *míti naději, mítí rozkoš, mítí sen, viděti vidění a přicházeti k užitku*.

Jako neakční procesy klasifikujeme také některá spojení, v nichž není nárůst popisova-
ného jevu zvýrazněn do té míry, abychom je hodnotili jako mutaci (srov. odd. 4.2.8.1): *čest se rozmáhá, chvála se rozmáhá, náboženství kvete, náboženství roste*.

K neakčním procesům patří i popisy meteorologických jevů: *děšt prší, hromobití jsou, kroupy prší, příválové jsou, soumrak je, suchota je, zatmění slunce je, země třesení je, zima je, zima trvá* (srov. odd. 3.4.2).

4.2.5.3 Neakční mutace

Typická pro tuto skupinu jsou inchoativní spojení struktury **Sa – Vk**, vyjadřující proběhnutí prosté události. Vyskytují se v nich dokonavá funkční slovesa *přihoditi se, státi se, zběhnouti se* a některá další:

- *příhoda se přihodí, (jaká) věc se přihodí;*
- *křik se stane, pohnutí se stane, potrška se stane, porážka se stane, bitva se stane, příměří se stane, smlouva se stane, narovnání se stane, upokojení se stane;*
- *věc se zběhne, neobyčejné se zběhne;*
- další příklady (včetně struktury **Vk – Sa**): *probuditi se ze sna; dostati se v moc; znamení se ukáže; smrt zachvátí (koho), vítr zachvátí (koho); vzíti pevnost, vzíti odplatu, vzíti požehnaní, míti odplatu, míti vítězství.*

Ve spojeních s jinými slovesy (*přijíti, připadnouti, počítati se / začítati se / začínati se, vyjítí₁, vejítí, vzejítí, vzniknouti*) je zřetelně přítomný významový rys počátku děje – spojení jsou ingresivní:

- *drahota přijde, uložený čas přijde, mor přijde, nesnáze přijdou, noviny přijdou, krveprolití přijde, pomsta přijde, rozhojnění přijde, srovnání přijde;*
- *strach připadne (na koho);*
- *bitva se počne, bitva se začne, boj se začne, neřád se počne, pokoj se začíná;*
- *ošklivost vejde (v lid), mrskání vejde (v lid)*
- *oheň vyjde, dobré vyjde (co by z toho vyšlo dobrého);*
- *ouřad hajtmánství vzejde, křik vzejde, nevole vzejde;*
- *nevole vznikne.*

Řadíme sem i spojení s nedokonavým slovesem *náboženství pochází* (sloveso je synonymní k *vzchází, vzniká* apod.). Význam počátku děje nesou i spojení struktury **Vk – Sa** *upadnouti v nenávisť a upadnouti v nemoc.*

Spojení se slovesy *hynouti, přestati, pominouti, vyjítí₂* jsou egresivní: *věci hynou, mor přestane, šelma přestane; neřád pomine; příměří vyjdou, uplynou, vyprší*. Egresivní význam mají i spojení struktury **Vk – Sa** *ztratiti (vítězství) naději a vzíti konec životů.*

Další spojení vyjadřují dovršení žádoucí míry jevu (*dosáhnouti spravedlivosti; nadíti se bezpečnosti; nachýliti se k vyvýšení; obdržeti vítězství, boj, milost, bitvu; věci se vyplní*) nebo

jeho velkou pravděpodobnost a průběh změny žádoucím směrem (*vítězství se nachyluje*, neosobní konstrukce *k pokoji se chýlí*) – mezi oběma skupinami je odlišnost ve vidu.

I mezi neakčními mutacemi jsou zastoupeny meteorologické jevy (srov. odd. 3.4.2): *zima se počne, povodeň přijde, horko přijde, kroupy spadnou, sníh spadne, povětrí se strhne, slunce vychází* (užito s důrazem na výsledek děje).

4.2.5.4 Akční procesy

Nejfrekventovanějším kategoriálním slovesem vyjadřujícím akční procesy je *provzo-vati* (*provvozovati kratochvil, loupeže, mordy, neposlušenství, nešlechtnost, neupřímnost, neústupnost, nezbednost, posměchy, pýchu, ukrutnost, zůřivost*), kromě toho registrujeme některá jeho synonyma (*dělati /krajčovské/ řemeslo, sloužiti mše, vésti boj, při, války, vyplňovati chlípnost*).

K akčním procesům zařazujeme ta spojení s *míti* a *býti*, v nichž má buď abstraktum, nebo celé spojení akční příznak (vhodným testem je nahrazení spojení jeho jednoslovným ekvivalentem). Jednou skupinou jsou AVNS s významem ‚vykonávání úřadu nebo obdobné činnosti‘: *býti v držení (čeho); držeti duchovenství, koncilium, soudy, stráž; mítí (co) v zpravování, zpravovati (biskupský) úřad*. Variantní je význam ‚dodržovat‘: *držeti smlouvu, víru*. Jako další skupinu vyčleňujeme vyjádření psychofyzických procesů (*býti na odpor /čemu/; držeti v poctivosti; mítí boj, lásku, lítost, péči; mítí v nenávisti, v podezření*).

Dále máme k dispozici už pouze jednotlivosti: Akční proces vyjadřuje také spojení *brá-niti přístupu*. U spojení *nésti noviny* rozhoduje o jeho přiřazení do této skupiny akční význam slovesa, u spojení *prodlévati volení a zázrakové se ukazují* dlouhodobá platnost děje (signalizovaná nedokonavým videm) bez důrazu na jeho mutační ráz.

4.2.5.5 Akční mutace

Co do výskytu spojení v textu je skupina akčních mutačních predikátů zdaleka nejpočetnější (patří do ní přes 50 % všech našich dokladů).

Nejčastější funkční slovesa jsou (*u*)činiti a *dá(va)ti*:

- *činiti díky, činiti divy, činiti kázání / pokání / službu boží, činiti milost, činiti moc, činiti křivdu / mordy / násilí / plundrování / sjezdy (,plenit‘) / škodu / škody / těžkost / úzkost / výtržky / zlé, činiti poddanost, činiti pokoj, činiti pomoc, činiti poselství, činiti poslušenství, činiti posměch, činiti skutky, činiti služby, činiti svatbu, činiti zmínku;*
- *učiniti děkování / poděkování, učiniti div, učiniti hodování / oběd, učiniti krádež / křik / křivdu / neslušnou věc, učiniti milost, učiniti nadání, učiniti nález / narovnání / přiměří /*

přísahu / smlouvu / srovnání / slib, učiniti odplatu, učiniti omyl, učiniti počátek (jednání, mluvení), učiniti poklonu, učiniti pokoj, učiniti pomoc, učiniti posměch / smích, učiniti pozdravení / řeč, učiniti prospěch, učiniti překážku, učiniti retunk, učiniti svatbu / rozvod, učiniti sjezd, učiniti služby, učiniti stání, učiniti strach, učiniti škodu, učiniti vinu, učiniti zájem, učiniti zápis, učiniti žalobu;

spojení se substantivem označujícím osobu: *učiniti pomocníkem, učiniti vítězítelem;*

spojení se synonymním slovesem *ukázati*: *ukázati statečnost; ukazovati milost; ukazovati moc; ukazovati statečnost;*

spojení s dalšími synonymními slovesy: *zdělati škody, způsobiti přístup, způsobiti válku, způsobiti zkázu, způsobiti vítězství, způsobiti božskou mocí;*

- *dáti jméno, dáti klatbu, dáti (u sebe) místo (žalobě), dáti v moc (synonymum pustiti v moc), dávatí moc, dáti naučení / za naučení, dáti návštěví, dáti za odplatu, dáti odpověď / za odpověď, dáti pokoj, dáti povolení, dáti pozdravení, dáti průvod, dáti příčinu, dáti rad(d)u, dávatí radu, dáti svědomí ,svědectví‘, dávatí svobodu, dáti víru, dáti vítězství, dávatí vítězství (synonymum půjčiti vítězství), dáti vůli / na vůli, dáti výstrahu;*

substantivum označuje poplatky: *dáti poplatky, dáti úroky, dávatí berně, dávatí lozunky.*

Opozity ke spojení s *dáti* jsou spojení se slovesy *bráti / vzíti* a *přijmouti*, jež mají na rozdíl od *obdržeti* (srov. odd. 4.2.5.3) zřetelný akční význam: *bráti berně, bráti záplatu ,brát plat‘; přijmouti na milost; přijmouti napomenutí, poděkování, pokoru, svědectví, víru; vzíti místo, vzíti raddu, vzíti zprávu, vzíti za podíl.*

V následujících kauzativních spojeních je akcentován závěr (a)nebo výsledek děje: *do-konati věci; nakaziti bludem / bludy; naplniti strachem; nechati při pokoji; obrátiti (koho) na běh, obrátiti na víru, obrátiti k přízni, obrátiti vniveč; obtížiti nemocí; opatřiti se stráží; pod-dati v manství, v věčnou službu; postaviti v boj, postaviti v soužení; povstati z nemoci; přemo-ci bojem / v boji; přepustiti těžkost; přivéstí k skutku (jednání), přivéstí k bludu; spraviti služ-bu boží; uvéstí v mír, uvéstí v pokoj; uvéstí v poplatky; vykonati korunování, modlitby, mše, oběti, posvěcení, radost, slavnost; vzbuditi hněv, vzbuditi k boji, zachovati pokoj, zachovati věrnost, zachovati poddanost, zachovati v celosti (manželské); zdržeti sliby.*

Podobné je to u další skupiny spojení, v níž mají slovesa s význam ,vyhlásit, určit‘, případně ještě onerozivní významový rys ,uvalit‘: *položiti berni, položiti domov, položiti konci-lium, položiti sjezd, položiti sněm; svolati raddu; uložití čas (příměří); uložití sjezd; vydati klatbu, vydati radu; vzložití hanbu (na někoho), těžkost (na někoho).*

Následující kauzativní spojení vyjadřují změnu, modifikaci již existujícího stavu (srov. odd. 4.2.8.1): *potvrditi příměří, potvrzovati stvrzení; protahovati příměří, přidávati příměří;*

rozmnožiti službu boží; stvrditi příměří, tvrditi volení, upevniti / utvrditi vyvolení, utvrditi pokoj, utvrditi srovnání, utvrditi víru, utvrditi zápis.

Mezi akčními mutacemi jsou zastoupena také spojení autokauzativní: *dáti se na službu boží, dáti se v rozprávky, dávati se na milost; oddati se na běh, oddati se na putování, oddati se na utíkání; obrátiti se od neřádu; poddati se v moc; poručiti se v modlitbu; spraviti své věci; vejíti v držení; vejíti v potaz, v radu; vejíti v mír, v pokoj, v přátelství, v smlouvu, v srovnání; vstoupiti na místo; vydati se v nebezpečství, vydávati se na náboženství; vyjíti z moci; vykonati (své) dny, kralování, život.*

Opakem různých typů spojení akcentujících výsledek děje jsou spojení s významem přerušení děje zpravidla nežádoucího, zabránění v něm: *napraviti službu boží, neřád, zlé; nechati honění; osvobozovati z velebnosti; propustiti z klatby; překaziti tažení; přetrhnouti křivdy, nátlaky, smlouvu; rozvázati od klatby, od svazku; skrotiti nezbednost; udusiti náboženství; uleviti zlé; vykořeniti bludy, mrskání; vypověděti službu; vyvésti z nedověry; zanechati války, zanechávati věci; zapověděti mše, službu boží; zastaviti službu boží; zastaviti zlé; zbaviti strachu, zbaviti úřadu, zbaviti života; zrušovati přísahy, sliby. V některých spojeních však není vyjádřeno jen ukončení dřívějšího děje, ale také způsobení děje nového, opačného.*

Jako akční mutace také hodnotíme spojení vyjadřující prosté proběhnutí děje (*potkati se bojem, svést bitvu; provést (hodným) svědomím; pustiti hlas ,začít šířit / rozšiřovat zprávu‘*), spojení popisující fázi před dějem (*přihotoviti se k bitvě, strojiti se na vojnu*) a konečně spojení s významem opětovného přivedení k původnímu stavu (*navracovati se k pohanství; navrátiti se k víře; navrátiti službu boží*).

Otázkou je akčnost mutačních spojení *zapomenouti na slib; zapomenouti se nad příměří* a *zapomenouti se nad smlouvami* a vůbec status spojení *uvarovati se pomsty, uvarovati se různic; zdržeti se od naříkání a zdržeti se od pláče*. Všechna uvedená řadíme k akčním mutacím, protože v nich podle našeho názoru převládá význam záměrného provedení akce: sloveso *zapomenouti (se)* implikuje v uvedených spojeních činnost protikladnou tomu, co vyjadřuje abstraktum (srov. odd. 4.2.6.3).

4.2.5.6 Shrnutí

Zjistili jsme, že repertoár Hájkových AVNS je ve všech popisovaných skupinách velmi pestrý; nejvíce jsou v něm zastoupeny predikáty akční mutační.

Model třídění, který zde používáme, slouží k odlišení obecných významů spojení a tím k jejich podrobnější charakteristice. Jak jsme už uvedli, takové třídění AVNS je obtížné, protože některá spojení vykazují znaky, jež by opravňovaly jejich zařazení do více skupin (jed-

notlivé skupiny tedy nemají ostré hranice). Důvodem je odlišný obecný význam slovesa, abstrakta (pokud jsou v jeho sémantické struktuře přítomny dějové rysy) a případně také celého spojení. Přiřazování sporných případů k jednotlivým typům predikátů provázela diskuse, některá naše řešení nejsou jediná možná.

Provedená klasifikace je také východiskem dalších třídění: u příslušných dokladů jsme už naznačili, že budou v dalších oddílech práce popsány podle fáze děje a kauzativity, jež vyjadřují.

4.2.6 Intervalovost / fázovost

Rozdělením AVNS podle toho, jakou fází děje vyjadřují, jsme se již zabývali na více místech této práce. V odd. 1.2.2.2 jsme uvedli, že se AVNS na základě obecných kategoriálních významů dělí na *inchoativní*, *durativní* a *kauzativní* a další rozdělení první z uvedených skupin na *ingresivní* (často nazývanou „inchoativní“) a *egresivní* / *terminativní* se opírá jen o lexikální znaky. V českých pracích (4.1.3.1, 4.1.3.2) jsme naproti tomu sledovali jasné odlišení AVNS vyjadřujících nastání děje od těch, která signalizují jeho ukončení.

Základní vlastnosti AVNS podle triády stavu, změny stavu a způsobení změny stavu vyplývají z rozlišení typů predikátu, jež je předmětem odd. 4.2.5 (srov. také úvod k odd. 2.2.1 a odd. 4.2.3). V odd. 2.2.1 jsme ukázali, že prostou změnu stavu (u inchoativních AVNS) a vyjádření jeho počáteční fáze (u ingresivních AVNS) je v popisu vhodné odlišit. Jako AVNS označující fázi děje zde pojednáme jen takové případy, v nichž nese sloveso **výrazný příznak počátku, průběhu nebo ukončení stavu**, a to jako *ingresivní* (I), *durativní* (D) a *egresivní* (E) AVNS. K uvedenému postupu jsme se přiblížili v odd. 3.3.3 a 3.4.3, kde však postačovalo jednodušší třídění.

Některé zvláštní případy vyjádření fáze děje jsou ještě předmětem tzv. časové modifikace, jak je vysvětleno v odd. 4.2.8.2.

Jak jsme uvedli, zařazujeme do skupiny fázově modifikovaných AVNS pouze spojení, v nichž má sloveso významový příznak počátku, trvání nebo ukončení. Tento příznak je buď slovesu vlastní (*počítí se*, *začítí se*; *trvati*; *zrušovati*), nebo mu jej dodává předpona (*uvéstí* /v/, *ujmouti*, *vejítí* /v/; *vyvéstí* /z/, *přestati*, opět *zrušovati* atd.).

4.2.6.1 Spojení ingresivní

Ve spojeních **kauzativních** (srov. odd. 4.2.7) jsou zastoupena funkční slovesa *uvéstí* /v/ (*uvéstí v poplatky*, *uvéstí v pokoj*, *uvéstí v mír*) a *vzbuditi* (*vzbuditi k boji*, *vzbuditi hněv*); ně-

kde je ingresivní význam vyjádřen analyticky (*učiniti počátek jednání, učiniti počátek mluvení*).

Pestrý je repertoár funkčních sloves **autokauzativních** (rovněž srov. odd. 4.2.7): řadíme k nim *dáti se* /na/ (*dáti se v rozprávky, dáti se na službu boží*), *oddati se* /na/ (*oddati se na běh, oddati se na putování, oddati se na utíkání*), *strhnouti se* (*strhnouti se v hromadu*), *ujmouti* (*ujmouti důstojenství, ujmouti císařství*), a především *vejíti* /v/ (*vejíti v držení, vejíti v mír, vejíti v pokoj, vejíti v potaz* /významově odpovídá *vejíti v radu*/, *vejíti v přátelství, vejíti v radu, vejíti v smlouvu, vejíti v srovnání*). Časově modifikovaná jsou spojení *stojiti se k bitvě* a *stojiti se na vojnu*.

U spojení struktury **Sa – Vk** registrujeme následující slovesa s významem vzniku nějaké skutečnosti: *počítati se* (*bitva se počne, neřád se počne, zima se počne*), *pojít* (rodové *pojdu*;²⁴⁵ s analytickou variantou vyjádření ingresivního významu *míti původ a původ je*), *strhnouti se* (*povětrí se strhne*), *vejíti* (*ošklivost vejde /v lid/, mrskání vejde /v lid/*), *vzejíti* (*křik vzejde, nevole vzejde, úřad vzejde*), *vzniknouti* (*nevole vznikne*) a *začít se/začínati se* (*pokoj se začíná, boj se začne, bitva se začne*).

K ingresivním spojení mají blízko i všechna prostá mutační spojení, u nichž je nasnadě paralelní spojení vyjadřující ukončení stavu (děje), případně i jeho průběh. Příklady takových spojení s tzv. substantivem personálním (jako *pojmuti manželku / za manželku* atd.) jsou uvedeny v odd. 3.4.3. Významový příznak počátku je však vlastností celého spojení (respektive jeho postavení ve významové síti spojení dalších), nikoliv vlastní funkčnímu slovesu, a proto je nehodnotíme jako fázová; stejně postupujeme i u spojení durativních a egresivních.

4.2.6.2 Spojení durativní

Durativní jsou všechna stavová spojení a většina procesů (viz odd. 4.2.5); zvláštní významový příznak trvání děje nacházíme pouze u slovesa *trvati* (*bitva trvá, rozbroj trvá, úřad trvá, zima trvá*) a u některých sloves metaforizovaných (*náboženství kvete*; v podobných spojeních *náboženství roste* a *důstojenství se množí* se kombinuje původní akční význam slovesa a durativní význam celého spojení).

4.2.6.3 Spojení egresivní

Repertoár akčních sloves vyjadřujících mutační děj je rozsáhlý: *dokonati* (*dokonati věci*), *osvobozovati* (*osvobozovati z velebnosti* ‚zbavit [čestné] povinnosti [jezdit k císaři]‘), *pro-*

²⁴⁵ Spojení nepatří k AVNS – substantivum *rod* není v tomto významu abstraktní.

pustiti /z/ (propustiti z klatby), přetrhnouti (přetrhnouti křivdy, přetrhnouti nátisky, přetrhnouti smlouvu), rozvázati /od/ (rozvázati od klatby, rozvázati od svazku manželského), skrotiti (skrotiti nezbednost), udusiti (udusiti náboženství), uleviti (uleviti zlé), vykořeniti (vykořeniti bludy, vykořeniti mrskání), vypověděti (vypověděti službu), vyvésti /z/ (vyvésti z nedověry), zastaviti (zastaviti zlé, zastaviti službu boží), zbaviti (zbaviti života, strachu, úřadu) a zrušovati (zrušovati sliby, zrušovati přísahy).

Tytéž významy nesou spojení, v nichž rys akčnosti zřetelně ustupuje do pozadí. Jde jednak o spojení se slovesem *vykonati*, silně lexikalizovaná (*vykonati své dny, vykonati kralování, vykonati život*), jednak o spojení se slovesy *nechati* (*nechati honění, nechati při pokoji*) a *zanechati / zanechávati* (*zanechati války, zanechávati věci*). Rys akčnosti naopak získávají spojení *zapomenouti na slib, zapomenouti se nad příměří* a *zapomenouti se nad smlouvou* (srov. synonymní *přetrhnouti smlouvu* výše), jež díky významovému posunu implikují bezprostředně následující činnost subjektu:

Přemyslovi králi oznámeno bylo/ že by Běla král uherský/ zapomenuv jse nad příměří/ i nad těmi smlouvami/ kteréž byl učinil s týmž Přemyslem/ zemi štyrskou že by hubil/ a jí nětco dobyl/ a svému panování ji podmaniti umínil. (1260)

K autokauzativním AVNS patří spojení *obrátniti se od neřádu, vyjíti z moci* a *vyjíti z pořádku* a dále dvě spojení, jejichž příslušnost k AVNS je sporná, *rozhostiti se z zbroje* a *ujíti z bitvy*. Neakční mutační děje vyjadřují spojení *neřád pomine, probuditi se ze sna, šelma přestane, příměří vyjdou, vyprší* a *ztratiti naději*.

Analytické vyjádření egresivního významu je ve spojení *vzítí konec životů*. Vedle dalších metaforických vyjádření uvedených výše (srov. příklady výše) lze k egresivnímu významu přiřadit také spojení *věci hynou*.

Tato spojení tvoří protějšky jednak spojením ingresivním, jednak dalším mutačním spojením bez explicitního vyjádření počáteční fáze děje nebo stavu (*vyhlásiti klatbu – propustiti z klatby*). Charakterizuje je velké množství kategoriálních sloves a menší ustálenost spojení obou komponentů (srov. odd. 4.1.3.1).

4.2.6.4 Shrnutí

Ingresivní, durativní a egresivní spojení jsme vymezili na základě lexikálních rysů a uvedli zde AVNS obsahující slovesa se zřetelnými významovými příznaky. Takových sloves je poměrně dost s významem počátku a ukončení, ale velmi málo s významem průběhu.

Slovesa vyjadřující ukončení děje nebo stavu mohou být protějšky jak sloves ingresivních, tak inchoativních; je pro ně charakteristická menší ustálenost, než mají slovesa ingresivní. V příkladech jsme také zaznamenali metaforická vyjádření.

4.2.7 Kauzativita²⁴⁶

Kauzativita je „sémanticko-gramatická kategorie obsahující pevnou obecnou složku ZPŮSOBIT doprovázenou složkou individuálního významu“ (Čermák 2001: 135), resp. „zahrnující prostředky týkající se vyvolání, způsobení něčeho, resp. přinucení něčeho k něčemu“ (t.: 252).²⁴⁷ Je podmíněna mutačností, ale i v nemutačních spojeních registrujeme obdobné vztahy (srov. protiklad *míti biskupa* a *býti biskup* popsány v odd. 3.4.3.2 a 3.4.3.3).

Kauzativní spojení tedy vyjadřuje, že někdo někomu něco způsobuje (*dát příkaz, dostat někoho do potíží*). Kauzativní spojení mohou mít tři typy protějšků: spojení **nekauzativní**, bez vyjádření působení (*být v potížích*), **autokauzativní**, vyjadřující, že někdo působí sám na sebe (*dostat se do potíží*), a **antikauzativní**, v němž je vyjádřen ten, na koho se působí (*dostat příkaz*; může jít o spontánní událost bez jasného působitele).²⁴⁸

Je nutné přihlížet k rozdílu, je-li kauzativita ve spojení přítomná, ale v konkrétním užití oslabena nevyjádřením agentu (*jednání bylo zahájeno*, proti *jednání bylo zahájeno předsedou* a *předseda zahájil jednání*), nebo není-li spojení kauzativní, přičemž má kauzativní protějšek (*byl v potížích*, srov. *dostat koho do potíží*).

Nyní budeme na příkladech z našeho materiálu ilustrovat opozice kauzativních a ostatních spojení. Cílem je především názornost popisu – spojení s některými frekventovanými substantivy tvoří několik opozic současně, ale jejich současné zachycení by přehled neúměrně zkomplikovalo, proto uvedeme jen dvě takové sítě opozic v odd. 4.2.7.4.

²⁴⁶ Náčrt tohoto oddílu jsem konzultoval s mgr. Janem Křivanem – děkuji mu za cenné postřehy a připomínky (ústní sdělení).

²⁴⁷ O kauzativnosti vybraných spojení jsme se již zmiňovali v odd. 3.4.3. K poznatkům tam uvedeným při vymezení kategorie kauzativity přihlédneme. – Srov. ještě jinou definici kauzativity: „V rámci přechodnosti a nepřechodnosti rozlišujeme také **kauzativnost** [v orig. proložené, F. M.] (účinnost) děje slovesa, např. stavové *sedět* – kauzativní *posadit* ‚způsobit, aby někdo seděl‘, *ležet* – *položít*, *stát* – *postavit*, *viset* – *pověsit*. Při tom jde, obecně vzato, nejen o slovesa jednoslovná, ale i o spojení slov, např. *milovat*, *nenávidět* – *vzbudit*, *vzbuzovat lásku*, *nenávisť*.“ (ČLex 1985: 80) – S kauzativitou jsme pracovali už v kapitole 3.4.3.

²⁴⁸ V databázi značíme kauzativní spojení +, autokauzativní +a, nekauzativní – a antikauzativní –a. – K různým typům kauzativity (morfologické, opisné – analytické a lexikální) a k souvislosti značení jednoho, méně užívaného členu v páru sloves srov. Haspelmath 2008.

4.2.7.1 Opozice kauzativní – nekauzativní

Běžnou dvojicí je spojení akční kauzativní a spojení nekauzativní se slovesem *míti* nebo *býti*: *dáti svobodu – mítí svobodu; dáti vítězství, půjčiti vítězství – mítí vítězství; vejíti v držení – býti v držení*.

Kauzativním spojením se strukturou **Vk – Sa** někdy odpovídají nekauzativní spojení struktury **Sa – Vk**: *svéstí bitvu – bitva je; činiti div – divové se dějí; dáti jméno – jméno je; učiniti křik – křik se stane, křik vzejde; činiti mordy – mordové se dějí; učiniti narovnání – narovnání se stane; napravití neřád – neřád pomine; učiniti službu – služby se dějí; učiniti smlouvu, vejíti v smlouvu – smlouva se stane; učiniti srovnání, vejíti v srovnání – srovnání přijde, naplniti (koho) strachem – strach připadne (na koho); způsobiti zkázu – zkáza je*.

Různou mírou ‚způsobení něčeho‘ vyjadřuje opozice *uvéstí v pokoj – nechati při pokoji*; pro autokauzativa máme obdobný příklad: *vejíti v pokoj – chýliti se k pokoji*.

4.2.7.2 Opozice kauzativní – antikauzativní

Nejběžnější opozice kauzativnosti a antikauzativnosti je postavena na protikladu ‚dát‘ – ‚dostat‘ (srov. model ‚dát‘ – ‚mít‘ v odd. 4.2.7.1): *dáti naučení – přijmouti napomenutí; dáti za odplatu – vzíti odplatu; učiniti poděkování – přijmouti poděkování; dáti radu – vzíti radu; dáti svědomí ‚dát svědectví‘, provéstí hodným svědomím ‚dosvědčit‘, utvrditi svědectvím – přijmouti svědectví; dá(va)ti vítězství, půjčiti vítězství, popřítí vítězství ‚popřátí‘ – obdržeti vítězství*. Podobné je *svéstí bitvu – obdržeti bitvu, vésti boj – obdržeti boj*. V odd. 3.4.3 jsme uvedli mj. tato spojení slovesa s konkrétem–znakem úřadu: *vstaviti (na koho) císařskou korunu – přijmouti královskou korunu*.

Kauzativní spojení se slovesem *činiti* (a obdobnými) stojí v protikladu ke spojením antikauzativním se slovesem *trpěti* (apod.): *(u)činiti křivdu – trpěti křivdu; provozovati nešlechtnost – trpěti nešlechtnost; činiti těžkosti, přepustiti těžkost na někoho, vzložití těžkost na někoho obojí ‚uvalit‘, spojení s bližším určením trápiti těžkostmi – snéstí těžkosti, trpěti těžkosti*.

4.2.7.3 Opozice kauzativní – autokauzativní

Ke kauzativním spojením mohou být paralelní jak autokauzativní nereflexivní (a), tak reflexivní (b):

- a) *uvéstí v mír – vejíti v mír; uvéstí v pokoj – vejíti v pokoj*;²⁴⁹ *obtížiti nemocí – upadnouti v nemoc*;

²⁴⁹ Srov. opozici autokauzativního spojení *vejíti v srovnání* a nekauzativního *srovnání přijde*.

b) *obrátkiti (koho) na běh* – *oddati se na běh*; *vzbuditi hněv* – *popuditi se hněvem*; *rozvázati (od klatby)* – *zdržeti se (od pláče, od naříkání)*; *poddati (v službu)* – *vydati se (v nebezpečství)*, *dáti se (v rozprávky)*.

4.2.7.4 Různá spojení s jedním abstraktem

Uváděli jsme zatím pouze příklady spojení k jednotlivým opozicím. Teď si ukážeme, jak funguje celá síť spojení s abstrakty *milost* a *moc*.

U substantiva *milost* máme doložena kauzativní spojení *(u)činiti (komu) milost*, *ukazovati (komu) milost* ‚projevovat‘ a *přijmouti (koho) na milost*,²⁵⁰ antikauzativní *obdržeti milost (od koho)*; nemáme doloženo předpokládané kauzativní *dáti milost*), autokauzativní *dávati se (komu) na milost*.

U substantiva *moc* se v našem materiálu vyskytují tři typy kauzativních spojení s odlišnou morfologicko-syntaktickou charakteristikou: zaprvé *činiti moc* a *ukazovati moc* ‚projevovat‘; zadruhé *dávati (komu) moc*; zatřetí *dávati (komu) v moc* a *pustiti (komu) v moc* ‚dát, předat, přepustit‘. Ke třetímu typu spojení se vážou autokauzativní spojení *poddati se (komu) v moc* a *vyjít z (či) moci* (záměrný děj) a dále antikauzativní spojení *dostati se (komu) v moc* (nezáměrný děj). Vedle všech uvedených ještě existuje nekauzativní spojení *míti moc*.²⁵¹

4.2.7.5 Shrnutí

Uvedenými kauzativními, nekauzativními, autokauzativními a antikauzativními spojeními jsme dokumentovali výrazovou pestrost a bohatství Hájkových AVNS. Uspořádali jsme je do opozic především proto, aby byly patrné vzájemné vztahy spojení z jednotlivých skupin, protože tyto vztahy mohly dosud, při pozorování jiných rysů sémantické klasifikace, unikat naší pozornosti. Na závěr jsme vypsali nalezená spojení s abstrakty *milost* a *moc* a viděli jsme, že i přes relativně nerozsáhlou excerpci pokryla všechny hledané významové rysy.

4.2.8 Další modifikace

Dalšími modifikacemi, tj. ne modálními (srov. odd. 4.2.2), rozumíme dva typy změn, které mohou určitá AVNS vyjadřovat v porovnání s jim obdobnými AVNS nepříznačnými: modifikace intenzifikační (mi) a časové (mč). Skupiny „modifikovaných“ AVNS nemají

²⁵⁰ Pro určení spojení *přijmouti (koho) na milost* jako kauzativního je klíčový jeho celkový význam (aktivita subjektu), nepřihlížíme ke slovnímu významu slovesa a ke vztahu ke spojení *dávati se na milost*, jež by napovídaly hodnotit toto spojení jako antikauzativní.

²⁵¹ Neuvažujeme významy slova *moc* ‚vojenská síla‘, ‚vojsko‘, tedy např. slovesně-jmenné spojení *sebrati moc*.

v systému AVNS centrální postavení a nevyskytují se ve všech výše vymezených skupinách, protože se jejich významové rysy vylučují s některými rysy nadřazenými.

4.2.8.1 Intenzifikační modifikace

Intenzifikační modifikací se vyjadřuje, že základní významový příznak nesený substantivem již existoval, AVNS pouze ukazuje jeho kvalitativní proměny, zesílení nebo (méně často) zeslabení: *upevňovat svazek, zvýšit úlohu* apod. (srov. skupinu AVNS vyjadřujících modifikaci substantiva vyčleněnou v práci E. Macháčkové /1983: 157n./, zde popsanou v odd. 4.1.3.2).

Obecný význam první vyčleněné významové skupiny je dobře patrný z příslušných kategoriálních sloves. Velmi frekventovaná jsou v našich příkladech ,potvrzení, stvrzení, upevnění‘ již existujícího stavu: *potvrditi příměří, potvrzovati dědictví, potvrzovati stvrzení, potvrzovati učinění; stvrditi příměří, stvrditi zákon; tvrditi volení; ujistiti dluh; upevniti vyvolení; utvrditi pokoj, utvrditi srovnání, utvrditi víru, utvrditi vyvolení, utvrditi zápis; ohrazovati povtílost ,upevnit svou vážnost‘. Od ,upevnění‘ je plynulý přechod k významu ,napravení, povznesení‘ ve spojeních *napraviti službu boží, rozmnožiti službu boží, spraviti službu boží; napraviti [církvní] řád, vyzdvihnouti řád, zvelebiti řád; přispořovati velebnost ,zvětšit, přičinit důstojnost, vážnost‘. Význam ,napravení‘ má zase blízko k významu ,šíření (se)‘. Hájek zde často užívá metafor jak pro vyjádření zdárného průběhu akčního děje (*rozsévati slovo boží, rozhlásiti pověst, roznésti pověst*), tak děje neakčního, srov. příklady: *náboženství kvete, důstojenství se množí, chvála se rozmáhá, čest se rozmáhá, náboženství roste*; výjimečným případem s opačným významem (,zanikání‘) je spojení *věci hynou*.**

Na přechodu mezi intenzifikační a časovou modifikací (4.2.8.2) jsou spojení označující rozšíření časového úseku (*protahovati příměří, přidávati příměří*). Intenzifikační účinek může mít také slovesný vid (*sedávati na soudě*).

Významové rysy intenzity děje v sobě mají i další spojení, např. *naplniti strachem*. Řadit je k intenzifikačně modifikovaným by však znamenalo chápat tuto kategorii příliš široce. – Právě užití metafor jako v tomto příkladu nás vede k zamyšlení, zda je možné AVNS považovat za intenzifikačně modifikovaná vůči prostým slovesům jak na rovině stylistické, tak významové (srov. hodnocení abstrakt v podkap. 5.2).

4.2.8.2 Časové modifikace

Časová modifikace je obdobou Kralčákovy skupiny limitních AVNS (2005: 71, srov. zde v odd. 4.1.3.3). Vyjadřuje, že děj se stane (stav nastane) před nějakým okamžikem nebo po něm (*být po smrti, být před infarktem*).

Příklady čistě časové modifikace z Hájkovy textu jsou spojení *býti po vykonání (slavnosti)* a *přibližovati se k smrti*; v dalších spojeních – *vítězství se nachyluje, k pokoji se chýlí* (neosobní konstrukce!) a *nachýliti se k vyvýšení* ‚naklonit se /tj. začít být nakloněn/ k povýšení‘ – přistupuje k modifikaci časové modifikace modální. Jako vyjádření fáze před danou činností chápeme také spojení jako *býti hotov k dobývání, strojiti se k bitvě, strojiti se na vojnu*.

V jiném typu spojení příznakovém z hlediska časové modifikace se vyjadřuje dočasné, nebo trvalé nenastání děje (*prodlévati volení, zdržeti se od pláče, zdržeti se od naříkání, uvarovati se nesází*).

4.2.9 Shrnutí kapitoly

V první části této kapitoly jsme pozorovali a analyzovali několik způsobů sémantického třídění AVNS. Posuzovali jsme vhodnost obvykle užívaných kritérií a vypracovali vlastní sestavu kategorií relevantních pro jejich popis (třída predikátu, intervalovost, vyjádření kauzativy, intenzifikační a časová modifikace spojení). Odůvodnili jsme, proč jsme se rozhodli pro rozdělení predikátů na stavy a akční / neakční procesy / mutace, proč nepoužíváme kategorii modálních funktorů a proč odlišujeme inchoativní spojení od intervalových. Navržený postup třídění jsme ve druhé části této kapitoly aplikovali na vyexcerpovaná spojení.

Náš přístup odpovídá Danešově myšlence sémantické derivace predikátů (srov. odd. 4.1.3.2) a relativizuje tradiční představy o utváření AVNS především na základě multiverbizace.

Naše klasifikace AVNS zůstala u popisu příkladů. Cílem dalších výzkumů v této oblasti, po zpracování dostatečného množství jazykového materiálu, bude popis systému AVNS jako vzájemně provázaných skupin vymezených na základě obecných významových rysů.

5. Využití AVNS v Hájkově textu

V předchozích dvou kapitolách jsme se zabývali AVNS jako izolovaným jazykovým jevem a zkoumali jejich formální a obecně sémantické vlastnosti. Nyní uvedeme několik poznámek k jejich úloze v textu a jejich stylové platnosti. Naše poznámky se tak dostanou na hranici popisu Hájkova jazyka a jeho epického, spisovatelského umění (srov. odd. 1.3.1).

5.1 Hájkův pohled na události

Hájek obvykle vypráví objektivně, s odstupem od líčených událostí. Někdy, jako v následujících ukázkách, tematizuje svou roli vypravěče:

Divní a neobyčejní v Čechách ukazovali se zázrakové/ a zvláště v kraji Žateckém časy nočními/ o kterých bylo by co mnoho psáti/ ale **abych z pořádku kroniky nevyšel/ a v posměšné se nedal rozprávky/** maličko něco oznámím. (1201)²⁵²

Ludvík jakés posměšné šermy v to vloživ/ ničemuz tomu/ co sliboval/ ani zápisuom dosti učiniti nechtěl/ ale tu krajinu dal Ludvíkovi/ synu svému/ a města ta/ jako Aldenburgk a Cvikavu/ na které byl také list zvláštní učinil (**kteréhož jsem psáti se oblenil**)/ dal po své dceři v věně knížeti Míšenskému. (1320)

Činy jednajících osob hodnotí Hájek ustáleně, podle konvenčních měřítek své doby. Nejčastějším prostředkem hodnocení jsou mu pochopitelně adjektiva a adverbia. Správnost některých událostí naznačuje tím, co o nich říkají „*moudřejší*“ lidé:

Přemysl král český/ chtěl se upokojiti/ povolal Čechuov znamenitějších na Vyšehrad/ a tu s nimi všel v raddu/ kterak by mohl království český rozšířiti/ někteří tak a jiní jinak radili/ ale jeden mezi nimi/ **jako moudřejší**/ jemuž bylo jméno/ Bohouš z Chvojna řekl:+++ Milý králi český dosti' jest království české rozšířené mezemi/ bylo by toho mnohem potřebněji aby se rozšířilo dobrým přátelstvím. (1207)

Takovéto objektivní hodnocení, převzaté zřejmě z velké části z pramenů, je třeba odlišit od míst, kde Hájek–autorský subjekt Kroniky vstupuje do vyprávěného textu mnohem osobněji: jednak tam, kde komentuje zdánlivě nepodstatné příhody, které předznamenávají budoucí významné události, jednak užíváním britkých obrazných pojmenování, jež ukazují, že se nechal strhnout psaním (případně v zápalu emocí, jež v něm vzbuzoval líčený obsah, neupravil text předlohy). Uvedme několik obrazných přirovnání a metafor:

že jsú sobě Čechové krále svého zlehčili/ a **biskupa volili jako žáby špalka** [tj. špačka, F. M.]/ aby jím nic nerozkazoval (1225)²⁵³

ó jak jsem sobě dal zlú raddu/ by mi bylo nyní voliti/ nechtěl bych **prstu mezi dvěře/ a veřej vstrčiti**/ ani mezi otce/ a syna se přičiniti (1251)²⁵⁴

²⁵² Tady i ve všech dalších ukázkách v této kapitole zvýraznil F. M.

²⁵³ Toto přirovnání nezachycují ve svých dokladech ani Jungmann (²1989), ani Tyl (1971–2003).

²⁵⁴ Přímá řeč člověka vedeného na smrt, odsouzeného za intrikování mezi Václavem I. a Přemyslem Otakarem II.

a syna svého s nimi pustil/ **jako bez vesla na moře** (1301)

skrze takový nepořádný účinek/ **zhasla svíce hořící** království českého/ neb již **kmen** kráľuov českých/
kterýž měl svou počátek od Přemysla/ **tu jest přetržen a zahynul** (1306)

V posledním, ilustrativním příkladu se vyskytují jiná slovesně-jmenná spojení než AVNS. AVNS jsou totiž v protikladu k citovaným obrazným pojmenováním neemotivní a neexpresivní, a to i přes vysokou míru metaforičnosti některých spojení (srov. odd. 2.2.1.3 a příklady v odd. 4.2.6.3), a proto se v textu uplatňují při objektivním vyprávění – Hájek jimi nevyjadřuje svůj osobní pohled. V následujících částech práce popíšeme jejich úlohu podrobněji.

5.2 AVNS jako prostředek vyššího stylu?

Abstraktní substantiva, přítomná (také) v AVNS, bývají označována za prostředek vyspělého jazyka moderní společnosti.²⁵⁵ Jaké jsou důvody, že se v hojném počtu objevují také v humanistické češtině, kde lze těžko hovořit o progresivním, „racionalizovaném“²⁵⁶ jazyce? Mohou to být důvody stylistické?

O některých AVNS jako prostředku poetického ozvláštňení textu hovoří J. V. Bečka (viz odd. 2.2.6.4). Užití AVNS zabraňuje rušivému opakování synonymních prostých sloves, může být tedy vyvoláno úsilím o stylistickou disimilaci. Spojení slovesa a abstraktního substantiva navíc působí v Hájkově textu dojmem větší výraznosti, přesnosti, přesvědčivosti vyjádření – tomu odpovídá postřeh M. Hirschové o zpředměťňování verbálního aktu v těch AVNS, jimiž se zabývá, tedy např. *uděluji vám pochvalu – chválím vás* (srov. pozn. 54).

V oddílu 2.2.6.4 jsme představili vlastní hypotézu, že AVNS potvrzují zařazení Hájkova vypravování do vyšší stylové roviny – mezi literární texty – a že za jejich častým užíváním stojí snaha o zdůraznění, zvýznamnění sdělovaného. Zde můžeme doplnit, že tato spojení kronikáři pomáhají udržet odstup od vypravovaných příběhů a dodat jim na vážnosti: AVNS se totiž podstatně častěji vyskytují např. v těch úsecích textu, kde se představují myšlenky a plány významných panovníků, a méně v dramatickém líčení bitevních scén, jak uvidíme v následujících ukázkách.²⁵⁷

První úryvek je líčení bitvy. Dramatičnosti obsahu odpovídá výstavba textu. Všimněme si dvou jejích konstitutivních prvků (pro podrobnější popis např. intonačního členění textu by bylo třeba dalšího výzkumu):

²⁵⁵ Srov. např.: „V důsledku rostoucí intelektualizace současného jazyka roste i význam a míra užívání abstrakt.“ (Čermák 1974: 288)

²⁵⁶ Poukaz na „racionalizovaný“ jazyk jsme si vypůjčili z názvu Polenzovy práce *Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt*, Düsseldorf 1963, cit. dle Helbig 1984: 185.

²⁵⁷ Tento poznatek shrnuje intenzivní čtenářskou zkušenost, není ovšem podložen statistickým průzkumem.

V textu se neobjevují AVNS (až na *jméno je* a závěrečné *šelma přestane*), ale nápadné množství volných spojení slovesa s akuzativním předmětem (průkazné případy zvýrazněny tučně). Snad není příliš velkou spekulací tvrzení, že dvojice sloves a substantiv s konkrétními denotáty, jež vytvářejí významové vrcholy vět, čtenáře „vtahují do děje“. Dále je text vystavěn na dvojicích paralelních vyjádření, jež si odpovídají významově a také na různých úrovních zvukové realizace textu (výběrově značeny kurzivou).

Když pak těch Uhruov a Tataruov *více a více* přibajvalo ten celý den až do večera: Času večerního rozkázal hajtman aby hned po puol noci *všickni ve zbroji hotovi byli/ rytíři aby **na koně vsedali***/ ráno pak při měsíci Jaroslav **zřídív své houfy jízdné zvlášť/ a pěší také zvlášť/** poručiv je rotmajstruom po houfích kázal je z města púštěti a sám s jízdnými v prvním houfě: A když svítati počalo hajtman Jaroslav s *svými rytíři a s Olomúčany/ i se všemi což jich v městě bylo/ **na ubezpečené nepřáteli/ mocně udeřili/ a statečně ty Tatary a Uhry bili/ a velmi mnoho jich zbili/*** a ta bitva trvala jako za dvě hodině: Tepruv pohané **na koně vsedali/** á svému množství úfajíce statečně se *bránili/* aspoň za druhé dvě hodině/ vtom Jaroslav hajtman **dobral se** v té bitvě **najvyššího hajtmana** jemuž bylo jméno Belzait/ a hned první ranou Jaroslav svým mečem jemu **ruku** nad loktem i s šavlí jeho **uťal/** vtom jiní **jej zaskočili/** a Belzait **obrátil kuon** utiekati počal/ a jiní to vidúce za ním se obrátili/ a Moravané **je** statečně **bili a poráželi** tak že se jich mnoho ztopilo/ neb se jimi byla řeka *zastavila i zkravila/* když pak již ti všickni pohané utíkali Olo-múčané se po nich více než za dvě míli mordující je vezli: *Té noci a nazajtrí/* Moravané ty **nešlechtníky** z své země **vyplenili**: Belzait nazajtrí vtom utíkání na cestě v Napajedlich/ od té rány *umřel/* a tak ta šelma *přestala*. (1253)

Druhá ukázka je o něco méně dynamická, popisuje řešení vnitřních sporů v království jak vojenskou, tak diplomatickou cestou. Jádrem úryvku tvoří podané řeči vznešených postav, krále a významného šlechtice. Hájek je stylizuje pomocí vysokého počtu AVNS (zvýrazněny tučně), ale v ukázce najdeme i neúplná AVNS (*učiniti to zač žádáš / tak*) a mnoho typů slovesně-jmenných spojení popisovaných v této práci jako jevy AVNS blízké, případně s AVNS konkurující: tzv. bližší určení (*učiniti komu pomoc **lidem***), spojení s tzv. substantivem personálním (*sebrati vojsko, pojmouti neveliký počet služebníkův, stejnokořenné poslati posla*), přísudek jmenný se sponou (*býti hotov*) a volná spojení, tzv. kolokace (*hubiti zboží*). Příklady uvedených jevů značíme kurzivou.

Času postního: Král kázal *sebrati vojsko/* an žádný neví kam se chce s lidem tím obrátiti/ i povolav některých hajtmanuov svých a zvláště Vácslava Hořešovce/ jenž byl muž velmi v věcech válečných opatrný/ a nad jiné statečný/ to vojsko jemu poručiv/ kázal táhnouti na Viléma z Lanštajna. Vácslav *hotov sa **vuoli a rozkaz** krále pána svého **vyplniti/** počal Vilémova **zboží hubiti a plundrovati***. To uslyšav Petr z Rožmberka/ **lítost měl** nad Vilémem z Lanštajna/ i umínil to **zlé** kteréž **se** jemu **dálo řeči přetrhnúti/** *pojav neveliký počet svých služebníkuov přijel k králi/ předstúpiv připomínal své věrné služby králi/ přitom jeho žádaje i prose/ aby neráčil takové **těžkosti** na Viléma **dopouštěti/** tak hanebně aby jeho **statek***

měl *býti plundrován/* a on Vilém že se chce jemu jako pánu svému pokořiti: Král to vyslyšav odpověděl/ Vítku znám já tvú chytrst avšak chci *to zač žádáš učiniti/* a Lanštajnskému **milost dáti/** s tú výminkú/ aby ty mi najprve všeho zboží královského mně náležitěho **v mú moc postoupil a pustil:** Petr z Rožmbergka vyslyšav to co se k němu od krále mluví **dal odpověd** že se chce na to poraditi a **dáti odpověd** dne třetího/ a *tak učinil poslav posla* pověděti rozkázal/ že *toho* což král míti chce od něho/ nechce *včiniti/* ale že se chce jemu *statečně brániti/* a tu hned Vilémovi **pomoc lidem učinil:** Král pak tu některých zdobývav tvrzí/ do Moravy se obrátil/ a tam mnoho *svých sobě podmanil nepřátel.* (1318)

Dalším stylovým prostředkem Hájkovy *Kroniky*, kombinujícím se s AVNS, je užívání několika synonym nebo slov významově blízkých vedle sebe. Nemáme tedy na mysli např. koordinaci dvou abstrakt významově od sebe vzdálených, vyjadřujících ve spojení s jedním funkčním slovesem různé představy (např. ve spojení *obdržeti vítězství a vládu*), ale reduplikaci podmíněnou především stylisticky. Zdvojeno bývá funkční sloveso (*když křesťané obdrží město Jeruzalem/ že tím je mají v moc pustiti/ a dáti*, 1235) i abstraktní substantivum (*a tak stalo se mezi nimi narovnání/ a upokojení*, 1225; *aby tudy nepřátelům návěští a výstraha byla dána*, 1231; srov. také také odd. 3.2.2.3). Tímto postupem se zvýrazňuje, zvýznamňuje obsah sdělení.²⁵⁸

5.3 Funkce nominalizovaných AVNS

Hájek používá několik ustálených prostředků ke strukturaci textu a jeho plynulému navazování. Stranou zde ponechme chronologickou osu vyprávění jako hlavní kompoziční princip díla, členění kroniky na větší celky pomocí obrázkové výzdoby nebo stylisticky rozmanitá spojení (jako „*téhož léta*“, „*roku toho*“, „*času toho*“ apod.) v úvodu jednotlivých odstavců (o tom všem podrobně Kolár 1981: 16n.). Pro naše téma je podstatné, že jedním z ustálených, typizovaných prostředků strukturace informací a navazování v textu jsou nominalizovaná AVNS se slovesy *vykonati* a *učiniti* (podobně i některá AVNS nenominalizovaná):

hned po vykonání toho korunování (1229), *za času svého zpravování toho ouřadu biskupského* (1240), *po vykonání toho hodování* (1302), *po vykonání té svatby* (1306) atd.;

Přemysl vyslyšav. Slova a vuoli rad svých/ s Bélou králem uherským/ od toho dne/ až do roku příměří učinil. Po takovém příměří učiněném/ tu hned mezi Přemyslem/ a raddami jeho rokováno a rozvažováno bylo (1260, zvýr. F. M.).

²⁵⁸ Srov. také příklady *zemře – smrt jej zachvátí – zastihne jej smrtelná příhoda* v odd. 5.4. – Synonymie se v oblasti AVNS samozřejmě projevuje i jinde. Zaznamenáváme např. paralelní užití prostého slovesa a AVNS (*se smířili a v pokoj vešli*, 1318). V Hájkově jazyce se vyskytují souznačná AVNS dvojího typu – jde jednak o spojení lexikálně různá (srov. příklady výše), jednak o variantní AVNS se stejným lexikálním obsazením, např. *míti obyčej – míti za obyčej*. Tato spojení se liší valenčním rámcem (srov. pozn. 175).

Další komunikační předností nominalizovaných AVNS, nesoucích informaci zapojenou do širšího kontextu, je jejich schopnost text zhušťovat – v jednom syntaktickém celku se nachází více informací:

*císaři to oznámil/ jeho žádaje aby té křivdy/ a škody jemu učiněné/ nad Čechy pomstil (1229);²⁵⁹
kardynál když přijel do Čech/ pilně se vyptával na všecken pořádek obcování téhož Prokopa/ a vzav toho
dostatečnú zprávu [AVNS]/ které a jaké jest divy činil [AVNS] živ jsa [přísudek jmenný se sponou]/ a
kterak jest moc božskou ukazoval [AVNS s významem ‚vykonával, činil moc‘: srov. odd. 2.2.1.4] nad lid-
mi/ i nad d'ábly [sic! tištěno d'á-]/ též i **po vykonání tohoto života** [nominalizované AVNS]/ při uzdravo-
vání lidí nemocných [nominalizovaná kolokace]/ až do toho dne činil a činí [syntakticky nejasné] (1205;
komentáře a zvýraznění F. M.).*

Zde získané poznatky o stylové roli AVNS platí i pro kolokace.

5.4 Přívlastek u jmenného komponentu AVNS

Již dříve jsme uvedli Karlíkovo tvrzení, že přívlastek u jmenného komponentu AVNS narušuje, rozvolňuje ustálenost spojení (ESČ 2002: 339, srov. odd. 2.2.3, bod e), a odd. 3.2.2.3). Němec připouští u víceslovných lexémů rozvití abstrakta výrazem „*pleonastickým nebo konstantním*“ (1968: 36n., srov. odd. 2.2.4.1). Čermák píše, že k modifikaci abstrakta adjektivem dochází na přechodu do oblasti terminologické (*podat zlepšovací návrh*) nebo frazeologické (*mít poslední slovo*; 1974: 296).

Jedním z typů přívlastku u jmenného komponentu Hájkových AVNS je adjektivum **vyjadřující kvantifikaci nebo kvalifikaci**. Podává tedy informaci o velké míře (intenzitě) vlastnosti, stavu apod. nebo potvrzuje jejich kvalitu. Sám přívlastek má velmi malou informační hodnotu, ustaluje se (srov. *upadnouti v těžkou nemoc*).²⁶⁰

*a veliké jim almužny rozdávati kázal (1201)
od Soldána krále ejiptského/ u veliké poctivosti držáni byli (t.)
bylo v Čechách na mnohých místech hrozné země třesení/ a k večeru spadl velmi veliký sníh (t.)
král to od něho vděčně přijal/ a z toho daru poctivé poděkování učiniv (1234)*

Užití adjektiva opačného významu, tedy vyjádření nenáležitě malé míry, je u AVNS řídké. Ustálená, konvenčně užívaná adjektiva se podílejí na zasazení textu do vyšší stylové roviny.²⁶¹ Jejich obdobou jsou adverbialní určení v následujících větách:

*král Přemysl pro takovou odpověď byl velmi hněviv (1202)
kníže brabantský/ hněvem se rozlétiv/ proti témuž Smilovi se postavil a velmi tuze rozběhl (1273)*

²⁵⁹ Pro účely kondenzace a strukturace textu Hájek samozřejmě používá také přechodníkové konstrukce s AVNS.

²⁶⁰ Čermák píše o adjektivech intenzifikačních a hodnotících (1974: 296).

²⁶¹ Srov. dílčí zmínky v odd. 3.2.2.1.5 a 3.4.4.

Druhý typ adjektivního přívlastku **vyjadřuje hlavní lexikální význam celé substantivní fráze** – v případech, kdy přívlastek rozvíjí substantivum všeobecného významu (*věc, příhoda*).²⁶² Spočívá-li významové těžiště nominálního členu na přívlastku (případně na vedlejší větě nebo na širším kontextu, na který odkazuje zájmenný přívlastek, viz níže), jde o stylisticky podmíněnou multiverbizaci.²⁶³ Doklady pro významově neurčitá substantiva rozvitá významově zatíženým přívlastkem:

kterak pod takovými českými roztržkami/ hynou věci duchovní (1225)

a vtom zastihla jej smrtečná příhoda (1308)

Stylistickou funkci druhého uvedeného příkladu dokazuje, že máme v Hájkově textu doloženo jak plnovýznamové sloveso stejného významu (*umřítí* aj.), tak obdobné AVNS s plnovýznamovým substantivem (*smrt jej zachvátí*).

V některých spojeních se substantivum s širokým obecným významem lexikalizuje, takže ani není třeba významově zatíženého přívlastkového doplnění. Tak je tomu např. ve spojení *vésti svou věc* (přibližně s významem ‚žít, prosperovat, fungovat‘):

byl na Horách Kutnách rod jeden/ a dosti bohatý/ jenž slúli Ruthardové/ [...] a svú věc někteří z nich tak slavně vedli/ jako by byli najznamenitější páni/ a hrabata (1309)

Toto spojení se svou ustálenou formou (s nutným přívlastňovacím zájmenem) frazeologizuje.

Existuje ještě jeden typ adjektivního přívlastku, který vytváří se substantivem velmi těsné spojení: na místě **jmenného komponentu** pak stojí nepochybný **víceslovný lexém** (*dáti se na službu boží, rozsévati slovo boží*).²⁶⁴ V jiných případech tvoří adjektivum se substantivem aspoň zřetelný významový celek (*přijmouti českou korunu*; v kontextu se jedná o atribut pleonastický).

Adjektivní přívlastek v AVNS má tedy buď funkci stylistickou (kvantifikační a kvalifikační přívlastky, ale také stylisticky podmíněná multiverbizace), nebo odkazovací (zájmenné přívlastky), případně vytváří se substantivem jednu lexikální jednotku (u víceslovných lexémů na hranici terminologické oblasti). Přívlastek žádného z uvedených typů nenarušuje syntaktickou jednotu spojení a nebrání, abychom je považovali za AVNS.²⁶⁵

Velkou důležitost mají v Hájkově textu i referenční atributy **zájmenné**. Slouží vnitrotextovému navazování a podporují koherenci textu: odkazují na informace, jež byly podány

²⁶² J. Gebauer píše, že substantivum obecného významu nebo „vyňaté k tomu cíli z kontextu“ má „expletivní“ úkol (1929: 152). Uvádí následující příklady: *věc, čin, nábytek, obyčej, hubenec, člověk, slovo* („napsav list zdržující tato slova“; 152–154).

²⁶³ Taková multiverbizace je typově odlišná od té, o které se běžně v souvislosti s AVNS hovoří (srov. odd. 2.2.6.1): multiverbizaci při tvoření AVNS lze popsat schématem $V \rightarrow V_k - S_a$, zatímco zde pojednávána multiverbizace stylově podmíněná probíhá podle schématu $V_k - S_a \rightarrow V_k - (Adj - S_a)$.

²⁶⁴ Případy jako *krve proliti* nehodnotíme jako víceslovné lexémy (spojení substantiva s neshodným přívlastkem), ale jako konvenční zápis ustáleného kompozita.

²⁶⁵ Ustálenost formy AVNS je navíc až jedním z pomocných kritérií, srov. odd. 1.2.1.

dříve nebo budou podány později, a shrnují obsah větších textových pasáží.²⁶⁶ (Řidčeji také odkazují mimo text, na obecně známé věci a sdílené zkušenosti.)

a to svaté a důstojné ustanovení schvalujeme (1212)

*mohla by se **taková** věc tobě přihodit/ že by oni chtěli aby ty nevládl* (1224)

5.5 Shrnutí

Pozorovali jsme účinky AVNS na zařazení textu do stylové roviny. Viděli jsme, že se AVNS vyskytují v úryvku podávajícím rozhovor panovníka a šlechtice, tedy v klidném popisu vznešeného prostředí, zatímco v dramatickém líčení bitvy autor AVNS nepoužívá. Dále jsme registrovali stylisticky podmíněná synonymní vyjádření a úlohu nominalizovaných AVNS při členění textu a textovém navazování. AVNS hodnotíme jako prostředek zvýznamnění sdělovaného obsahu a zařazení textu do vyšší stylové roviny.

Také jsme věnovali pozornost rozvíjení jmenného komponentu AVNS. Zjistili jsme, že adjektivní přívlastky jsou ustálené: buď jsou kvantifikační či kvalifikační, nebo nesou lexikální význam místo rozvíjeného velmi obecného substantiva (*věc*), nebo konečně tvoří se substantivem víceslovný lexém a přecházejí do terminologické oblasti (*služba boží*). Referenční zájmené atributy podporují koherenci textu.

²⁶⁶ Připomínáme, že základní druhy anafory v současné češtině resumuje ve své studii F. Štícha (2001: 87n.). Rozlišuje anaforu 1. neexplicitní = nulovou; 2. zájmenou se zájmenem a) osobním, b) *ten* (*Ta byla...*), c) *to* (*Byla to...*), d) posesivním; 3. koreferenčním substantivem a) bez identifikátoru, b) *ten* + KS, c) *tento* + KS, d) *tenhle* + KS, e) *tenhleten* + KS, f) *takový* + KS, g) *takovýto* + KS, h) *takovýhle* + KS, i) *onen* + KS. Toto rozvržení by mohlo být jedním z východisek zkoumání vnitrotextových vztahů v *Kronice*.

6. Závěr

V této práci jsme nejprve přijali vymezení AVNS jako spojení kategoriálního slovesa, tedy významově vyprázdněného, vyjadřujícího obecné významové rysy, např. stav, změnu stavu a způsobení změny stavu, a abstraktního substantiva: *dát radu, položit otázku, být v neshodě*. K AVNS řadíme také spojení se substantivem v nominativu (*jednání probíhá*) a některá spojení s adverbii (*vyjít najevo*). Uvedená spojení jsou podmíněna transformací sémanticko-syntaktické struktury (*dát knihu – dát radu*). Liší se jednak od spojení volných, tzv. kolo-kací (*vzít knihu ze stolu*), jednak od frazémů (*vzít roha*; kap. 1).

Dále jsme shrnuli a okomentovali různé poznatky o AVNS z lingvistické literatury a zaměřili se přitom na aspekty obecně sémantické, syntaktické, komunikační, lexikální, frazeologické a stylistické. Registrovali jsme, že se o AVNS téměř výhradně píše jako o dynamicky se rozvíjejícím jevu moderního jazyka, jako by ve starších fázích jazyka neexistovala. Zkoumali jsme také zachycení AVNS v pracích, které se zabývají staršími fázemi jazyka (kap. 2).

Poté jsme rozřídili vyexcerpovaná AVNS z Hájkovy *Kroniky* podle formálních kritérií (morfologických vlastností jmenného komponentu). Našli jsme dostatek reprezentativních příkladů všech vymezených skupin (s výjimkou periferní skupiny slovesně-adverbiálních spojení). Zkoumali jsme také hranice popisované oblasti a vyčlenili několik skupin jevů přechodných: spojení s tzv. bližším určením, tedy způsobovým určením zahrnutým do významu slovesa, spojení popisující meteorologické jevy, spojení s tzv. substantivem personálním a vnitřní předmět (kap. 3).

Následně jsme podrobili kritice dosavadní klasifikace AVNS podle sémantických kritérií a navrhli vlastní způsob třídění zohledňující druh predikátu, vyjádření fáze děje a kauzativy a další modifikace (intenzifikační a časovou; kap. 4).

V závěrečné (5.) kapitole jsme sledovali vliv AVNS na stylovou příslušnost textu. Práci doplňují přílohy vyexcerpovaných spojení.

Naše analýzy jsou pouze sondou do staré češtiny. Pracovali jsme s velmi omezeným jazykovým materiálem: knihou autora jistě zakotveného v dobových literárních a komunikačních normách, přejímajícího řadu impulzů z jiných textů a používajícího řadu manýr. Je sotva možné rozhodnout, které jazykové zvláštnosti jsou individuální, které úzce omezené a které typické pro dobové texty.

Na základě většího množství excerpovaných textů a reprezentativní sbírky příkladů bude při dalším výzkumu v této oblasti možné:

- a) přesněji vymezit hranice AVNS, frazémů a volných spojení (kolokací): nezůstat u skupin příkladů, ale s oporou v materiálu vypracovat teoretické definice;
- b) rozpracovat navržená kritéria sémantického třídění AVNS;
- c) ověřit, zda AVNS nesou stylové příznaky popsané v této práci (tedy zvýznamňují sdělení, zařazují text k vyššímu stylu), případně jiné;
- d) zmapovat vliv němčiny a latiny (a případně dalších jazyků) na utváření českých AVNS, což se doposud v literatuře odbývá povrchními a zjednodušujícími formulacemi;
- e) využít získaná data nejen při stylistických rozborech textů, ale i při jejich literární interpretaci.

Jak jsme uvedli, práce se věnovala jen některým otázkám souvisejícím s AVNS (v pozadí zůstala např. problematika jejich valence) a zkoumala velmi omezený vzorek jazykového materiálu. Její výsledky jsou nejlépe patrný ve 4. kapitole: podrobujeme kritice různé sémantické klasifikace AVNS, navrhuje vlastní třídění a aplikujeme je na materiál, tím zároveň prokazujeme bohaté zastoupení AVNS ve starém jazyce a nepřímo také množství jejich komunikačních přínosů.

Stejně důležitá jako výsledky práce se nám jeví cesta k nim: různé dílčí poznatky načerpané v průběhu psaní. Nejsou to jenom četná připomenutí drobných nedostatků a rozporných či nedostatečně podložených tvrzení v obecně přijímaných jazykovědných příručkách. Především jde o vědomí problematičnosti při soudech o jazykových jevech a úkolu nevypořádávat se s výzvami příliš jednoduše a problematizovat snadné, a tím zkreslující postupy.

Prameny

- Bečka, Josef Václav (1977): *Slovník synonym a frazeologismů*, Praha.
- Gebauer, Jan (1970): *Slovník staročeský, díl I (A–J), díl II (K–N)*, Praha (¹1903, 1916).
- Google. Internetový vyhledávač dostupný na <http://www.google.cz> (19. 4. 2007, 15:30).
- Hájek z Libočan, Václav (2006): *Kronika česká*, [elektronický přepis částí textu pořízený Janem Linkou], stav k 1. prosinci 2006, transliterace.
- Hájek z Libočan, V. (1541–1543): *Kronika česká*, Knihopis 2867; tiskaři Jan Severýn a Ondřej Kubeš, Praha; starý tisk uložený v Knihovně národního muzea, signatury 17 B 11 (exemplář z Vokovy knihovny), IV₂ LL 47 (exemplář z Langrovy knihovny) a další.
- Hájek z Libočan, V. (1918–1933): *Kronika česká*, ed. V. Flajšhans, 4 sv., Praha (dovedeno do roku 1347).
- Hájek z Libočan, V. (1981): *Kronika česká. Výbor historického čtení*, ed. J. Kolár, Praha.
- Jungmann, Josef (1989): *Slovník česko-německý I–V*, Praha (¹1835–1839).
- Staročeský slovník* (1968–2009), Praha [zpracovává hesla *na – při*; po vydání 26. sešitu v r. 2008 budou práce na projektu zastaveny].
- Šalda, František Xaver (1991): *Šaldův zápisník*, 4. svazek, Praha (¹1931–1932).
- Tyl, Zdeněk (1971–2003): [lexikální kartotéka češtiny doby střední], cca 556 000 lístků s doklady, excerpováno v uvedených letech. Materiál je uložen v ÚJČ a v současné době probíhá v rámci projektu č. S900610505 *Slovní zásoba češtiny doby střední – „editio princeps“ (analýza lexikálního materiálu a jeho zpřístupnění v elektronické formě)*, začleněného do Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR, jeho příprava pro elektronické prohledávání.

Literatura

(citovaná i další použita)

- Bečka, J. V. (1970): *Slovo, jeho význam a užití*, Praha (¹1968).
- Bečka, J. V. (1973): *Jazyk a styl novin*, Praha.
- Bečka, J. V. (1992): *Česká stylistika*, Praha.
- Čermák, František (1974): „Víceslovná pojmenování typu verbum – substantivum v češtině (Příspěvek k syntagmatice tzv. abstrakt)“, *Slovo a slovesnost* 35, s. 287–306.
- Čermák, F. (2001): *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*, Praha.
- ČLex (1985): Filipec, Josef – Čermák, F.: *Česká lexikologie*, Praha.
- ČŘJ (2000): Čechová, Marie et al.: *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
- Daneš, František (1985): „Větné predikáty“, in F. D.: *Věta a text*, Praha, s. 12–28.
- Daneš, F. – Hlavsa, Zdeněk a kol. (²1987): *Větné vzorce v češtině*, Praha.
- Daňhelka, Jiří (1985): „Směrnice pro vydávání starších českých textů“, in: *Husitský Tábor* 8, s. 285–301.
- ESČ (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha.

Gebauer, Jan (1929): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*, ed. F. Trávníček, Praha (je k dispozici i reprint z r. 2007).

Gregor, Jan (2006): „Širokospektrální možnosti překladu ruských verbonominálních spojení publicistického stylu do češtiny“, in: *Konference mladých slavistů. Slavistika dnes: trendy a perspektivy*, ed. D. Filippovová, Praha, s. 80–92.

Gregor, J. (2007): „Ľubomír Kralčák: Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine: Synchronno-diachrónny pohľad. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2005. 204 s.“, *Slovo a slovesnosť* 68, s. 71–75 [recenze].

Haller, Jiří (2007): *Dar jazyka*, ed. J. Chromý a F. Martínek, Praha [soubor deseti statí].

Haspelmath, Martin (2008): *Syntactic Universals and Usage Frequency 4. Causatives and anticausatives*, handout k přednášce na Leipzig Spring School on Linguistic Diversity 28. 3. 2008, 16 s.

Helbig, Gerhard (1984): „Probleme der Beschreibung von Funktionsverbgefügen im Deutschen“, in G. H.: *Studien zur deutschen Syntax. Band 2*, Leipzig, s. 163–188.

Hirschová, Milada (1988): *Česká verba dicendi v performativním užití. Příspěvek ke zkoumání komunikativních funkcí výpovědi*, Olomouc.

Jelínek, Milan (2000): „Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schriftsprache im 19. und 20. Jahrhundert“, in: *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen*, ed. K. Trost, Regensburg, s. 9–63.

Kamiš, Adolf (1974): *Slovní zásoba české publicistiky 18. století*, Praha.

Kolár, Jaroslav (1981): „Hájková Kronika a česká kultura“, in: *Hájek z Libočan 1981*, s. 7–24.

Kralčák, Ľubomír (2005): *Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine: Synchronno-diachrónny pohľad*, Nitra.

Lamprecht, Arnošt – Šlosar, Dušan – Bauer, Jaroslav (1986): *Historická mluvnice češtiny*, Praha.

Lehečka, Boris – Martínek, František – Vajdllová, Miloslava (2007): „Příspěvek k poznání české slovní zásoby doby střední“, in: *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich*, ed. J. Kamper-Warejko et al., Toruń, s. 97–102.

Madla (2007): *Madla – návod, kterak s ní zacházeti* [návod pro anotování lístků Tylovy lexikální excerptce, srov. Tyl 1971–2003], elektronický dokument ve formátu doc uložený v ÚJČ, verze z 18. 7. 2007, 12 s.

Macháčková, Eva (1983): „Analytické predikáty. Substantivní názvy dějů a statických situací ve spojení s funkčními slovesy“, *Jazykovědné aktuality* 20, s. 122–176.

Markiewicz-Pławecka, Elżbieta (2007): „Analityczne orzeczenie werbo-nominalne (AWN) w podręcznikach do nauki języka polskiego jako obcego“, in: *Literatur, Sprache, Kultur und Fremde. Beiträge zur V. Internationalen Westslawistischen Studentenkonferenz interFaces in Leipzig*, ed. R. Mende, F. Martínek a T. Sikora, Hildesheim – Zürich – New York, s. 303–313.

Martínek, František (2007): *Konfrontativer Blick auf die Funktionsverbgefüge im Deutschen und im Tschechischen*, nepublikovaná ročníková práce na ÚGS FF UK, 24 s.

Martínek, F. (v tisku): „Analytická verbonominální spojení v dnešní češtině a v češtině doby střední: příprava ke zkoumání textu Hájkovy *Kroniky české*“, in: [sborník příspěvků z 8. ročníku *Setkání mladých lingvistů* v Olomouci v květnu 2007].

Martínek, F. – Vajdlová, Miloslava (v tisku): „Elektronické zpracování lexikální excerpce češtiny doby střední“, in: [sborník příspěvků z lingvistické konference *Jazyk, veda o jazyku, societa* ve Smolenicích v dubnu 2006].

MČ 1 (1987): Dokulil, Miloš – Horálek, Karel – Hůrková, Jiřina – Knappová, Miloslava – Petr, Jan et al.: *Mluvnice češtiny 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*, Praha.

MČ 3 (1987): Daneš, František – Hlavsa, Zdeněk – Grepl, Miroslav et al.: *Mluvnice češtiny 3. Skladba*, Praha.

Mikulová, Marie et al. (2005): *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Elektronický dokument ve formátu pdf dostupný z: <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/pdf/t-man-cz.pdf> (25. 11. 2007, 19:22).

Němec, Igor (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby*, Praha.

Oberpfalcer, František (1935): *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha.

PMČ (2001): Karlík, Petr – Nekula, Marek – Rusínová, Zdenka et al.: *Příruční mluvnice češtiny*, Praha.

Povejšil, Jaromír (1999): *Mluvnice současné němčiny*, Praha (¹1987).

Šmilauer, Vladimír (1953): *Zásoba slovní a význam slov*, Praha.

Štícha, František (2001): „Anaforické koreferenční substantivum“, in: *Čeština – univerzálie a specifika 3*, ed. Zdeňka Hladká a Petr Karlík, Brno, s. 87–97.

Štícha, F. (2003): *Česko-německá srovnávací gramatika*, Praha.

Trávníček, František (²1962): *Historická mluvnice česká III. Skladba*, Praha (¹1956).

Vintr, Josef (1998): „Zásady transkripce českých textů z barokní doby“, *Listy filologické* 121, č. 3–4, s. 341–346. Dostupné jako dokument *html* z <http://www.flu.cas.cz/Com/stcl/vintr.htm> (28. 11. 2007, 17:40); obsahuje odkazy na další literaturu k tématu.

Wotjak, Barbara – Heine, Antje (2005): „Zur Abgrenzung und Beschreibung verbonominaler Wortverbindungen (Wortidiome, Funktionsverbgefüge, Kollokationen)“, *Deutsch als Fremdsprache* 42, s. 143–153.

Zikánová, Šárka (v tisku): *Slovosled ve starší češtině (1500-1620): Postavení syntetického přísudku ve větě hlavní*, disertační práce obhájená na FF UK v říjnu 2006, 286 s. Pracovali jsme s elektronickým dokumentem ve formátu pdf, vytvořeným v říjnu 2006.

Zikmund, Václav (1863): *Skladba jazyka českého*, Litomyšl – Praha.

Zkratky (1968): *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, Praha.

Software

Access (2003): *Microsoft Office Access*, součást produktu Microsoft Office Professional Edition.

Další součásti produktu Microsoft Office Professional Edition (*Excel*, *Word*).

Příloha 1

Seznam spojení s tzv. bližším určením na místě jmenného komponentu

Vysvětlení k příkladům je v odd. 3.4.1. Příklady jsme excerpovali z rozšířené průzkumné databáze (z cca 1800 dokladů jich využíváme 130, tedy přes 7 %). Radíme je podle jmenného komponentu, u adverbií pak podle významových celků popsaných výše.

Substantiva na místě jmenného komponentu spojení

obtěžovati / sužovati / utrápiti (4) berněmi, obtěžovati (4) daněmi
nakaziti (4) bludem, bludy
přemoci (4) bojem, v boji
potkati se (s 7) bojem
utvrditi (4) bulí
slibovati (3, 4) pod ctí
obrátniti (4) dary
dáti (3, 4) darem
hynouti na duších, na tělech
trpěti hlad, zemřítí hladem
popuditi se (= 4) hněvem
zůstati hospodou (kde)
vyzdvihovati (4) chválami
trápiti (4) jízdami
korunovati (4) korunou
spravovati (co) v lásce
oklamati (4) lstí
osaditi (co) lidem
činiti škody loupežem
stíti hlavu (= 4) mečem
přikazovati (3, 4) mocí; dobývati (4) silnou mocí; způsobiti (4) božskou mocí
trápiti (4) mukami, utrápiti (4) nemocí
napraviti (4) napomínáním
ležeti v veliké nemoci
umrtviti (4) nešlechtností
opatřiti (4) obrokem, stravou; opatřiti se (=4) stráží
sužovati / potupovati / kaziti / trápiti (4, jakými) obyčejí
spáliti (4) ohněm, činiti škody (3) ohněm
vpečetiti / utvrditi (co) pečeti

obdržeti (4) penězi, vyplatiti se (= 4, od 2) penězi
naholdovati (co) pokrytstvím, naholdovati (co) šajdy
potkati se (s 7) polem
okovati (4) pouty
vykonati (co) s povolením
sáhnouti (na 4, proč) právem
žádati (4, za 4) prosbami; obrátiti (4) prosbami; obměkčiti (4) prosbami; přemoci (4) prosbami; napraviti (4) prosbami
vykonati (co) bez překážky
trestati (4, jakými) příhodami
pojistiti, potvrditi, utvrditi (4) přísahami
zavazovati se (=4, na co) přísahou
chovati (4) v rozkoši
hynouti pod roztržkami
jíti / zabíti (4) vlastní rukou
potvrzovati se (= 4, s 7) (kněžským) řádem (,potvrdit [manželství] církevní autoritou‘)
obžalovati (4) těžkými slovy
odepsati (3, jakými) slovy
porušovati (4) smilstvím (srov. porušiti pannu)
poddati (co) skrze smlouvu
zhubiti (4) potupnou smrtí
utvrditi (4) svědectvím
provésti (4) hodným svědomím
opatríti se (= 4) špehéri
trápiti (4) těžkostmi
přemoci (4) ukrutností zimy
spravovati (co) v upřímnosti
vésti při vlastními ústy
trápiti (4) válkami
trestati (4) vězením
slibovati (3 co) pod vírou
udělati (co) lidskou volí
zapsati se (= 4) zápisem
uzdraviti (4) skrze zasloužení
obžalovati (4) zlodějstvím
oddělit se (= 4, od 2) znamením
učiniti (co) vedle (čí) vůle, na (čí) žádost, vedle (čí) žádosti
zaplatiti (co) životem

Adverbia na místě jmenného komponentu spojení

rozehnatí (4) narůžno

obrátkiti (4) vníveč

obraceti se nazpátek

obrátkiti se, ukrásti se, utéci pryč

potkati se, sejítí se, sjeti se, smluviti se spolu (s 7); sněsti se (o 4, „domluvit se“) společně

sjeti se, puntovati se vespolek (s 7)

jmenovati (4) zejména „jmenovati, nazývati jménem“

zmařiti (4) darmo

nalézati se vskutku

pověděti (co) vpravdě

státi pohotově, míti lid pohotově, ležeti pohotově

táhnouti (kam / na 4) / vypraviti se (kam / na 4) / položiti se vojensky (kde)

vypraviti se zbrojně (kam / na 4)

vskočiti loupežně (kam)

držeti království pokojně, zachovati se pokojně

mluviti zjevně

jíti pěšky

pustiti krále svobodně

Příloha 2

Spojení s tzv. substantivem personálním a podobná

Jak je uvedeno v odd. 3.4.3, vymezili jsme šest skupin s těmito charakteristikami:

- A) změna stavu, kauzativní, „ingresivní“: *učiniti císařem*;
- B) stav, osoba–podmět věty není ve funkci vyjádřené jmenným komponentem: *míti císaře*;
- C) změna stavu, kauzativní, „egresivní“: *složiti císaře*;
- D) změna stavu, autokauzativní, „ingresivní“: *voliti králem*;²⁶⁷
- E) stav, osoba–podmět věty je ve funkci vyjádřené jmenným komponentem: *býti králem*;
- F) změna stavu, autokauzativní, „egresivní“: *„přestat být králem“*.²⁶⁸

Aby měla analýza větší výpovědní hodnotu, zahrnuli jsme do ní několik skupin verbo-nominálních spojení – spojení slovesa (potenciálně kategoriálního i nekategoriálního) a:

1. substantiva „personálního“, označující úřad, pozici či roli, nejobecněji funkci (viz výše; *císař, biskup, manželka, svatý, dědic* atd.);
2. abstraktizovaného konkrétního substantiva symbolizujícího úřad císaře, biskupa apod. (*koruna, stolice*);
3. substantiva označujícího abstraktně chápaný předmět spravovaný úřadem (*biskupství, císařství* – v našich příkladech nejde o území, teritorium) nebo obdobné abstraktum odvozené od substantiva s významem jiným než „úřad“ (*dědictví*);
4. abstrakta označujícího děj, případně výsledek děje (*korunování, svědectví*), přičemž tato spojení svým významem (přibližně) odpovídají spojení z předchozích skupin (*vykonati korunování ~ učiniti králem*).

Příklady jsme excerpovali z rozšířené průzkumné databáze (z cca 1800 dokladů jich využíváme přes 300, tedy asi 17 %).

A) změna stavu, kauzativní, „ingresivní“

1.

*dáti (3) průvod, služebníky; dáti (3, 4) za manželku, za syna
jmenovati (4) císařem
korunovati krále, královnu
opatřiti se (= 4) pánem, stráží, špehéri*

²⁶⁷ Uvědomujeme si rozpor mezi videm a funkcí slovesa: toto spojení zařazujeme mezi „změny“ vzhledem k jeho zaměření na cíl, nikoliv na průběh děje (v dokladech jako *i sjevše se korferštové/ volili sú jeho za krále římského*, 1212, se neličí proces volení, ale informuje se o tom, kdo byl zvolen; srov. odd. 4.2.4.

²⁶⁸ Nemáme k dispozici odpovídající doklad.

osaditi (4) lidem
pojímati/pojmouti manželku, pojmouti lid, pojímati/pojmouti (4) za manželku
rodové pojdou (odkud; ‚vzejdou‘)
poslati lid, posly
požádati (4) k manželství
přijmouti (4) za manžela, za pána, za zprávcí
připsati (4) k svatým
sbíratí/sebrati vojsko, sebrati lid
shromažďiti lid, vojsko
stvrzovati biskupa
učiniti (4) biskupem, císařem, hajtmanem, králem, pomocníkem, vítězítelem
ustanoviti kaplana; ustanovovati císaře
uvéstí kaplana (do úřadu)
voliti biskupa, císaře; voliti (4) králem; voliti (4) za biskupa, za císaře, za krále, za pána, za staršího, za zprávcí,
vyvoliti (4) za patryarchu, zvoliti (4) za krále
vydati (4) za dědice
vyhlásiti (4) za biskupa, za dědice, za přímuvci, za spomocníka
vypraviti lid, posly
vyzdvihnouti (4) za císaře, za svatou, za svatého
vzíti (4) za manželku
zůstaviti dceru, dědice, vojsko; pozůstaviti dědice, dědičku, dítě

2.

korunovati (4) [císařskou] korunou
posaditi (4) na [biskupskou] stolič
vstaviti (na 4) [císařskou] korunu
(fig.) zachovati královský kmen

3.

dáti (3) markrabství, dávati (3) dědictví, království
korunovati (4) na císařství, na království
poddati (3, 4) v manství (v ‚léno‘)
pomazati (4) na království
posvětiti (4) na biskupství
potvrditi (4) na království, potvrzovati (3) dědictví
postoupiti (3) království, biskupství
půjčovati (3) dědictví, království
voliti (4) na císařství, království, voliti/vyvoliti (4) na důstojenství
vsaditi (4) na biskupství
vzdáti (3) království²⁶⁹

²⁶⁹ Spojení *postoupiti biskupství / království* a *vzdáti království* zařazujeme podle jejich významu na dvě různá místa naší klasifikace: *král tím, že „postoupil“ / „vzdal“ království nástupci, jednak sám přestal být králem,*

Podobný obecný význam mají spojení znamenající vznik úřadu: *založiti biskupství, nadati biskupství*.

4.

činiti poddanost, činiti poselství, činiti/učiniti svatbu

dáti (3) svědomí („svědectví“)²⁷⁰

podmaniti (4) panování (= 3)

vykonati korunování

B) stav, osoba–podmět věty není ve funkci vyjádřené jmenným komponentem

1.

býti bez zprávnce, bez vůdce

držeti stráž, držeti (4) za svatého

míti biskupa, dědice, krále, lid, nepřítele/nepřátele, protivníka, poselství, průvod, souseda, špehy; mítí (4) za pána, za pomocníka, za přítele

vésti lid

4.

míti přímlovu

C) změna stavu, kauzativní, „egresivní“

1.

rozpustiti lid, vojsko

složiti císaře

(zlehčiti krále)

nekauzativní: ztratiti biskupa

2.

(fig.) zahladiti knížecký kmen

3.

složiti (4) z biskupství, z císařství, z království

ssaditi (4) z biskupství, z důstojenství

vyhnati (4) z císařství, z království

vysaditi (4) z království

vyvésti (4) z důstojenství

zbaviti (4) biskupství, císařství, [kněžského] úřadu

4.

odpírati císařování

(zlehčiti království)

jednak učinil králem svého nástupce. Srov. doklad: *vidělo se králi Václavovi/ poněvadž jest byl synu svému království České vzdal/ že by již králem českým nebyl*.

²⁷⁰ Mezi vypsanými příklady máme i významově příbuzná spojení *provésti (4) svědomím, přijmouti svědectví, utvrditi (4) svědectvím*.

D) změna stavu, autokauzativní, „ingresivní“

1.

houfové se vezmou

učiniti se mnichem

2.

dosednouti na [královskou] stolicí

přijmouti [královskou] korunu

uvázati se v [královskou] stolicí

3.

navracovati se k pohanství

obdržeti císařství

ujmouti císařství, důstojenství

uvázati se v císařství, knížectví, království

vejíti v dědictví

vzítí biskupství (,ujmouti se biskupství‘)

vejíti v přátelství

zachovati/zachovávatí poddanost

E) stav, osoba–podmět věty je ve funkci vyjádřené jmenným komponentem

1.

býti biskup, bludníci, bratr/bratři, císař, dcera, dítě, kacíři, kníže, manželka, milostník, muž, nápadník, obránce, pán, přátelé, přistojící, původ/původové (,původce‘), rádce, rodič, svědkové, školastyk, účastníci, vdova; býti císařem, dědicem, hajtmanem, kmotrem, králem, mistrem, mužem, opatem, pánem, pomocníkem, prostředkem (,prostředníkem‘), zprávci; býti za hlavu/jako hlava (,býti vůdcem, např. povstání‘)

3.

držeti císařství, duchovenství, hajtmanství, království

míti knížectví

požívatí důstojenství

užívatí království

zpravovati císařství, markrabství

4.

míti (4) v zpravování

zůstati ve vdovském stavu

F) změna stavu, autokauzativní, „egresivní“

3.

postoupiti (3) království, biskupství

vzdáti (3) království

4.

vykonati kralování

Příloha 3

Soupis analyzovaných AVNS a obdobně utvářených spojení

Spojení řadíme abecedně podle funkčního slovesa. Další informace o hodnocení spojení jako AVNS, předložkách, povaze jmenného komponentu a vlastnostech spojení (místo v klasifikaci predikátů, zachycení fází děje, kauzativity a výše popsaných modifikací) poskytuje elektronický dokument **spojeni.xls** na přiloženém CD.

K dokumentu **spojeni.xls** na vysvětlenou:

1. sloupec (*ID*) označuje pořadí dokladu v původní databázi.
2. sloupec (*Rok*) označuje rok v Hájkově textu, z něhož jsme doklad vypsali.
3. sloupec (*Spojení*) zachycuje podobu spojení.
4. sloupec (*Sloveso*) zachycuje slovesný komponent spojení.
5. sloupec (*Předložka*) zaznamenává předložku, je-li ve spojení přítomná.
6. sloupec (*Nominální člen*) zachycuje jmenný komponent spojení.
7. sloupec (*Určení NČ*) označuje číslo (S, P) a pád jmenného komponentu; u genitivu uvádíme ještě jeho druhy ve shodě s odd. 3.3.1.2 – Z záporový, T partitivní, O odlukový, D dotyku, V vlastnosti)
8. a 9. sloupec (*AVNS, Sporný případ*) informují o zařazení spojení buď mezi AVNS, nebo mezi přechodné a sporné případy.
10. sloupec (*Modální modifikace*) označuje spojení, jež mohou fungovat jako tzv. modální funktory (srov. 4.2.2), a spojení obdobná.
11. sloupec (*Děj / stav*) označuje druh predikátu (srov. odd. 2.2.1 a 4.2.5, S – stav, PN – neakční proces, MN – neakční mutace, PA – akční proces, MA – akční mutace).
12. sloupec (*Intervalovost*) vyznačuje spojení s příznakem fázovosti (srov. odd. 4.2.6, I – ingresivní, D – durativní, E – egresivní).
13. sloupec (*Kauzativita*) zaznamenává kauzativitu některých spojení (srov. odd. 4.2.7, + kauzativní, +a auto-kauzativní, –a antikauzativní).
14. a 15. sloupec (*mi, mč*) označují, zda je spojení intenzifikačně, nebo časově modifikováno (srov. odd. 4.2.8).
- 17.–20. sloupec po řadě označují, zda jsme spojení pojednávali v odd. 3.4.1 (*bližší určení*), 3.4.2 (*počasi*), 3.4.3 (*substantivum personální*), nebo 3.4.4 (*vnitřní předmět*).

barva je
běžeti na retuňk
bitva je
bitva se počne
bitva se stane
bitva se začne
bitva trvá
bitvy se dějí
bludové jsou
boj se začne
boží pomoc je
boží vůle je

brániti přístup
bráti berně
bráti kříže
bráti na se zbroji
bráti před sebe
bráti záplatu ,brát plat‘
bráti zbroji
býti (jakého) rodu / (znamenitých) rodů
býti rodem (odkud)
býti z (jakého) rodu
býti (jako) bez počtu
býti (jako) hlava

býti bez povolení
býti bez služby boží
býti bez vůdce
býti biskup
býti bludníci
býti bratr / bratří
býti bytem
býti císař / císařem
býti dcera
býti dědicem
býti dítě
býti dobře
býti dosti
býti hajtmanem
býti hotov k dobývání
býti jedno
býti jiné myslí
býti jiné postavy
býti jistě
býti k pokrmům (,být k jídlu‘)
býti kacíři
býti ke škodě
býti kmotrem
býti kníže
býti králem
býti manželka
býti milostník (,oblíbenec‘)
býti mistrem
býti muž (dobrý / spravedlivý) / mužem
býti na odpor
býti na počet
býti na službě
býti na závazku (,ve vězení‘)
býti nápadník
býti nepřítel
býti obránce
býti opatem
býti pán / pánem
býti po vykonání (slavnosti)
býti (poctivé) postavy
býti pomocníkem
býti potřebí
býti prostředkem
býti proti pánu Bohu
býti přátelé
býti před očima
býti při korunování
býti při sjezdu
býti přistojící
býti původ / původové
býti průvod
býti rádce
býti rodič
býti spolu v dobré svornosti
býti svědkové
býti u vytržení mysli
býti účasten díla
býti účastníci
býti v držení
býti v počet

býti v požehnání
býti v pravdě (,býti pravda‘)
býti v prostředku
býti v slova (,obsahovat‘)
býti v (velikém) strachu
býti v vězení
býti (jakého) věku
býti z strany (,býti na (čí) straně‘)
býti za hlavu (hlava ,předák‘)
čekati počátek
čest se rozmáhá
činiti bez vůle
činiti díky
činiti divy
činiti hůře
činiti kázání
činiti křivdu
činiti milost
činiti moc
činiti mordy
činiti násilí
činiti plundrování
činiti poddanost
činiti pokání
činiti pokoj
činiti pomoc
činiti poselství
činiti poslušenství
činiti posměch
činiti psaní
činiti sjezdy
činiti skutky
činiti službu boží
činiti služby
činiti svatbu
činiti škodu / škody
činiti těžkost
činiti úzkost
činiti výtržky (,výtržnosti‘)
činiti zlé
činiti zmínku
darovati dary
dáti clo
dáti darem
dáti dary / dávati dary
dáti do kláštera
dáti do vězení
dáti jméno
dáti klatbu
dáti list / listy
dáti markrabství
dáti místo
dáti na učení
dáti na vůli (,dáti k rozmyšlení, dáti na rozmyšlenou‘)
dáti naučení
dáti návštěví
dáti odpověď
dáti pokoj
dáti poplatky

dáti potravu
dáti povolení
dáti pozdravení
dáti průvod
dáti příčinu
dáti rad(d)u / dávati rad(d)u
dáti se na službu boží
dáti se v rozprávky („vydat se v rozprávky“, tj. „být pomlouván“)
dáti svědomí
dáti u sebe místo (žalobě; „přijmouti žalobu“)
dáti úroky
dáti v moc
dáti v ruce
dáti víru („uvěřit“)
dáti vítězství / dávati vítězství
dáti vůli
dáti výstrahu
dáti za manželku
dáti za naučení
dáti za odplatu
dáti za odpověď
dávati berně
dávati cla
dávati dědictví
dávati království
dávati lozunky
dávati moc
dávati pokrmý
dávati se do zákonů („mnišských řádů“)
dávati se na milost
dávati stravu
dávati svobodu
dělati (krajčovské) řemeslo
den je
děšť prší / dešťové prší
divové se dějí / divy se dějí
dobré vyjde
dokonati věci
dopustiti obydlé („dovolit“)
dosáhnouti spravedlivosti
dosednouti na stolicí
dostati se v moc
drahota je
drahota přijde
držeti (jakou) věc
držeti císařství
držeti duchovenství
držeti dvůr
držeti hajtmanství
držeti konciliu
držeti království
držeti na almužny
držeti smlouvu
držeti soudy
držeti stráž
držeti v poctivosti
držeti v žaláři
držeti ve vězení
držeti víru

držeti za svatého
držeti zboží
důstojenství se množí
důstojnost pochází
horko přijde
houfové se vezmou
hromobití jsou
hynouti pod roztržkami
chovati v rozkoši
chvála se rozmáhá
jeti na korunování
jeti na loupeže
jezditi na pomoc
jíti na pomoc
jíti rukou („jmout“)
jméno je / jména jsou
jmenovati císařem
jmenovati zejména („jmenovati jménem“)
k pokoji se chýlí
kázati slovo boží
kaziti obyčeji
korunovati korunou
korunovati krále
korunovati královnu
korunovati na císařství
korunovati na království
kroupy prší
kroupy spadnou
krveprolití přijde
křesťanský řád hyne
křik se stane
křik vzejde
kyselost je
ležeti pohotově
ležeti v (veliké) nemoci
listové přijdou
litovati prací
milosrdenství hne
míti (všech) věci (bez nedostatku)
míti biskupa
míti bohatství
míti boj
míti byt'
míti clo
míti čas
míti dary
míti dědice
míti dobrého souseda
míti dosti
míti glejt
míti knížectví
míti krále
míti lásku
míti let (věku) / mítí léta
míti lid
míti lítost
míti moc
míti na vůli
míti naději
míti naučení

míti nedostatek
míti nepřítele / mítí nepřátele
míti nepřízeň
míti neštěstí
míti obyčej
míti odplatu
míti pamět
míti péči
míti pevnost
míti počet
míti podstatu
míti (lid) pohotově
míti pokoj
míti pokrmy
míti pokřik (,špatnou pověst‘)
míti pomoc
míti poselství
míti proroctví
míti protivníka
míti průvod
míti při sobě
míti přijmí
míti přimluvu
míti rozkoš
míti sen
míti slovo (,mít pověst‘)
míti srozumění
míti svobodu
míti špehy
míti štěstí
míti utvrzení
míti v domnění
míti v nenávisti
míti v paměti
míti v poctivosti
míti v podezření
míti v zpravování
míti vědomost
míti vítězství
míti výstrahu
míti za (velikou) věc
míti za jiné
míti za obyčej
míti za pána
míti za pomocníka
míti za přítele
míti zanepráždnění
míti zboží
míti známost (,znát‘)
míti zprávu
mluviti zjevně
mor je
mor přestane
mor přijde
mordové se dějí
mrskáni vejde
náboženství je
náboženství kvete
náboženství pochází
náboženství roste

nabrati kořist
nabrati stravu
nadati (jaké) věci
nadati biskupství
naděje je
nadíti se bezpečnosti
nahromážditi počet
nachýliti se k vyvýšení
nakaziti bludem / nakaziti bludy
nalézati se vskutku (,býti pravda‘)
naplniti strachem
napraviti neřád
napraviti řád
napraviti službu boží
napraviti zlé
narovnáni se stane
navracovati se k pohanství
navrátiti se do zákona (,vstoupiti so kláštera‘)
navrátiti se k víře
navrátiti službu boží
nedostatek je
nechatí honění
nechatí při pokoji
neobyčejné se zběhne
neřád je
neřád pomine
neřád se počne
nesnáze jsou
nesnáze přijdou
nésti dary
nésti noviny
nésti v sobě
nésti za znamení / nositi za znamení
nevole je
nevole vzejde
nevole vznikne
noviny přijdou
obdržeti bitvu
obdržeti boj
obdržeti císařství
obdržeti dary
obdržeti milost
obdržeti vítězství
obeslati raddy
obětovati modlitby
oblíbiti víru
oblíbovati zákon (,mnišské řády‘)
obraceti se nazpátek
obrátniti (koho) na běh
obrátniti k přízni
obrátniti na víru
obrátniti se do knížectví (,ujmout se vlády‘, nebo ,jet do Polska‘ – ?)
obrátniti se od neřádu
obrátniti se pryč
obrátniti vniveč
obtěžovati berněmi
obtěžovati daněmi
obtěžiti nemocí
oddati se na běh

oddati se na putování
oddati se na utíkání
oddělit se znamením („odlišit se znakem“)
odejmouti zboží
odpirati císařování
odpirati úřadu
odplata je
odpustiti vinu
oheň vyjde
ohraditi poctivost / ohrazovati poctivost („upevniti /
 upevňovati svou vážnost, vybudovati ji znovu“
 cf. Jg)
ohraditi poctivostí (srov. předchozí příklad)
omyl je („zmýlení lidu“)
opatřiti obrokem
opatřiti se pánem („zvoliti si (koho za) pána“)
opatřiti se stráží
opatřiti se špehéri
opatřiti stravou
opustiti nábytky
osaditi lidem
osvobozovati z velebnosti („zbavit závazku (jezdit k
 císaři)“)
ošklivost vejde
ouřad (hajtmanství) trvá
ouřad (hajtmanství) vzejde
oznamovati rozkaz
pilnost je
pobratí kořist
podati do rukou
podati ruce
podávati volení
poddati se v moc
poddati v manství
poddati v věčnou službu
podmaniti panování
pohnutí se stane
pochytiti zbroji
pojmuti manželku / pojímati manželku
pojmuti za manželku / pojímati za manželku
pojmuti lid
pokoj je
pokoj se začíná
pokuta je
položiti berni
položiti domov
položiti concilium
položiti se na bojišti
položiti se vojensky
položiti sjezd
položiti sněm
pomazati na království
pomoc je (pomoci není)
pomsta přijde
pomstíti křivdu
pomstíti škodu
popřítí (tj. popřátí, „dát“) *vítězství*
popuditi se hněvem
porážka se stane
poručiti k spravování

poručiti se v modlitbu
porušovati pověří
porušovati smilstvím
poříditi (jakých) věcí
posaditi na stoli
poslati dary
poslati posly
postaviti v boj
postaviti v soužení
postoupiti biskupství
postoupiti království
posvětit na biskupství
potkati se bojem
potrčka se stane
potřeba je
potupovati obyčej
potvrditi na království
potvrditi příměří
potvrditi se řádem
potvrzovati dědictví
potvrzovati stvrzení
potvrzovati učinění
pověděti v pravdě
pověst je
pověří se strhne
povodeň přijde
povolati do rad(d)y
povstati z nemoci
pozůstaviti dědice
pozůstaviti dědičku
pozůstaviti dítě
požádati k manželství
požívatí důstojenství
požívatí znamení („míti“ (na štítu))
probuditi se ze sna
procesí jsou
prodlévati volení
proměnění v lepší
propustiti z klatby
protahovati příměří
provéstí hodným svědomím („dosvědčit, dokázat“)
provozovati kratochvíl
provozovati loupeže
provozovati mordy
provozovati neposlušenství
provozovati nešlechtnost
provozovati neupřímnost
provozovati neústupnost
provozovati nezbednost
provozovati posměchy
provozovati pýchu
provozovati ukrutnost
provozovati zůřivost
překaziti tažení
přemoci bojem
přemoci v boji
přepustiti těžkost („uvalit těžkost na koho“)
přetrhnouti křivdy
přetrhnouti nátisky
přetrhnouti smlouvu

přibližovati se k smrti
 přidávati příměří
 příhoda se přihodí
 přihotoviti se k bitvě
 přicházeti k užitku
 přijeti k pomoci
 přijeti na pomoc
 přijeti na záhubu
 přijíti v ruce
 přijmouti (českou) korunu
 přijmouti dary
 přijmouti na milost
 přijmouti (na se) kříž
 přijmouti (na se) řád (,vstoupiti so kláštera‘)
 přijmouti napomenutí
 přijmouti poděkování
 přijmouti pokoru
 přijmouti svědectví
 přijmouti víru
 přijmouti za manžela
 přijmouti za pána
 přiměří se stane
 přiměří vyjdou
 připsati k počtu svatých / připsati k svatým
 přispořovati velebnost (,zvětšit, přičinit‘, srov. Jg s.
 v. přispořiti)
 přitáhnouti na pomoc
 přivalové jsou
 přivést k skutku
 přivést k skutku jednání
 přivést k bludu
 přivést k pomoci (,přivést bojovníky komu na
 pomoc‘)
 přivlastňovati k užívání
 půjčiti (,dát‘) vítězství
 půjčovati dědictví
 půjčovati království
 puntovati se vespolek
 pustiti hlas (,začít šířit zprávu‘)
 pustiti krále svobodně
 pustiti v moc (,dát v moc‘)
 rodové pojdu
 rozbroj je
 rozbroj trvá
 rozdati dary
 rozdávat almužny
 rozeznati narůzno
 rozhlásiti pověst
 rozhojnění přijde
 rozhostiti se z zbroje
 rozmnožiti službu boží
 roznésti pověst
 rozpustiti lid
 rozpustiti vojsko
 rozsévati slovo boží
 roztržka je
 rozvázati od klatby
 rozvázati od svazku
 různice jsou
 různice se dějí

řád se začne
 řídit věci
 sbírat vojsko
 sebrati lid
 sebrati množství
 sebrati moc (,vojsko‘)
 sebrati sílu (,vojsko‘)
 sebrati vojska
 sedávati na soudě (,soudit‘)
 seděti při obědě
 shromáždit lid
 shromáždit vojsko
 sjetí se v hromadu
 sjetí se vespolek
 skrotiti nezbednost
 slavnost je
 sloužiti mše
 složiti císaře
 složiti z biskupství
 složiti z císařství
 složiti z království
 slunce vychází
 slušná věc je
 služby se dějí
 smlouva se stane
 smrt zachvátí
 sněsti těžkosti
 sníh spadne
 soudové se dějí
 soumrak je
 spravedlnost je
 spraviti službu boží
 spraviti (své) věci
 spravovati císařství
 spravovati v lásce
 srovnání přijde
 srovnati ve v víře
 ssaditi z biskupství
 ssaditi z důstojenství
 státi pohotově
 stlačiti se v hromadu
 strach je
 strach připadne (na koho)
 strach trápí (srdce jeho)
 strhnouti se v hromadu
 strojiti oběd
 strojiti se k bitvě
 strojiti se na vojnu
 stvrditi příměří
 stvrditi zákon (,založiti křesťanský řád‘)
 stvrzovati biskupy
 suchota je
 sužovati berněmi
 sužovati obyčejí
 svátosti jsou
 svěsti bitvu
 svolati raddu
 šelma přestane
 šikovati se do pořádku
 škoda je

táhnouti k pomoci
táhnouti na pomoc
táhnouti na záhubu
táhnouti vojensky
těžkost je
trápiti jízdami
trápiti obyčejí
trápiti těžkostmi
trpěti hanebnosti
trpěti hlad
trpěti křivdu
trpěti nešlechtnosti
trpěti úzkost
trpěti těžkost / těžkosti
trpěti újmu
tvrditi volení
tvrzení se děje („potvrzení do biskupského úřadu“)
učiniti biskupem
učiniti císařem
učiniti děkování
učiniti div
učiniti hajtmanem
učiniti hodování
učiniti krádež
učiniti králem
učiniti křik
učiniti křivdu
učiniti milost
učiniti nadání
učiniti nález
učiniti narovnání
učiniti (neslušnou) věc
učiniti oběd
učiniti odplatu
učiniti omyl
učiniti počátek
učiniti počátek jednání
učiniti počátek mluvení
učiniti poděkování
učiniti poklonu
učiniti pokoj
učiniti pokoj
učiniti pomoc
učiniti pomocníkem
učiniti posměch
učiniti pozdravení
učiniti prospěch
učiniti překážku
učiniti příměří
učiniti přísahu
učiniti psaní
učiniti retunk
učiniti rozvod (manželství)
učiniti řeč
učiniti se mnichem
učiniti sjezd
učiniti slib
učiniti služby
učiniti smích
učiniti smlouvu /smlouvy

učiniti srovnání
učiniti stání („příměří“)
učiniti strach
učiniti svatbu
učiniti škodu
učiniti vinu
učiniti vítězítelem
učiniti zájem
učiniti zápis
učiniti žalobu
udělati oltář
udusiti náboženství
uhlédati (svůj) čas („uhlédaje svůj čas ,v pravý čas“)
ujistiti dluh
ujíti z bitvy
ujmouti císařství („začít vládnout v císařství“)
ujmouti důstojenství
ukázati statečnost / ukazovati statečnost
ukazovati milost
ukazovati moc
ukrásti se pryč
uleviti zlé
uložený čas přijde
uložiti čas (příměří) („stanoviti lhůtu“)
uložiti sjezd
upadnouti dolův
upadnouti v nemoc
upadnouti v nenávist
upevniti vyvolení
upokojení se stane
ustanovení zůstane
ustanoviti kaplana
ustanovovati císaře
utéci pryč
utrápiti berněmi
utvrditi pokoj
utvrditi srovnání
utvrditi svědectvím
utvrditi víru
utvrditi vyvolení
utvrditi zápis
uvarovati se nesází
uvarovati se pomsty
uvarovati se různic
uvázati se v císařství
uvázati se v knížectví
uvázati se v království
uvázati se v stolici
uvést do dvoru
uvést do kláštera
uvést v mír
uvést v pokoj
uvést v poplatky
uvést v řád
uznati věrnost
užívatí království
užívatí pokrmy
užívatí znamení
váda je

války jsou
 věc není tajná
 věc se děje / věci se dějí
 (jaká) věc se přihodí
 věc se zběhne
 věci hynou
 věci se jednají
 věci se vyplní
 věděti radu
 vědomost je
 vejíti do kláštera
 vejíti do zákona
 vejíti v dědictví (,státi se dědictvím‘)
 vejíti v držení (,státi se dědictvím‘)
 vejíti v lid
 vejíti v mír
 vejíti v pokoj
 vejíti v potaz (= vejíti v radu)
 vejíti v přátelství
 vejíti v radu
 vejíti v smlouvu
 vejíti v srovnání
 věrnost je
 vésti boj
 vésti lid
 vésti při
 vésti války
 vézti do vězení
 viděti vidění
 vítězství se nachyluje
 vítr zachvátí (koho)
 yjíti v radu
 voliti biskupa
 voliti císaře
 voliti králem
 voliti na císařství
 voliti na důstojenství
 voliti na království
 voliti na místo (krále / biskupa)
 voliti za biskupa
 voliti za císaře
 voliti za krále
 voliti za pána
 voliti za správce
 voliti za staršího
 vsaditi do vězení
 vsaditi do žaláře
 vsaditi na biskupství
 vsázeti do věže
 vskočiti loupežně
 vstaviti korunu
 vstoupiti na místo (knížete)
 vůle je
 vydati klatbu
 vydati radu
 vydati se v nebezpečení
 vydati za dědice
 vydávati se na náboženství
 vyhlásiti za biskupa
 vyhlásiti za dědice

vyhlásiti za přímlovci
 vyhlásiti za spomocníka
 vyhnati ven
 vyhnati z císařství
 vyhnati z království
 vyjíti z moci
 vyjíti z pořádku
 vyjíti ze zákona
 vyjíti zhory
 vykonati bez překážky
 vykonati (své) dny
 vykonati korunování
 vykonati kralování
 vykonati modlitby
 vykonati mše
 vykonati oběti
 vykonati posvěcení
 vykonati radost
 vykonati slavnost
 vykonati život
 vykořeniti bludy
 vykořeniti mrskání
 vymýšleti pokuty ,uvalovat‘
 vyobcovati z řádu
 vyplňovati chlípnost
 vypověděti službu
 vypravit lid
 vypravit posly
 vypravit se vojensky
 vypravit se zbrojně
 vysaditi z království
 vyvésti na svět
 vyvésti z důstojenství
 vyvésti z nedověry
 vyvoliti na důstojenství
 vyvoliti za patryarchu
 vyzdvihnouti řád
 vyzdvihnouti za císaře
 vyzdvihnouti za svatého
 vyzdvihnouti za svatou
 vyzdvihnouti zákon
 vzbuditi hněv
 vzbuditi k boji
 vzdáti království
 vzíti biskupství
 vzíti dary
 vzíti konec životů
 vzíti kříž
 vzíti místo
 vzíti odplatu
 vzíti pevnost
 vzíti požehnání
 vzíti raddu
 vzíti za manželku
 vzíti za podíl
 vzíti zprávu
 vzložiti hanbu (na koho)
 vzložiti těžkost (na koho)
 vznášeti věci
 zachovati poddanost / zachovávat poddanost

zachovati pokoj
zachovati v celosti (manželské)
zachovati věrnost
založiti biskupství
založiti řád
zanechat války
zanechávat věci
zapomenouti na dobrodiní / zapomínati na
dobrodiní
zapomenouti na slib
zapomenouti se nad průměřím
zapomenouti se nad smlouvami
zapověděti mše
zapověděti službu boží
zapsati se zápisem
zapsati v počet svatých
zastaviti službu boží
zastaviti zlé
zatmění slunce je
zázrakové se ukazují
zbaviti biskupství
zbaviti císařství
zbaviti strachu
zbaviti úřadu
zbaviti života
zdělati škody
zdržeti se od nařikání
zdržeti se od pláče
zdržeti sliby (,dodržet‘)
zemětřesení je
(veliká) zima je
zima se počne

zima trvá
zkáza je
znamenati vítř
znamení se ukáže
znáti nepřátele
zodjímati zboží
zpívati mši
zpravovati markrabství
zpravovati úřad biskupský
zprotiviti se dání
zprotiviti se potvrzení
způsob je (komu, jaký)
způsobiti (božskou) mocí
způsobiti list
způsobiti přístup
způsobiti válku
způsobiti vítězství
způsobiti zkázu
zrušovati přísahy
zrušovati sliby
ztratiti biskupa
ztratiti se od očí
ztratiti (vítězství) naději
zůstati hospodou (,bydlet‘)
zůstati v klatbě
zůstati ve stavu vdovském
zůstaviti dceru
zůstaviti dědice
zůstaviti potravu
zůstaviti vojsko
zvelebiti řád
zvoliti za krále